

Krakowskie Studia Międzynarodowe

KRAKOW INTERNATIONAL STUDIES

STOSUNKI SZCZEGÓLNE?
ZBIEŻNOŚĆ FRANCUSKO-POLSKICH INTERESÓW
OD CZASÓW FRANCUSKIEJ MISJI WOJSKOWEJ W POLSCE
DO WIZYTY CHARLES'A DE GAULLE'A W 1967 ROKU

A PRIVILEGED PARTNERSHIP? THE CONVERGENCE
OF FRANCO-POLISH INTERESTS SINCE THE TIME
OF THE FRENCH MILITARY MISSION IN POLAND
UNTIL THE VISIT OF CHARLES DE GAULLE IN 1967

redakcja / edited by
TOMASZ ORŁOWSKI

numer 2 (XIX) Kraków 2022

THE BASIC INFORMATION FOR AUTHORS

Footnotes and Commentary about Author(s): Place notes at the bottom of the page as footnotes rather than at the end of the text as endnotes. Number them consecutively throughout the essay. Do not place a footnote number or an asterisk after the author's name following the title of the article. Numbered footnotes should be used only in the body text. Commentary about the author(s) should be placed under a rule at the bottom of the first page, without a footnote number, asterisk, or other symbol.

Spacing: Text should be single-spaced, including block quotations, footnotes, captions, legends, and long headings, which should be single-spaced with a space between the items. Use only one space after punctuation marks.

Type Face and Size: All manuscripts should be in Times New Roman. A subtitle should be in 12-point bold type. Use 12-point type for text, headings, and subheadings. First-level headings should be flush-left and in bold type. Second-level headings should flush-left and in bold italics. Use 10-point type for footnotes, commentary about the author(s), and all source and note information placed directly under tables and figures.

Tables and Figures: Tables and figures should be properly cited and all aspects must be clearly legible. Do not use any bold-face type. Headings should be centered above tables and figures.

Spelling and Citation: For purposes of standardization, citation adheres to *Random House Webster's Unabridged Dictionary* and *The Chicago Manual of Style: The Essential Guide for Writers, Editors, and Publishers*, 15th ed., University of Chicago, Chicago 2003.

Examples:

a) Books and monographs: *Religious Organizations and Democratic Transition in Contemporary Asia*, eds. Tun-jen Cheng, D. Brown, New York 2005, p. 17–18.

b) Journal articles: J. J. Linz, A. Stepan, „Consolidating New Democracies”, *Journal of Democracy* 1996, Vol. 7, No. 2, p. 14–33.

c) Chapters in books: N. Jayawickrama, “Hong Kong and the International Protection of Human Rights,” [in:] *Human Rights in Hong Kong*, ed. R. Wacks, Hong Kong 1992, p. 121.

d) Articles in newspapers: D. J. Wakin, I. Fisher, “Cardinals Begin Conclave to Elect a New Pope,” *New York Times*, April 18, 2005, p. A1.

e) Citation of electronic publications:

Citations of electronic sources should accomplish the same ends as citation of print sources. The format also should be analogous to that for print sources. Please supply author's name, title of article, and other pertinent data, so that those who cannot locate the material through a stated address might be able to find it through a network searching tool. Give the complete address, including access mode identifier, the publisher's domain name, and after the first single slash, relevant path and file names.

Example:

M. Ashraf Haidari, “Eurasia Insight: Paris Conference – Aid Effectiveness Key to Addressing Afghanistan's Rebuilding Challenges,” *EurasiaNet*, 2008, www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav061208f.html [accessed June 14, 2008].

Texts for publication should be mail to: Krakow International Studies, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, ul. Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków (Poland) or e-mail: biuro@krc.pl

RULES AND REGULATIONS CONCERNING PUBLISHING PAPERS IN KRAKOW INTERNATIONAL STUDIES

1. All papers sent to Krakow International Studies by their respective authors undergo preliminary assessment by the Editor-in-Chief.

2. The initial assessment results in the decision whether to send the work for an independent review or return it to the author with the information that it will be not published.

3. Two independent reviewers for “internal reviews” are appointed by the Editor-in-Chief or by the Deputy Editor following consultation with the Editor-in-Chief.

4. The following cannot be independent reviewers: Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief, employees of Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, and people with papers published in the issue containing the reviewed paper.

5. The internal review should answer the question whether the reviewed paper is fit for printing and whether it requires any amendments, and if it does, state what they are, and must be in written form, and conclude in an unequivocal verdict concerning publication or rejection of an article.

6. If one of the reviewers provides comments and amendments, but does not disqualify the paper, the Editor pass the comments on to the author, asking for the author's opinion and any amendments.

7. Should the opinions of the author and reviewer diverge, the decision to print the paper or otherwise

Krakowskie Studia Międzynarodowe

KRAKOW INTERNATIONAL STUDIES

STOSUNKI SZCZEGÓLNE?
ZBIEŻNOŚĆ FRANCUSKO-POLSKICH INTERESÓW
OD CZASÓW FRANCUSKIEJ MISJI WOJSKOWEJ W POLSCE
DO WIZYTY CHARLES'A DE GAULLE'A W 1967 ROKU

A PRIVILEGED PARTNERSHIP? THE CONVERGENCE
OF FRANCO-POLISH INTERESTS SINCE THE TIME
OF THE FRENCH MILITARY MISSION IN POLAND
UNTIL THE VISIT OF CHARLES DE GAULLE IN 1967

redakcja / edited by
TOMASZ ORŁOWSKI

numer 2 (XIX) Kraków 2022

KRAKOWSKIE STUDIA MIĘDZYNARODOWE KRAKOW INTERNATIONAL STUDIES

XIX: 2022 nr 2

e-ISSN 2451-0610

ISSN 1733-2680

**Czasopismo Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego/
Journal of Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University**

www.ksm.ka.edu.pl

„Krakowskie Studia Międzynarodowe” są w pełni otwartym czasopismem (Open Access Journals) wydawanym na licencji CC BY-NC-ND 3.0 PL
„Krakow International Studies” is an open-access journal published under the CC BY-NC-ND 3.0 PL licence

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie elektroniczne /
The journal is originally published in the electronic version

Rada wydawnicza/Publisher Council of the Andrzej Frycz Modrzewski
Krakow University:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek Majchrowski

Rada programowa „Krakowskich Studiów Międzynarodowych”/Editorial Board:
*Susanna Frederick Fischer (USA), Aleksander Głogowski (Polska), Robert Kłosowicz (Polska),
Christian Lequesne (Francja), Rett R. Ludwikowski (USA), Andrzej Mania (Polska),
Sev Ozdowski (Australia), August Pradetto (Niemcy), Barbara Stoczewska (Polska),
Eckart D. Stratenschulte (Niemcy), Ewa Suwara (Polska), Marzena Żakowska (Polska)*

Redaktor naczelny/Editor-in-Chief:
Tomasz Orłowski

Redaktor tematyczny/Subject Editor:
Tomasz Orłowski

Redaktor statystyczny/Statistic Editor:
Piotr Stefanów

Sekretarz redakcji/Managing Editor:
Halina Baszak Jaroń

Redakcja/Office:
Oficyna Wydawnicza KAAFM
ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1A, p. 218; 30-705 Kraków
tel. 12 25 24 665, 25 24 666; e-mail: oficyna@afm.edu.pl

Skład i redakcja techniczna/Dtp, and technical editing: *Jakub Aleksejczuk*

Adiustator/sub-editor: *Filip Rekucki-Szczurek, Carmen Stachowicz*

Projekt okładki/Cover design: *Igor Stanisławski*

Opracowanie graficzne okładki/Preparation of the project of the cover: *Oleg Aleksejczuk*

© Copyright by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2022

Czasopismo punktowane w rankingu Ministerstwa Edukacji i Nauki /
The journal is evaluated by the Ministry of Education and Science of the Republic of Poland

Spis treści

Tomasz Orłowski

Stosunki szczególne? Zbieżność francusko-polskich interesów
od czasów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce
do wizyty Charles'a de Gaulle'a w 1967 roku. Wprowadzenie 7

Une relation privilégiée ? La convergence des intérêts franco-polonais
depuis la mission militaire française en Pologne jusqu'à la visite
de Charles de Gaulle en 1967. Introduction 11

A privileged partnership ? The convergence of Franco-Polish interests
since the time of the French Military Mission in Poland until the visit
of Charles de Gaulle in 1967. Introduction 15

ARTYKUŁY

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska

Condamnées à s'allier. La Pologne et la France à la fin de la Grande Guerre
et dans l'immédiat après-guerre (1917–1921) 21

Tomasz Schramm

La question polonaise au cours de la Grande Guerre
et pendant la Conférence de la Paix – perspective française 39

Lech Maliszewski

Zasłużeni dla Francji, zasłużeni dla Polski. Francuscy oficerowie
w polskich uczelniach wojskowych, czyli prowadzenie wojny na sposób francuski 57

Frédéric Guelton

L'engagement militaire français dans la guerre polono-bolchévique
et le moment polonais dans la trajectoire de Charles de Gaulle 69

Frédéric Dessberg

La France, la Pologne et l'«esprit de Locarno» dans le projet
de pacte oriental (1933–1934) 87

Isabelle Davion

L'alliance franco-polonaise et la montée des périls dans
la seconde moitié des années 1930 101

Tomasz Orłowski

Waga dziedzictwa historii najnowszej w stosunkach francusko-polskich 117

Hervé Gaymard

Les convergences franco-polonaises de la Mission militaire française en Pologne
à la visite de Charles de Gaulle en 1967 139

Maurice Vaïsse

Le voyage de De Gaulle en Pologne 151

VARIA**Krzysztof Babij, Rafał Jaśkowski**

Samorządowy wymiar polskiej polityki zagranicznej 2012–2022.
Część II: Aktywność międzynarodowa samorządu na przykładzie Łodzi 161

Informacje dla autorów 203

Lista recenzentów 205

Zasady recenzowania publikacji w czasopismach 207

Tomasz Orłowski

prof. KAAFM, dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

<https://orcid.org/0000-0001-9126-2740>

Stosunki szczególne? Zbieżność francusko-polskich interesów od czasów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce do wizyty Charles'a de Gaulle'a w 1967 roku. Wprowadzenie

Każda publikacja z zakresu stosunków międzynarodowych powstała w 2022 r. musiała się odnieść do najważniejszego wydarzenia, jakim była rosyjska agresja na Ukrainę. Wynik tej wojny nie jest jeszcze rozstrzygnięty, ale pozwala na jasną ocenę, jakie są prawdziwe cele polityki zagranicznej Rosji, która jest gotowa łamać prawo międzynarodowe i humanitarne, niszczyć porządek europejski, ale także własny wizerunek i zaufanie europejskich sąsiadów oraz partnerów. Przebieg działań wojennych wskazał także na dwa inne czynniki: jak ważna jest jedność narodu pod kierunkiem wiarygodnych przywódców oraz jak przesądzające jest sojusznicze wsparcie, które daje napadniętym odczuć, że nie zostali sami w obliczu agresora. Rola przyjęta przez Wołodymira Zeleńskiego czyni z niego przeciwieństwo odcinającego się od kontaktu z rzeczywistością Putina, a szerokie poparcie międzynarodowe dla Ukrainy jest dla Rosji największym zaskoczeniem.

Historyczne doświadczenia Polski, podobnie jak innych państw naszego regionu będących ofiarami rosyjskiego ekspansjonizmu i imperializmu, sprawiają, że jesteśmy szczególnie wyczuleni na taką sytuację. Kiedy przed trzema laty polskie Stowarzyszenie Kawalerów Legii Honorowej i Narodowego Orderu Zasługi i Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie postanowiły zorganizować wystawę w celu upamiętnienia stulecia powstania Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce, nie zdawaliśmy sobie jeszcze sprawy, że prawie dokładnie w tę rocznicę Rosja powtórnie zaatakuje Ukrainę. Złamanie przez bolszewicką Rosję ukraińskiej niepodległej państwowości było pierwszym krokiem do rozlania się komunistycznej rewolucji na całą Europę Zachodnią, poczynając od zajęcia Polski. Udało nam się wtedy obronić kraj i odepchnąć Rosjan. Państwu o nieokrzepłych jeszcze instytucjach i dopiero formującej się armii pomogło w zwycięstwie silne i niekwestionowane przywództwo marszałka Piłsudskiego oraz w pewnym stopniu poczucie wsparcia udzielonego przez Francję przy obojętnej niechęci innych.

15 lutego 1919 r. premier Francji Georges Clemenceau i delegat Polski na konferencję pokojową w Paryżu Roman Dmowski podpisali umowę o utrzymaniu francuskich instruktorów w Błękitnej Armii generała Hallera po jego powrocie do Polski. Tym samym organizacja polskiej armii wiązała się z wysłaniem do Polski Francuskiej Misji Wojskowej. Misja utworzona przy Naczelnym Wodzu WP miała z nim „współpracować w dziedzinie organizacji, wyszkolenia i dowodzenia Wojskiem Polskim”¹, jej szef podlegał jednocześnie francuskiemu ministrowi wojny, a tworzących ją sześciuset² francuskich oficerów było „doradcami technicznymi polskich władz wojskowych, do których zostali przydzieleni. Nie przyjmują oni rozkazów od oficerów polskich ani nie wydają im rozkazów”³. Umowa przewidywała również, że „personel francuski armii polskiej winien pomagać państwu polskiemu w jego wyzwoleniu, chroniąc je przed wrogimi interwencjami z zewnątrz, które mogłyby dotrzeć do granic”⁴. Podczas wojny bolszewickiej, zwłaszcza w walkach nad Wisłą w sierpniu 1920 r., francuscy oficerowie pozostali z polskimi towarzyszami, walcząc i przyczyniając się do naszego zwycięstwa. Wśród nich był młody

¹ Centralne Archiwum Wojskowe, AGH, 1.123.1.178; Archiwum Akt Nowych, protokoły posiedzeń Rady Ministrów, vol. 6, fol. 153–154, 160–162.

² T. Schramm, *Pologne, été 1920 : la Mission militaire française et le général Weygand*, [dans :] *Nations, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles*, red. C. Horrel, Éditions de la Sorbonne, Paris 2006, s. 68 (przypis 9 ustala jako wynik dyskusji badawczej stan osobowy misji na 635 oficerów i żołnierzy).

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

kapitan Charles de Gaulle awansowany tuż przed Bitwą Warszawską na majora i któremu doświadczenia półtora roku służby w Polsce towarzyszyły przez całą resztę życia.

Przekazywany w Państwa ręce nowy tom „Krakowskich Studiów Międzynarodowych” jest plonem międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w Pałacu na Wodzie, współorganizowanej przez Stowarzyszenie Kawalerów Legii Honorowej i Narodowego Orderu Zasługi, Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie i paryską Fundację Charlesa de Gaulle’a. Trwająca dwadzieścia lat epopeja Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce, rozpoczęta nazajutrz po odzyskaniu przez Rzeczpospolitą niepodległości w 1918 r., jest wydarzeniem na tyle ważnym, że nie powinno się o nim zbyt łatwo się zapomnieć. Genezę misji i jej działalność podczas wojny polsko-bolszewickiej omawiają kolejno artykuły Małgorzaty Gmurczyk-Wrońskiej, Tomasza Schramma, Lecha Maliszewskiego i Frédérika Gueltona.

Misja nie spełniła pokładanych w niej oczekiwań wskutek ewolucji warunków politycznych w Europie, słabnięcia woli Francji zaangażowania w Europie Środkowej i zmiany priorytetów w polskiej i francuskiej polityce zagranicznej, o których piszą Frédéric Dessberg i Isabelle Davion. Przypomnienie tej historii jest jednak bardzo ważne, aby oddać hołd wielu francuskim oficerom, którzy walczyli o Polskę i przyczynili się do rozwoju naszego potencjału zbrojnego, ale także do naszych dzisiejszych relacji. Tematem refleksji, które prezentują w swoich tekstach Hervé Gaymard, Maurice Vaisse i niżej podpisany, są wykorzystane i niewykorzystane możliwości, jakie tworzyła Francuska Misja Wojskowa w okresie dwudziestolecia międzywojennego, usiłowanie przekucia podczas zimnej wojny przez de Gaulle’a polsko-francuskiej bliskości sentymentalnej w instrument modyfikujący powojenne podziały Europy, a wreszcie przystąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej po zmianach w 1989 r.

Tomasz Orłowski

Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University

<https://orcid.org/0000-0001-9126-2740>

Une relation privilégiée ? La convergence des intérêts franco-polonais depuis la mission militaire française en Pologne jusqu'à la visite de Charles de Gaulle en 1967. Introduction

Toute publication dans le domaine des relations internationales parue en 2022 devait faire référence à l'événement le plus important, à savoir l'agression russe contre l'Ukraine. L'issue de cette guerre n'étant pas encore certaine, elle permet d'évaluer clairement quels sont les véritables objectifs de la politique étrangère de la Russie, disposée à violer le droit international et humanitaire, à détruire l'ordre européen, mais aussi sa propre image et la confiance de ses voisins et partenaires européens. Le déroulement de la guerre a également mis en évidence deux autres facteurs: l'importance pour une nation d'être unie sous un leadership crédible et de bénéficier d'un soutien extérieur pour renforcer le sentiment de ne pas être seuls face à un agresseur. Le rôle assumé par Volodymyr Zelenskiy est à l'opposé de la déconnexion de Poutine avec la réalité, et le large soutien international à l'Ukraine est la plus grande surprise pour la Russie.

L'expérience historique de la Pologne, comme celle d'autres pays de notre région victimes de l'expansionnisme et de l'impérialisme russes, nous rend particulièrement sensibles à une telle situation. Lorsque, il y a trois ans, l'Association polonaise des décorés de la Légion d'honneur et de l'Ordre national du mérite et le Musée du palais royal de Łazienki de Varsovie ont décidé d'organiser une exposition pour commémorer le centenaire de l'établissement de la Mission militaire française en Pologne, nous ne savions pas encore que, presque exactement à la date de cet anniversaire, la Russie envahirait à nouveau l'Ukraine. L'effondrement de l'État indépendant ukrainien par la Russie bolchevique a été la première étape de la propagation de la révolution communiste en Europe occidentale, en commençant par l'occupation de la Pologne. Nous avons alors été en mesure de défendre le pays et de repousser les Russes. Un pays aux institutions encore vulnérables et à l'armée encore en formation a été aidé dans sa victoire par le leadership fort et incontesté du maréchal Piłsudski et, dans une certaine mesure, par le sentiment de soutien apporté par la France, avec la réticence indifférente d'autres pays.

Le 15 février 1919, le Premier ministre français Georges Clemenceau et le délégué polonais à la Conférence de paix de Paris, Roman Dmowski, signèrent un accord prévoyant le maintien d'instructeurs français dans l'Armée bleue du général Haller à son retour en Pologne. L'organisation de l'armée polonaise passe donc par l'envoi de la Mission militaire française en Pologne. Cette mission, créée sous les auspices du commandant en chef de l'armée polonaise, devait «coopérer avec lui dans le domaine de l'organisation, de l'instruction et du commandement de l'armée polonaise»¹. La mission est placée sous l'autorité du ministre français de la Guerre et les six cents officiers français qui la composent sont des «conseillers techniques des autorités militaires polonaises auxquelles ils sont affectés. Ils ne reçoivent pas d'ordres d'officiers polonais ni ne leur donnent d'ordres»². L'accord stipule également que «le personnel français de l'armée polonaise doit aider l'État polonais à se libérer, en le protégeant des interventions hostiles de l'extérieur qui pourraient être atteintes aux frontières»³. Pendant la guerre polono-soviétique, notamment lors de la bataille de la Vistule en août 1920, des officiers français sont restés aux côtés de leurs camarades polonais, combattant et contribuant à notre victoire. Parmi eux, le jeune capitaine Charles de Gaulle, promu commandant

¹ Centralne Archiwum Wojskowe, AGH, 1.123.1.178, et AAN, dossier «Protokoły Posiedzeń Rady Ministrów», vol. 6, fol. 153–154, 160–162.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

juste avant la bataille de la Vistule et dont l'expérience d'un an et demi de service en Pologne l'a accompagné jusqu'à la fin de sa vie.

Le nouveau volume des études internationales de Cracovie qui vous est remis est le fruit d'une colloque scientifique internationale qui s'est tenue à Varsovie au Palais sur l'eau, organisée conjointement par l'Association des décorés de la Légion d'honneur et de l'Ordre national du mérite, le Musée du palais royal de Łazienki et la Fondation Charles de Gaulle de Paris. L'épopée de la Mission militaire française en Pologne qui a duré vingt ans et a commencé au lendemain de l'indépendance de la République en 1918, est un événement d'une telle importance qu'il ne mérite point de tomber dans l'oubli trop facilement. Les articles de Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, Tomasz Schramm, Lech Maliszewski et Frédéric Guelton évoquent tour à tour les origines de la mission et ses activités pendant la guerre polono-soviétique.

La Mission n'a pas répondu à toutes les attentes, en raison de l'évolution des conditions politiques en Europe, de l'affaiblissement de la volonté de la France de s'engager en Europe centrale et du changement de priorités dans les politiques étrangères polonaise et française, comme l'écrivent Frédéric Dessberg et Isabelle Davion. Cependant, le rappel de cette histoire est très important pour rendre hommage aux nombreux officiers français qui ont combattu pour la Pologne et ont contribué au développement de notre potentiel militaire, mais aussi à nos relations d'aujourd'hui. Les réflexions présentées dans leurs textes par Hervé Gaymard, Maurice Vaïsse et le soussigné portent sur les opportunités saisies et perdues qui ont été créées par la Mission militaire française pendant l'entre-deux-guerres, la tentative de de Gaulle de transformer la proximité sentimentale franco-polonaise pendant la guerre froide en un instrument modifiant les divisions de l'Europe d'après-guerre, et enfin l'adhésion de la Pologne à l'OTAN et à l'Union européenne après les changements de 1989.

Tomasz Orłowski

Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University

<https://orcid.org/0000-0001-9126-2740>

A privileged partnership? The convergence of Franco-Polish interests since the time of the French Military Mission in Poland until the visit of Charles de Gaulle in 1967. Introduction

Any publication in the field of international relations published in 2022 had to make reference to the most important event: Russian aggression against Ukraine. While the outcome of this war is not yet certain, it provides a clear assessment of the real aims of Russia's foreign policy: to violate international and humanitarian law, to destroy the European order, and also its own image and the confidence of its European neighbours and partners. The course of the war also highlighted two other factors: the importance for a nation to be united under credible leadership and to benefit from external support to reinforce the feeling that it is not alone in the face of an aggressor. The role assumed by Volodymyr Zelenskiy is the opposite of Putin's disconnection from reality, and the broad international support for Ukraine is the biggest surprise for Russia.

Poland's historical experience, like that of other countries in our region that fell victim to Russian expansionism and imperialism, makes us particularly

sensitive to such a situation. When, three years ago, the Polish Association of Members of the Legion of Honour and the National Order of Merit and the Royal Łazienki Museum decided to organise an exhibition to commemorate the centenary of the establishment of the French Military Mission in Poland, we did not yet know that, almost exactly on the date of that anniversary, Russia would once again invade Ukraine. The collapse of the independent Ukrainian state by Bolshevik Russia was the first stage in the spread of the communist revolution in Western Europe, starting with the occupation of Poland. We were then able to defend the country and repel the Russians. A country with institutions that were still vulnerable and an army still in formation was helped to victory by the strong and undisputed leadership of Marshal Piłsudski and, to some extent, by the sense of support provided by France, with the indifferent reluctance of other countries.

On 15 February 1919, French Prime Minister Georges Clemenceau and the Polish delegate to the Paris Peace Conference, Roman Dmowski, signed an agreement providing for French instructors to remain in General Haller's Blue Army on his return to Poland. The organisation of the Polish army therefore involved sending the French Military Mission to Poland. This mission, created under the auspices of the Commander-in-Chief of the Polish army, was to "cooperate with him in the field of organisation, training and command of the Polish army"¹. The mission was placed under the authority of the French Minister of War and the six hundred French officers who made up the mission were "technical advisers to the Polish military authorities to whom they were assigned. They do not receive orders from Polish officers, nor do they give orders to them"². The agreement also stipulates that "the French personnel of the Polish army must help the Polish state to liberate itself, by protecting it from hostile interventions from the outside which could reach its borders"³. During the Polish-Soviet war, particularly during the Battle of the Vistula in August 1920, French officers stood by their Polish comrades, fighting and contributing to our victory. Among them was the young Captain Charles de Gaulle, who was promoted to commander just before the Battle of the Vistula and whose experience of a year and a half's service in Poland stayed with him for the rest of his life.

The new volume of Krakow International Studies presented to you is the fruit of an international scientific conference held in Warsaw at the Palace on the Water, organised jointly by the Polish Association of Members of the Legion

¹ Centralne Archiwum Wojskowe, AGH, 1.123.1.178, et AAN, dossier "Protokoły Posiedzeń Rady Ministrów", vol. 6, fol. 153–154, 160–162.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

of Honour and the National Order of Merit, the Royal Łazienki Museum and the Charles de Gaulle Foundation in Paris. The epic of the French Military Mission to Poland, which lasted for twenty years and began in the aftermath of the Republic's independence in 1918, is an event of such importance that it does not deserve to be forgotten too easily. The articles by Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, Tomasz Schramm, Lech Maliszewski and Frédéric Guelton discuss in turn the origins of the Mission and its activities during the Polish-Soviet War.

As Frédéric Dessberg and Isabelle Davion write, the Mission did not live up to all expectations, due to changing political conditions in Europe, the weakening of France's willingness to become involved in Central Europe and changing priorities in Polish and French foreign policy. However, recalling this history is very important in order to pay tribute to the many French officers who fought for Poland and contributed to the development of our military potential, but also to our relations today. The reflections presented in their texts by Hervé Gaymard, Maurice Vaisse and the undersigned focus on the opportunities seized and lost that were created by the French Military Mission during the inter-war period, de Gaulle's attempt to transform the sentimental Franco-Polish closeness during the Cold War into an instrument modifying the divisions of post-war Europe, and finally Poland's membership of NATO and the European Union after the changes of 1989.

ARTYKUŁY

<https://doi.org/10.48269/2451-0610-ksm-2022-2-001>

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska

Professeur, Instytutu Historii im. T. Manteuffla PAN w Warszawie

<https://orcid.org/0000-0001-7025-4872>

Condamnées à s'allier. La Pologne et la France à la fin de la Grande Guerre et dans l'immédiat après-guerre (1917–1921)

La France et la Pologne – pourquoi condamnées à s'allier ?

Pour les Polonais qui vivaient en France depuis des décennies, tout comme ceux qui y étaient arrivés pendant la Grande Guerre, les événements de l'année 1917 en Russie avaient amené une occasion exceptionnelle de renforcer les relations franco-polonaise. Selon eux, le fait que l'État français commence alors à soutenir leurs aspirations à l'indépendance, notamment par le décret de formation de l'armée polonaise en France du 4 juin 1917, ne faisait que confirmer la justesse de leurs calculs politiques. Puis, en 1918 et lors de la Conférence de la paix de 1919, leurs efforts pour obtenir le soutien de la France à leur cause commençant à apporter des résultats plus tangibles et se terminant en 1921 par la signature d'une alliance politique et militaire entre la Pologne et la France. L'année 1917 ne constituait que le début d'une route vers une alliance qui allait de soi. C'était là une perception des événements issue d'une façon de penser traditionnelle héritée de leurs ancêtres qui avaient toujours considéré la France comme un État ami.

Mais, pour la France, la situation se présentait tout autrement. Après avoir perdu son allié russe à la fin de 1917, elle s'était tout d'un coup trouvée dans la situation de devoir reformuler sa politique étrangère à l'Est¹. À vrai dire, à la veille de la Grande Guerre, la question polonaise n'avait guère préoccupé l'opinion publique internationale qui s'était habituée depuis longtemps au fait que la Pologne soit rayée de la carte de l'Europe. Le système européen créé au début du XIXe siècle et l'alliance franco-russe avaient donné le sentiment d'une Europe stable. La question polonaise était donc considérée comme un problème de politique interne de la Russie, de l'Allemagne et de l'Autriche-Hongrie. Mais, la Grande Guerre mondiale a tout détruit, l'alliance entre la France et la Russie avait disparu, tous les envahisseurs de la Pologne avaient été vaincus. La nouveauté de la situation explique d'ailleurs que les élites politiques d'Europe occidentale manifestaient de grandes différences d'opinion sur la question polonaise, tant sur la création-même d'un État polonais indépendant, que sur le tracé des frontières de la Pologne nouvelle et sur son rôle en Europe centrale.

L'intérêt accru de la France pour les affaires polonaises à la fin de 1917 résultait d'une part de la perte de son allié russe, d'autre part de sa ferme volonté d'affaiblir au maximum l'Allemagne. La France a alors commencé à modifier sa politique à l'Est de l'Europe et dans ses projets d'avenir a pris en compte la possibilité d'inclure de nouveaux pays d'Europe centrale dans son système d'alliances. Georges-Henri Soutou écrit qu'à partir de la fin de 1917, les diplomates français ont développé «la théorie des 'quatre piliers' pour contenir l'Allemagne à l'Est. Il s'agissait, après l'effondrement de l'allié russe, de s'appuyer sur une Pologne reconstituée, sur la Tchécoslovaquie créée de toutes pièces, sur une Yougoslavie réalisant les aspirations unitaires des Serbes et des Slaves du Sud de l'Autriche-Hongrie, et sur une Roumanie considérablement agrandie»². Mais en 1917, il n'était question que de plans. D'ailleurs, le Premier ministre Georges Clemenceau qui soutenait l'idée de la Pologne indépendante lors de la Conférence de la Paix, misait alors sur les États-Unis. C'est à partir de 1919 que la France est revenue à ce concept.

¹ Plus large : A. Hogenhuis-Seliverstoff, *Les relations franco-soviétiques 1917–1924*, Paris 1981, pp. 18–20 ; M. Gmurczyk-Wrońska, *Rosja – utracony aliant Francji w 1917 r. Znaczenie, konsekwencje*, [dans :] *1917. Przełomowy rok Wielkiej Wojny?*, red. J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2019, pp. 66–76 ; eadem, *Francja i jej rosyjski „sojusznik” w latach 1917–1921*, [dans :] *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. Rocznice urodzin*, red. J. Olaszek, A. Dudek, Ł. Kamiński et al., Warszawa 2017, pp. 53–68.

² G.-H. Soutou, *La grande illusion. Quand la France perdait la paix 1914–1920*, Paris 2015, pp. 261–262.

Il semble que dans l'immédiat après-guerre, la France n'ait jamais abandonné l'idée d'une alliance avec la Russie. Rappelons ici que l'alliance franco-russe, créée au XIXe siècle contre la menace allemande, a toujours constitué une priorité pour la France. C'est la révolution russe et l'arrivée des bolcheviques au pouvoir qui ont forcé la France à changer de politique à l'Est. À partir d'octobre 1917, et surtout à la veille de la conférence de la paix en janvier 1919, la politique française a commencé à évoluer sans que la France ne perdît pour autant l'espoir de voir se reconstituer une Russie démocratique avec laquelle elle pourrait renouer son alliance. Elle soutenait donc la Pologne contre l'Allemagne d'une part et, d'autre part, elle attendait que la situation à l'Est s'éclaircisse. Elle soutenait aussi les Russes blancs et tendait à construire un vaste front antibolchévique se composant des États limitrophes de la Russie (Pologne, Finlande, Roumanie) pour faire tomber le régime bolchevique et retrouver le partenaire russe traditionnel. Mais cette tentative a échoué : les Russes blancs ont été battus par les bolcheviques et, en 1921, la Pologne a signé un accord de paix avec les bolcheviques à Riga.

L'idée polonaise du rapprochement entre la France et la Pologne.

Roman Dmowski, Erazm Piltz et d'autres

Roman Dmowski est connu pour sa conception selon laquelle l'indépendance de la Pologne devait être le résultat d'un processus évolutif. Son but était clair : gagner les pays de l'Entente à cette cause. Au début de la Grande Guerre, il n'avait collaboré qu'avec un seul des membres de l'Entente, c'est-à-dire avec la Russie. Ensuite il a changé de tactique en automne 1915 en se dirigeant vers les autres : c'est-à-dire la Grande Bretagne, la France et l'Italie. Dmowski a quitté la Russie pour venir dans ces pays – là³.

³ Plus large : T. Schramm, *Dyplomacja francuska wobec kwestii autonomii Polski w 1916 r.*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 501–513 ; M. Gmurczyk-Wrońska, *Czy rok 1916 był istotny dla spraw polskich w polityce Francji?*, „Dzieje Najnowsze” 2016, nr 3, pp. 37–50 ; *eadem*, *Not Russia, but France and England shall decide about Poland: the diplomatic action of Roman Dmowski in 1916–17*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2017, vol. 52, no. 3 (special issue), pp. 27–45 ; *eadem*, *Skazani na Francję – polskie działania dyplomatyczne w państwach ententy w 1917 roku*, „Dzieje Najnowsze” 2017, R. 49, nr 4, pp. 29–49 ; *eadem*, *Akt 5 listopada z francuskiej perspektywy*, [dans :] *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, red. J. Kłaczek, K. Kania, Z. Giżyński, Toruń 2016, pp. 309–319 ; M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966, pp. 91–117 ; J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż, Lozanna, Londyn 1914–1918*, Poznań 1970, pp. 142–144 ; W. Śladkowski,

Rappelons ici qu'en 1915, la Russie a dû se retirer du territoire de Royaume de Pologne et qu'à partir de cette date, le territoire polonais a été occupé par les puissances centrales, c'est-à-dire l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie. Ainsi, à partir de 1915, la Russie s'affaiblissait en tant que membre de l'Entente et en tant que puissance maîtrisant la question polonaise. Selon la logique de Dmowski, cette situation obligeait les membres de l'Entente à inclure la question polonaise dans leur jeu politique. Selon lui, le déplacement du front de l'Est, survenu en 1915 avait donc commencé un processus d'internationalisation des questions polonaises.

Le 5 novembre 1916, l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie ont proclamé un acte qui annonçait un plan de création d'une Pologne «indépendante». Ce n'était là qu'une promesse vague, sans délimitation précise du territoire de la Pologne à venir. Mais l'Allemagne était considérée comme le pays dominant dans le bloc des puissances centrales. Il était donc évident que désormais, c'était elle qui jouait le premier rôle dans les affaires polonaises. Dmowski supposait que la France et la Grande Bretagne, du fait de leur lutte contre l'Allemagne, devaient réagir par rapport à cette situation. Sinon, la position de l'Allemagne en Europe centrale se renforcerait. Il faut reconnaître que Dmowski était un spécialiste d'un type d'analyse extrêmement logique et qu'il avait bien interprété la politique des États de l'Entente.

Lors de plusieurs rencontres avec des diplomates français, anglais et italiens, Dmowski a parlé du danger que représentait les Allemands qui voulaient dominer en Europe. Il a alors conseillé de soutenir l'idée d'un État polonais indépendant et soulignait la nécessité de l'existence d'une Pologne indépendante comme facteur d'équilibre en Europe, face aux objectifs impériaux de l'Allemagne. Selon lui, l'intérêt politique et stratégique de la France était que la Pologne soit indépendante de l'Allemagne. Il indiquait aussi que la Pologne pourrait constituer à l'avenir une barrière contre l'accord russo-allemand. Dmowski a même risqué l'idée que soit la Pologne serait indépendante, soit l'Europe serait «gouvernée à partir de Berlin»⁴. En 1917, Dmowski pensait que la Russie étant un pays faible, elle n'aurait plus d'influence sur les affaires polonaises. «Éliminant» la Russie des compétitions internationales et espérant le soutien français, il a finalement écrit : «La France, nous en étions sûrs»⁵.

Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918, Wrocław 1976, p. 183 ; J. Niklewska, *Roman Dmowski w Londynie i w Paryżu w świetle jego archiwum z lat 1915–1919*, [dans :] *Mysł polityczna Romana Dmowskiego*, red. J. Engelgrad, Warszawa 2009, pp. 45–66.

⁴ R. Dmowski, *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, wyd. VII, Wrocław 2013, p. 151.

⁵ *Idem*, *Polska polityka i odbudowa państwa polskiego* [reprint], Warszawa 2008, p. 327.

En analysant les activités de Dmowski dans les États de l'Entente et surtout en France, il faut aussi se référer à la personne d'Erazm Piltz, un dirigeant du parti réaliste et collaborateur de Dmowski, qui s'est rendu à Paris en 1915. Au début il était partisan de la collaboration avec la Russie, ensuite il a changé d'avis et vu la France en puissante protectrice des affaires polonaises. En août 1917, après la création le Comité National Polonais [CNP] et sa reconnaissance par la France en septembre 1917 comme «représentation polonaise officielle», Piltz est devenu son représentant auprès le gouvernement français. Piltz essayait de présenter la Pologne et l'Europe centrale aux dirigeants français comme une zone importante pour leurs intérêts. Il les persuadait que la Pologne, en tant qu'allié de la France, pourrait prendre la place libérée par la Russie. Profitant de l'existence du Comité National Polonais et de l'évolution de la politique étrangère française, Dmowski et son camp, y compris Piltz, exerçaient donc une pression sur les dirigeants français pour inclure l'indépendance de la Pologne aux buts de guerre des alliés⁶. Cependant, ce but n'a été réalisé que lors de la conférence des Premiers ministres de France, de Grande-Bretagne et d'Italie du 3 juin 1918 à Versailles, quand ils ont pris la décision de «la création d'une Pologne unifiée et indépendante avec accès à la mer comme l'une des conditions d'une paix juste et durable»⁷.

C'était le succès beaucoup des Polonais, de la colonie polonaise vivant en France et voyant l'État français soutenir leurs aspirations à l'indépendance. Je pense aux Waław Gąsiorowski, Bolesław Motz, Henryk Gierszyński et les «Batignollais», Władysław Mickiewicz, Józef Gałęzowski, Józef Lipkowski et d'autres.

Au cours de la conférence de la paix de 1919 à Paris, Roman Dmowski et le premier ministre et ministre des affaires étrangères polonais, Ignacy Paderewski, représentaient officiellement l'État polonais. Mais ce n'était pas Dmowski et son camp politique qui ont conclu l'alliance avec la France. Ce fut fait par le camp de Józef Piłsudski. Mais avant de parler de Piłsudski, de son projet politique de gagner la France et de la signature de l'alliance franco-polonaise, je voudrais m'arrêter sur la question l'attitude de la France envers la Pologne.

⁶ Plus large : A. Szczepaniak, *Od autonomii do niepodległości. Działalność polityczna Erazma Piltza w latach 1914–1929*, Opole 2015, pp. 113–307, 331–400 ; A. Kidzińska, *Stosunki Erazma Piltza z francuskim MSZ podczas I wojny światowej*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 519–528.

⁷ M. Gmurczyk-Wrońska, *Skazani na Francję...*, op. cit.

Georges Clemenceau et Stephen Pichon

Le premier ministre et le ministre de la guerre et aussi le président de la délégation française à la conférence de la paix à Paris en 1919, Georges Clemenceau, représentait une attitude amicale à l'égard de la Pologne. C'est lui qui a parlé d'une Pologne indépendante et forte, nécessaire à la France et à l'Europe. Pour cette raison, le 2 septembre 1918, le CNP lui a adressé une lettre où il l'assurait que la Pologne ne pourrait être créée qu'en association avec la France et ses alliées. Clemenceau a répondu le 5 septembre : «La France fidèle à ses traditions et à son programme, et d'accord avec ses Alliés, n'épargnera rien pour ressusciter la libre Pologne selon ses aspirations nationales et dans le cadre de ses limites historiques»⁸. Ajoutons aussi son intervention à la Chambre des Députés le 23 décembre 1919 où il a dit :

La France et la Pologne ont toujours été soudées par une ancienne affection qui n'a cessé de se montrer en toutes circonstances ; elles ont, dis-je, cet intérêt particulier qu'elles occupent une position stratégique singulièrement avantageuse à notre point de vue. Nous devons donc faire tous les efforts pour que la Pologne, dans la limite de ses justes demandes, je n'ai pas besoins de le dire, reçoive toutes satisfactions⁹.

Cette opinion était partagée par son ministère des affaires étrangères, Stephen Pichon. Le 20 décembre 1918, le Quai d'Orsay a préparé une note disant : «La France a besoin de sécurité aux frontières orientales de l'Allemagne» et «La Pologne est maintenant un diviseur entre le bolchevisme et la révolution allemande. [...] La sécurité de la France exige qu'un fort pouvoir soit trouvé aux frontières orientales de l'Allemagne, et cette puissance peut être la Pologne»¹⁰. Autrement dit la France voulait que la Pologne joue le rôle d'allié contre l'Allemagne à la place de la Russie. De plus, la Pologne devait protéger l'Europe de la diffusion des idées révolutionnaires venues de Russie. C'était une étape importante dans la politique étrangère de la France. Néanmoins, il faut bien noter qu'il y avait des contradictions à l'égard du problème polonais au sein du gouvernement français, et que même Clemenceau n'a pas toujours partagé le point de vue polonais (par exemple au sujet des relations polono-tchécoslovaques). Malgré cela le processus de rapprochement des deux pays commençait.

⁸ W. Śladkowski, *Szkice polsko-francuskie XIX-XX wiek*, Lublin 2015, p. 23 ; *idem*, *Georges Clemenceau – Stary Tygrys*, Łódź 1988 ; J.-B. Duroselle, *Clemenceau*, Paris 1990.

⁹ W. Śladkowski, *Szkice polsko-francuskie...*, *op. cit.*, pp. 241–242.

¹⁰ Plus large : J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Warszawa 1985, pp. 314–320.

Le 15 janvier 1919 le ministre des affaires étrangères de la France Pichon a adressé une note à Erazm Piltz, délégué du Comité National Polonais au gouvernement français, dans laquelle il disait que la Pologne pouvait être représentée par deux délégués à la conférence de Paris. Un moment décisif et très attendu était une lettre de Pichon du 23 février 1919 adressée au premier ministre polonais Ignacy Paderewski, disant que le gouvernement français a officiellement reconnu l'État polonais indépendant. C'était une reconnaissance de jure¹¹. En mars 1919, l'envoyé français Eugène Pralon est venu à Varsovie et, le 2 avril, il a soumis ses lettres de créance au chef de l'État polonais Józef Piłsudski. Cependant, malgré le rapprochement des deux pays, l'attitude du gouvernement français à l'égard des nouvelles autorités polonaises organisées autour de Józef Piłsudski à Varsovie était très réservée.

Józef Piłsudski – gagner la confiance de la France¹²

Piłsudski avait toujours pensé que la France pourrait soutenir les aspirations de l'indépendance des Polonais. «Amoureux de Napoléon» et grand admirateur de ses compétences militaires, il avait analysé ses tactiques des batailles. Il a utilisé même certains de ses concepts dans les batailles que la Pologne devait conduire pour conquérir son indépendance. Le grand politicien et un grand stratège qu'était Piłsudski voyait dans la France un partenaire, ainsi qu'une puissance militaire et politique très importante pour la nouvelle Pologne. Cette conviction était visible chez lui dès le début de la Grande Guerre. À cette époque, tout en étant partisan de la coopération avec les puissances centrales, Piłsudski, avait envisagé la possibilité de la victoire des pays de l'Entente à la fin de la guerre. Pour cette raison, qu'il a pris alors la décision d'attirer l'attention de l'Entente sur la question polonaise. En automne 1914, il a envoyé son ami, le célèbre avocat de la période tsariste, Stanisław Patek à Paris et à Londres. Piłsudski lui avait confié la mission d'informer les politiciens de la France et de la Grande Bretagne que les Polonais luttaienent contre la Russie et non contre tous les pays de l'Entente. Patek a parlé, entre autres, avec le ministre britannique des Affaires étrangères au Foreign Office, Edward Gray, et en France avec Georges Clemenceau

¹¹ Plus large : W. Rojek, *Wpływ mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych na historyczno-polityczną genezę II Rzeczypospolitej VIII 1914 – II/VI 1919*, [dans :] *Naród – państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Puławskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. A. Patek, W. Rojek, Kraków 2006, pp. 125–135.

¹² Plus large : M. Gmurczyk-Wrońska, *Pozyskać Francję. Zabiegi Józefa Piłsudskiego o wsparcie Francji po I wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2019, Year 51, no. 2, pp. 247–263.

qui était à cette époque-là dans l'opposition. Si la mission de Patek n'a pas donné de résultats mesurables il est néanmoins certain que des informations sur le but de l'action de Piłsudski ont été transmises aux États de l'Entente¹³.

Durant la guerre, la position de Piłsudski est devenue de plus en plus compliquée. Retenons quelques points significatifs. En 1914, en dirigeant une des Légions Polonaises auprès des armées des puissances centrales, à savoir la Légion Ouest, Piłsudski luttait contre la Russie. À partir de 1917, il était à la tête d'une commission militaire au sein du Conseil d'État provisoire que les puissances centrales avaient créé par après l'acte du 5 novembre. Piłsudski voulait alors que les Légions, désormais transformées en Corps auxiliaire polonais, soient subordonnées aux autorités polonaises, à savoir le Conseil d'État provisoire. Comme il n'en était rien et que la direction des Légions Polonaises est restée aux autorités autrichiennes et allemandes, Piłsudski a renoncé à sa politique de coopération avec les puissances centrales. C'est pourquoi, après avoir refusé de jurer fidélité à l'empereur allemand et autrichien, il a été condamné en prison et envoyé dans la forteresse de Magdeburg.

Libéré en 1918, il est rentré à Varsovie pour former un gouvernement et, de nouveau, il a commencé à attirer l'attention de l'Entente. Mais l'opinion internationale était défavorable envers Piłsudski. Il était toujours vu par la France, par la Grande Bretagne et l'Italie comme un partisan de l'Allemagne et de l'Autriche-Hongrie. De plus, le Comité National Polonais étant très actif à Paris, les dirigeants français supposaient que c'était Dmowski et le CNP qui formeraient le gouvernement à Varsovie. Piłsudski a donc dû faire un grand effort pour convaincre Paris et d'autres pays de l'Entente qu'il avait changé de conception dans sa recherche de partenaires pour son plan de création d'une Pologne indépendante et qu'il avait définitivement rompu avec les puissances centrales. En décembre 1918, il a déclaré à son entourage : « Nous dépendons des Alliés. Aujourd'hui, en tant que vainqueurs, ils sont les maîtres de la situation. Les frontières de la Pologne ne dépendent que d'eux. Nous avons besoin de la France »¹⁴. Mais pour gagner la France, Piłsudski devait collaborer avec le Comité National Polonais. Pleinement conscient de cette nécessité, à la veille de la conférence de la paix de Paris, il a déclaré : « Nous ne pouvons pas avoir deux délégations pour un congrès de la paix, nous ne pouvons pas donner le spectacle d'une double représentation »¹⁵. Afin de briser la résistance des Français et de chercher un accord avec le CNP, Piłsudski a envoyé ses délégués à Paris. C'était

¹³ M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013, pp. 16–20.

¹⁴ W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1990, p. 49.

¹⁵ *Ibidem*.

Stanisław Hempel, Kazimierz Dłuski, Michał Sokolnicki, Antoni Sujkowski, Stanisław Thugutt, Leon Wasilewski, Stanisław Patek, Władysław Baranowski. La plupart d'entre eux ont participé à la conférence de la paix en tant que délégués de Piłsudski. Mais d'abord et avant tout, ils ont préparé le terrain pour les futures négociations franco-polonaises, en créant une nouvelle image de Piłsudski comme personne représentant l'autorité publique et chef d'État. C'était un geste intelligent et très efficace. Car, grâce à cette délégation, Piłsudski a réussi à briser les préjugés des décideurs français et des journalistes concernant sa coopération avec les États centraux pendant la Grande Guerre.

Il est difficile de dire quand Piłsudski a commencé à réfléchir sérieusement à la conclusion de l'alliance avec la France. Il semble très probable que cela ait eu lieu en automne 1920, après ses grandes batailles contre les bolcheviques.

Face à l'agression des bolcheviques

Avant la signature de l'alliance franco-polonaise, la Pologne devait résister seule à l'invasion des bolcheviques. Rappelons qu'au début des années 1920 à Londres, aussi bien qu'à Paris, la critique du conflit de la Pologne avec son voisin de l'Est était de plus en plus intensive. Le 22 décembre 1919, les bolcheviques ont présenté à la Pologne une initiative des négociations de paix. Piłsudski a confié son plan de négociation avec les bolcheviques à Stanisław Patek, son ministre des affaires étrangères. Au début de 1920, Patek est parti à Paris et à Londres, dans le but de tenir Piłsudski au courant de l'attitude de ces pays envers les bolcheviques ainsi que d'obtenir une aide militaire et bien entendu, une politique pour la Pologne en cas de lutte, aussi bien que de négociation. Le 20 janvier 1920, Patek a dit à Clemenceau :

Monsieur le Président, les derniers succès obtenus par les bolchevistes leur permettent de concentrer aujourd'hui toutes leurs forces sur leur front occidental. La ligne exposée à l'attaque qu'ils préparent est tenue par l'armée polonaise ainsi que par les armées des pays voisins de la Pologne, d'un côté la Roumanie, de l'autre les États-Baltes. Il est donc indispensable de créer sur cette ligne un front défensif unique et puissant qui serait en état de résister victorieusement à toute attaque¹⁶.

Mais l'Entente, et bien entendu la France, malgré son attitude antibolchevique, ne voulait pas s'engager officiellement dans le conflit polono-bolchevique.

¹⁶ W. Suleja, *Dwa listy Stanisława Patka do Józefa Piłsudskiego z Paryża ze stycznia 1920 roku. Przygotowanie wyprawy kijowskiej*, [dans :] *Idea Europy i Polska w XIX–XX wieku. Księga ofiarowana dr. Adolfowi Juzewce, dyrektorowi Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, z okazji 60-lecia urodzin*, Wrocław 1999, pp. 42–48 ; M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek w dyplomacji...*, op. cit., pp. 78–105.

Le successeur de Clemenceau au poste du premier ministre, Alexandre Millebrand, était tout aussi antibolchevique que son prédécesseur. Il espérait la chute des bolcheviques et la prise du pouvoir par la Russie « blanche ». C'est pourquoi il soutenait le général Piotr Wrangel et s'efforçait de construire un large front antibolchevique. La France soutenait la Pologne dans sa défense contre l'invasion des armées soviétiques et comme écrit puis le ministre des affaires étrangères Leygues

en lui montrant la nécessité de défendre Varsovie et de refuser de signer une paix désastreuse, tout en lui conseillant en même temps de se prêter à toute paix acceptable avec les Soviets. [...] Nous avons également attiré l'attention des Polonais sur la position du général Wrangel (champion de la reconstitution d'une Russie rentrant dans le concert pacifique des nations), sur l'intérêt qu'il y avait à l'aider en facilitant le passage de volontaires russes, sur la possibilité, dans le cas où les négociations de paix n'aboutiraient pas aux résultats et aux garanties indispensables, de combiner les efforts de tous les peuples menacés par l'anarchie et la propagande communiste des bolcheviks. Mais il va de soi que, si les conditions essentielles à la sécurité et la libre construction de la Pologne sont obtenues dans les négociations de Riga, le gouvernement français, comme tous les Alliés, conseille, comme il l'a déjà fait, à la Pologne de signer une paix avantageuse et modérée¹⁷.

Ce n'est donc qu'après la chute du gouvernement Wrangel en automne de 1920 que Paris a commencé à perdre espoir dans la réactivation de l'alliance avec la Russie et a décidé d'introduire la variante de petits alliés à l'est qui comprenait l'alliance avec la Pologne.

Cependant il convient de noter que, face à l'agression bolchevique contre la Pologne et au risque de chute de l'État polonais, dès le 29 juillet 1920, le gouvernement français a adopté une résolution déclarant, « la France ne permettra pas que son allié – la Pologne », soit détruit¹⁸.

On peut même dire que, dans une certaine mesure, la France a soutenu militairement la Pologne dans la guerre contre les bolcheviques.

Rappelons ici qu'à partir de 1919, la Mission militaire française séjournait en Pologne et coopérait avec les autorités militaires polonaises, y compris avec Piłsudski. Cette Mission constituait une base de collaboration dans les domaines de la stratégie et de la tactique franco-polonaise. Déjà en 1917, sur décret du président de la République française Raymond Poincaré, une armée

¹⁷ Documents Diplomatiques Français, 1920, t. III, Bruxelles 2002, doc. 23, p. 28, Paris 1 X 1920, télégramme de Leygues à Panafieu.

¹⁸ Plus large : M. Gmurczyk-Wrońska, *Polska, bolszewicy i „biała” Rosja – z wschodniej polityki Francji (1918–1921)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, vol. 49, no. 1, pp. 73–92.

polonaise a été créée en France. C'est la fameuse l'Armée bleue composée d'environ 68 000 hommes, dirigée par général Józef Haller, ensuite transportée en Pologne en 1919 et incorporée dans l'armée polonaise, qui luttait ensuite contre les bolcheviques. Ces faits relèvent du domaine de la coopération militaire entre la France et la Pologne, mais pour créer une alliance, il était nécessaire d'arriver à un rapprochement politique entre les deux pays¹⁹.

En automne 1920, la situation politique et militaire se stabilisait en Europe centrale, mais aussi à l'est. En effet, la Pologne qui avait battu les bolcheviques et commençait à négocier la paix avec eux et finissait de tracer ses frontières. C'est à ce moment-là que le gouvernement Wrangel est tombé et que la France perdait son allié russe. Après les turbulences de la Grande Guerre, arrive donc l'époque de la paix en Europe. La Pologne comme la France ont alors besoin d'un nouveau système de sécurité. Le projet de la France était d'établir un système d'alliances en Europe centrale et orientale permettant de parer à la renaissance du danger allemand, mais aussi de créer une barrière contre l'expansion bolchevique. Au cœur de ce système qui comprenait les pays de la Petite Entente, c'est-à-dire la Tchécoslovaquie, la Roumanie et la Yougoslavie, la Pologne était considérée comme le principal «allié de revers».

Vers l'alliance

Les Français ont pris leurs distances envers les pourparlers de paix polono-soviétiques à Riga. Ils n'ont pas pris de position officielle sur les préliminaires de paix signés en automne de 1920, ni plus tard après avoir signé la paix à Riga en mars 1921. Cependant, tout en gardant ses distances face à la question des relations polono-soviétiques, Paris devait accepter la frontière polonaise à l'Est et commencer à mettre en œuvre son plan pour maintenir son influence en Europe centrale et inclure la Pologne dans le bloc antiallemand²⁰. Cette mise en œuvre était favorisée par les efforts des sphères économiques et militaires françaises qui voulaient investir dans les territoires polonais, voire dans le pétrole de Galicie. Les pourparlers économiques franco-polonais ont commencé dès la fin de 1920.

¹⁹ Voir aussi : F. Guelton, *La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales – Centre Scientifique de l'Académie Polonaise à Paris” 2011, vol. 13, pp. 89–124 ; *idem*, *Lorsque les officiers français jugeaient les officiers polonais*, [dans :] *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe – XXIe siècles)*, éd. I. Davion, J. Kłoczowski, G.-H. Soutou, Paris 2007, pp. 99–107.

²⁰ Voir aussi : M. Wołos, *In the Hallways of Versailles. “White” Russia and Poland during the Paris Peace Conference*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, vol. 55, no. 3 (special issue), pp. 6–32.

Néanmoins, il faut noter que les cercles militaires conduits par le maréchal Ferdinand Foch pensaient qu'il était trop tôt pour s'associer à l'État polonais, son armée ayant besoin de temps pour être en capacité de faire contrepoids à l'Allemagne. Le Quai d'Orsay, lui aussi, gardait une certaine distance envers le projet de signer une alliance avec la Pologne et surtout d'y inclure une convention militaire. Le rôle décisif a été joué par le président Alexandre Millerand, le chef de l'état-major général Edmond de Buat et par les milieux industriels français intéressés par la recherche de nouveaux marchés.

Les négociations franco-polonaises visant à conclure l'alliance ont commencé à la demande du gouvernement polonais. Le 1er janvier 1921, le général Kazimierz Sosnkowski, ministre de la guerre, dans une conversation avec le général Henri Niessel, le chef de la mission militaire française en Pologne, a abordé la question de la conclusion d'une convention militaire franco-polonaise. L'objectif principal de Sosnkowski était d'obtenir une garantie d'assistance militaire de la France en cas d'agression allemande et bolchevique contre la Pologne.

Józef Piłsudski, en tant que chef de l'Etat, s'est rendu à Paris au début du mois de février 1921, juste avant la signature de l'alliance franco-polonaise. Avant de partir pour Paris, il a dit à son collaborateur Władysław Baranowski : «L'affaire est finalement décidée et je suis vraiment heureux que notre relation avec la France soit, comme nous devons nous y attendre, prévue au terme d'accords spécifiques à chaque domaine»²¹.

À Paris, Piłsudski était accompagné par Eustachy Sapieha, ministre des Affaires étrangères, et le général Kazimierz Sosnkowski, ministre de la guerre. La question de la conclusion de l'alliance a été décidée lors d'une conversation directe entre Piłsudski et Millerand. Le chef de l'État polonais n'a été reçu que trois jours en France, mais ces trois jours-là étaient très importants. Le général Buat a noté dans son journal du 2 au 6 février :

Visite du général Piłsudski, chef de l'Etat polonais. [...] Longs entretiens avec le ministre de la guerre – Sosnkowski – qui voudrait bien unifier son armement – très disparate – en réclamant de nous tout ce qui lui est nécessaire. Dans l'état actuel de nos finances, on se demande vraiment comment nous pourrions livrer tout ce matériel à crédit [...]. Piłsudski est un ancien conspirateur qui m'a semblé fort érudit. [...] Il s'est montré parfaitement confiant avec moi, la glace a été brisée tout de suite²².

Ensuite Piłsudski a quitté Paris, en y laissant le ministre Sapieha et le général Sosnkowski qui ont signé l'accord politique et la convention militaire le 19 Février 1921.

²¹ W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim...*, op. cit., p. 59.

²² *Journal du général Edmond Buat 1914-1923*, éd. F. Guelton, Paris 2015, p. 984.

Finalement, la France et la Pologne ont conclu une alliance à deux volets : un accord politique et une convention militaire secrète. L'accord politique abordait les questions de coopération au niveau de la politique étrangère de deux pays en général. Il contenait aussi une condition économique qui conditionnait la signature de ce traité. Dans le texte de cet accord, on peut lire :

- 1) Afin de coordonner leurs efforts pacifiques, les deux Gouvernements s'engagent à se concerter sur toutes les questions de politique extérieure intéressant les deux Etats et relatives au règlement des relations internationales dans l'esprit des traités et conformément au Pacte de la Société des Nations.
- 2) Le relèvement économique étant la condition primordiale du rétablissement de l'ordre international et de la paix en Europe, les deux Gouvernements s'entendront à cet égard en vue d'une action solidaire et d'un mutuel appui. Ils s'emploieront à développer leurs relations économiques : des accords spéciaux et une convention commerciale seront conclus à cet effet.
- 3) Si, contrairement aux prévisions et aux intentions sincèrement pacifiques des deux Etats contractants, ceux-ci ou l'un des deux se voyaient attaqués sans provocation de leur part, les deux Gouvernements se concerteraient en vue de la défense de leur territoire et de la sauvegarde de leurs intérêts légitimes, dans les limites précisées dans le préambule.
- 4) Les deux Gouvernements s'engagent à se consulter avant de conclure de nouveaux accords intéressant leur politique en Europe Centrale et Orientale.
- 5) Le présent accord n'entrera en vigueur qu'après la signature des accords commerciaux actuellement en cours de négociation²³.

La convention militaire parlait de coopération militaire en cas de guerre. Tournée contre l'Allemagne, cet accord prévoyait une aide non définie et non automatique en cas d'agression de la part de l'Allemagne. Il prévoyait aussi une aide matérielle en cas d'attaque soviétique. Cette alliance politique et militaire a donc joué, du moins à court terme, un rôle de protection de la Pologne surtout contre le danger allemand, mais aussi, dans une certaine mesure, contre le danger soviétique.

L'accord politique et la convention militaire sont entrés formellement en vigueur en février 1922, avec la signature de l'accord commercial²⁴.

²³ Accord Polono-Français au nom de la République polonaise Joseph Piłsudski chef de l'État Polonais (Dz.U. z 1922 r., nr 63, poz. 563).

²⁴ Plus large : H. Bulhak, *Józef Piłsudski wobec sojuszu polsko-francuskiego (szkic do tematu)*, [dans :] *Józef Piłsudski i jego współpracownicy*, red. A. Suchoński, Opole 1999, pp. 53–71 ; *idem*, *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. I, (1922–1932), Warszawa 1993 ; *idem*, *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000 ; J. Kukulka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919–1922)*, Warszawa 1970 ; A.M. Brzeziński, *Warszawa–Paryż–Genewa. Sojusz polsko-francuski a problem rozbicia dwudzie-*

Soulignons que les intérêts économiques français en Pologne étaient considérables et que la France devenait un très grand investisseur. Rappelons ici que la présence de capitaux français sur le territoire polonais dépendant de la Russie (c'est-à-dire dans l'ancien Royaume de Pologne), remonte à la fin du XIX siècle, puisque l'alliance franco-russe était favorable à l'exportation des capitaux français. Après la Grande Guerre, grâce aux accords commerciaux de 1922 réglementant la participation du capital français en Pologne, le capital français commençait aussi à s'installer dans les puits de pétrole de Galicie et dans les mines de Silésie.

Pour récapituler, on peut souligner que, pour la France, dans les domaines politique et militaire, la Pologne n'était qu'un allié de revers contre l'Allemagne et, de surcroît, un allié qui suscitait beaucoup de réserves au Quai d'Orsay. Mais elle jouait un rôle très important pour les investisseurs français. En revanche, pour la Pologne, l'alliance avec la France, puissance victorieuse, constituait un facteur très important de sa politique étrangère, car la Pologne avait absolument besoin d'un partenaire parmi les puissances européennes.

Bibliographie

- Accord Polono-Français au nom de la République polonaise Joseph Piłsudski chef de l'État Polonais (Dz.U. z 1922 r., nr 63, poz. 563).
- Baranowski W., *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1999.
- Brzeziński A.M., *Warszawa–Paryż–Genewa. Sojusz polsko-francuski a problem rozbrojenia w dwudziestoleciu międzywojennym (1919–1937)*, Łódź 1996.
- Bulhak H., *Józef Piłsudski wobec sojuszu polsko-francuskiego (szkic do tematu)*, [dans :] *Józef Piłsudski i jego współpracownicy*, red. A. Suchoński, Opole 1999, pp. 53–71.
- Bulhak H., *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939, cz. I, (1922–1932)*, Warszawa 1993.
- Bulhak H., *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.
- Ciałowicz J., *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970.
- Dmowski R., *Niemcy, Rosja i kwestia polska*, wyd. VII, Wrocław 2013.

stoleciu międzywojennym (1919–1937), Łódź 1996 ; J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970 ; P.S. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French–Czechoslovak–Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988 ; T. Komarnicki, *Józef Piłsudski a polityka wielkich mocarstw zachodnich*, Londyn 1952 ; S. Sierpowski, *Polityka zagraniczna Józefa Piłsudskiego*, [dans :] *Józef Piłsudski i jego legenda*, red. A. Czubiński, Warszawa 1988 ; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995 ; W. Jędrzejewicz, *Józef Piłsudski 1867–1935. Życiorys*, Londyn 1986 ; T. Schramm, *Czy Polsce w okresie międzywojennym potrzebna była Francja?*, [dans :] *Ład wersalsko-ryski w Europie Środkowo-Wschodniej 1921–1939*, red. M. Kornata, Warszawa 2013, pp. 93–107.

- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowa państwa* [reprint], Warszawa 2008.
- Duroselle J.-B., *Clemenceau*, Paris 1990.
- Engelgrad J., *Roman Dmowski wobec Rosji*, [dans :] *Mysł polityczna Romana Dmowskiego*, red. J. Engelgrad, Warszawa 2009.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Akt 5 listopada z francuskiej perspektywy*, [dans :] *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*, red. J. Kłaczek, K. Kania, Z. Giżyński, Toruń 2016, pp. 309–319.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Czy rok 1916 był istotny dla spraw polskich w polityce Francji?*, „Dzieje Najnowsze” 2016, no. 3, pp. 37–50.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Francja i jej rosyjski „sojuznik” w latach 1917–1921*, [dans :] *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. Rocznice urodzin*, red. J. Olszek, A. Dudek, Ł. Kamiński et al., Warszawa 2017, pp. 53–68.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Not Russia, but France and England shall decide about Poland: the diplomatic action of Roman Dmowski in 1916–17*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2017, vol. 52, no. 3 (special issue), pp. 27–45.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Polska, bolszewicy i „biała” Rosja – z wschodniej polityki Francji (1918–1921)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, vol. 49, no. 1, pp. 73–92.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Pozyskać Francję. Zabiegi Józefa Piłsudskiego o wsparcie Francji po I wojnie światowej*, „Dzieje Najnowsze” 2019, Year 51, no. 2, pp. 247–263.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Rosja – utracony aliant Francji w 1917 r. Znaczenie, konsekwencje*, [dans :] *1917. Przełomowy rok Wielkiej Wojny?*, red. J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2019, pp. 66–76.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Skazani na Francję – polskie działania dyplomatyczne w państwach ententy w 1917 roku*, „Dzieje Najnowsze” 2017, Year 49, no. 4, pp. 29–49.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013.
- Guelton F., *La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales – Centre Scientifique de l'Académie Polonaise à Paris” 2011, vol. 13, pp. 89–124.
- Guelton F., *Lorsque les officiers français jugeaient les officiers polonais*, [dans :] *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*, éd. I. Davion, J. Kłoczowski, G.-H. Soutou, Paris 2007, pp. 99–107.
- Hogenhuis-Seliverstov A., *Les relations franco-sovietiques 1917–1924*, Paris 1981.
- Journal du général Edmond Buat 1914–1923*, éd. F. Guelton, Paris 2015.
- Jędrzejewicz W., *Józef Piłsudski 1867–1935. Życiorys*, Londyn 1986.
- Kidzińska A., *Stosunki Erazma Piltza z francuskim MSZ podczas I wojny światowej*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 519–528.
- Komarnicki T., *Józef Piłsudski a polityka wielkich mocarstw zachodnich*, Londyn 1952.
- Kukułka J., *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919–1922)*, Warszawa 1970.
- Leczyk M., *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966.
- Niklewska J., *Roman Dmowski w Londynie i w Paryżu w świetle jego archiwum z lat 1915–1919*, [dans :] *Mysł polityczna Romana Dmowskiego*, red. J. Engelgrad, Warszawa 2009, pp. 45–66.

- Pajewski J., *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Warszawa 1985.
- Pajewski J., *Wokół sprawy polskiej. Paryż, Lozanna, Londyn 1914–1918*, Poznań 1970.
- Rojek W., *Wpływ mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych na historyczno-polityczną genezę II Rzeczypospolitej VIII 1914 – II/VI 1919*, [dans :] *Naród – państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku. Studia ofiarowane Michałowi Puławskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. A. Patek, W. Rojek, Kraków 2006, pp. 125–135.
- Schramm T., *Czy Polsce w okresie międzywojennym potrzebna była Francja?*, [dans :] *Ład wersalsko-ryski w Europie Środkowo-Wschodniej 1921–1939*, red. M. Kornata, Warszawa 2013, pp. 93–107.
- Schramm T., *Dyplomacja francuska wobec kwestii autonomii Polski w 1916 r.*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 501–513.
- Sierpowski S., *Polityka zagraniczna Józefa Piłsudskiego*, [dans :] *Józef Piłsudski i jego legenda*, red. A. Czubiński, Warszawa 1988.
- Soutou G.-H., *La grande illusion. Quand la France perdait la paix 1914–1920*, Paris 2015.
- Suleja W., *Dwa listy Stanisława Patka do Józefa Piłsudskiego z Paryża ze stycznia 1920 roku. Przygotowanie wyprawy kijowskiej*, [dans :] *Idea Europy i Polska w XIX–XX wieku. Księga ofiarowana dr. Adolfowi Juzwence, dyrektorowi Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, z okazji 60-lecia urodzin*, Wrocław 1999, pp. 42–48.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995.
- Szczepaniak A., *Od autonomii do niepodległości. Działalność polityczna Erazma Piltza w latach 1914–1929*, Opole 2015.
- Śladkowski W., *Georges Clemenceau – Stary Tygrys*, Łódź 1988.
- Śladkowski W., *Opinia publiczna we Francji wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918*, Wrocław 1976.
- Śladkowski W., *Szkice polsko-francuskie XIX–XX wiek*, Lublin 2015.
- Wandycz P.S., *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French–Czechoslovak–Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988.
- Wołos M., *In the Hallways of Versailles. “White” Russia and Poland during the Paris Peace Conference*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 2020, vol. 55, no. 3 (special issue), pp. 6–32.

Condamnées à s’allier. La Pologne et la France à la fin de la Grande Guerre et dans l’immédiat après-guerre (1917–1921)

Roman Dmowski et son camp, dont Erazm Piltz, ont utilisé l’évolution de la politique étrangère française et présence du Comité national polonais à Paris pour faire pression sur le gouvernement français afin qu’il inclue l’indépendance de la Pologne dans les objectifs de guerre des Alliés. L’intérêt accru de la France pour les affaires polonaises à la fin de 1917 résulte d’une part de la perte de son allié russe et d’autre part d’un fort désir d’affaiblir l’Allemagne autant que possible. La France s’est alors mise à modifier sa politique dans l’Est européen prévoyant dans ses plans futurs la possibilité de compter les nouveaux États d’Europe centrale dans son système d’alliance. Finalement, en 1921, la France et la Pologne

conclurent une alliance en deux volets : un accord politique et une convention militaire secrète. Pour la France, la Pologne n'est dans les domaines politique et militaire qu'un «allié de revers», un allié contre l'Allemagne, mais aussi un allié qui soulève de nombreuses objections au Quai d'Orsay. Elle joue également un rôle très important pour les investisseurs français. Pour la Pologne, en revanche, l'alliance avec la France en tant que puissance victorieuse était facteur essentiel dans sa politique étrangère, le pays ayant absolument besoin d'un partenaire parmi les puissances européennes.

Mots-clés : Politique étrangère polonaise (1918–1939), Première Guerre mondiale, Traité de Versailles, France, pensée politique polonaise, Comité national polonais (1917–1919), alliance franco-polonaise 1921, diplomatie de la Deuxième République (Pologne)

Condemned to be allies. Poland and France at the end of the Great War and in the immediate post-war period (1917–1921)

Roman Dmowski and his camp, including Erazm Piltz, used the evolution of French foreign policy and the existence of the Polish National Committee in Paris to pressure the French government to include Polish independence in the Allies' war aims. France's increased interest in Polish affairs in late 1917 resulted partly from the loss of its Russian ally and partly from a strong desire to weaken Germany as much as possible. France then began to modify its policy in Eastern Europe and included in its future plans the possibility of including the new Central European states in its alliance system. Finally, in 1921, France and Poland concluded a two-part alliance: a political agreement and a secret military convention. For France, in the political and military spheres, Poland was nothing more than a "rear ally", an ally against Germany, as well as an ally that raised many objections in the Quai d'Orsay. It also played a very important role for French investors. For Poland, on the other hand, the alliance with France as a victorious power was a very important factor in its foreign policy, because Poland absolutely needed a partner among the European powers.

Key words: Polish foreign policy (1918–1939), World War I, Treaty of Versailles, France, Polish political thought, Polish National Committee (1917–1919), Polish-French alliance 1921, diplomacy of the Second Polish Republic

Skazani na sojusz. Polska i Francja pod koniec Wielkiej Wojny oraz w okresie bezpośrednio powojennym (1917–1921)

Roman Dmowski i jego obóz, w tym Erazm Piltz, wykorzystywali ewolucję francuskiej polityki zagranicznej i istnienie w Paryżu Komitetu Narodowego Polskiego w celu wywierania presji na rząd francuski, aby włączył on sprawę niepodległości Polski do celów wojennych aliantów. Wzrost zainteresowania Francji sprawami polskimi pod koniec 1917 roku po części wynikał z utraty rosyjskiego sojusznika, a po części z dążenia do maksymalnego osłabienia Niemiec. Francja zaczęła wówczas modyfikować swoją politykę w Europie Wschodniej i w swoich planach na przyszłość uwzględniała możliwość włączenia nowych państw Europy Środkowej do swojego systemu sojuszniczego. Ostatecznie w 1921 roku Francja i Polska

zawarły dwuczęściowy sojusz: umowę polityczną i tajną konwencję wojskową. Dla Francji, w sferze politycznej i militarnej, Polska była jedynie *allié de revers*, sojusznikiem przeciwko Niemcom, przy tym sojusznikiem budzącym wiele zastrzeżeń w Quai d'Orsay. Sojusz odegrał także bardzo ważną rolę z perspektywy francuskich inwestorów. Dla Polski natomiast sojusz z Francją jako mocarstwem zwycięskim był kluczowym czynnikiem w jej polityce zagranicznej, ponieważ Polska bezwzględnie potrzebowała partnera wśród mocarstw europejskich.

Słowa kluczowe: polska polityka zagraniczna (1918–1939), I wojna światowa, traktat wersalski, Francja, polska myśl polityczna, Komitet Narodowy Polski (1917–1919), sojusz polsko-francuski 1921, dyplomacja II Rzeczypospolitej

Tomasz Schramm

Professeur émérite, Université Adam Mickiewicz de Poznań

<https://orcid.org/0000-0002-4102-6026>

La question polonaise au cours de la Grande Guerre et pendant la Conférence de la Paix – perspective française

Disparue de la carte européenne à la fin du XVIIIe siècle, la Pologne ne l'était pas tout à fait des dossiers diplomatiques. Posée à l'époque napoléonienne¹ la «question polonaise» trouvait par la suite sa place parmi d'autres «questions» nationales qui brouillaient périodiquement le Concert européen. Sa faiblesse majeure fut que, comme le remarque justement Georges-Henri Soutou à propos des années 1830–31, à la différence de la question belge, elle ne mettait pas en danger la paix européenne, ce qui réduisait son impact sur les relations internationales². Elle se manifestait encore pendant un certain temps grâce aux efforts

¹ Ce qui a eu, comme conséquence la création du Royaume de Pologne par le Congrès de Vienne. L'après-1815 est considéré sans équivoque, dans l'histoire de la Pologne, comme appartenant à l'époque des partages ; cependant le Royaume, dont l'autonomie au sein de l'Empire russe était de courte durée, existait pendant plusieurs décennies comme une réalité au moins cartographique, dans la conscience des hommes politiques européens. Ce fait a eu ses répercussions sur l'établissement de la frontière Est de la Pologne reconstituée.

² G.-H. Soutou, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris 2007, p. 58.

des milieux politiques polonais (en premier lieu celui organisé autour du prince Adam Jerzy Czartoryski³) ; puis son importance déclinait progressivement.

L'intérêt porté traditionnellement par la France à la question polonaise a visiblement diminué après Sedan. L'alliance avec la Russie, conclue dans les années 1892–1893, ne pouvait qu'accroître cette tendance: la IIIe République évitait de soulever la matière aussi épineuse.

La profonde transformation de la carte politique de l'Europe n'était pas du tout le but visé par les belligérants de 1914, et elle n'était guère attendue. Elle découlait cependant de tout ce qui s'accumulait dans les domaines non seulement politique et militaire, mais aussi national et social. Les Polonais n'étaient pas les seuls à avoir pris leur chemin dans la tourmente. Ils tenaient toutefois la première place parmi les nations européennes concernées, et ceci par leur nombre (estimé sur 24 millions par le géographe polonais Eugeniusz Romer), puis par leur conscience nationale bien développée, se nourrissant de leur tradition historique et étatique, à quoi on peut ajouter le positionnement central des terres polonaises sur la carte de l'Europe, en conséquence de quoi elles étaient devenues l'un des champs majeurs du conflit armé, tandis que leurs habitants étaient impliqués de deux côtés de la confrontation.

Après une période qualifiée de «léthargie»⁴, qui avait suivi l'insuccès de l'insurrection de 1863, vers le début du siècle nouveau, des réponses nouvelles ont commencé à être formulées à la vieille question du programme national polonais. L'une d'elles s'inscrivait dans l'ancienne tendance insurrectionnelle et antirusse, enrichie d'une dimension nouvelle lui donnant l'aspect de révolution sociale. Cette combinaison nationale et socialiste vint nourrir le programme formulé par un «chef promis à un grand avenir», comme le dit Daniel Beauvois⁵: Józef Piłsudski – qui, des années plus tard, a affirmé: «J'ai pris le tram rouge du socialisme jusqu'à l'arrêt Indépendance, où je suis descendu». Dans les années

³ Voir: H.H. Hahn, *Außenpolitik in der Emigration. Die Exildiplomatie Adam Jerzy Czartoryskis 1830–1840*, München–Wien 1978 ; J. Skowronek, *Dyplomacja czy polityka ? Spory o charakter działalności Hotelu Lambert*, [dans :] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego*, red. H. Bułhak et al., Warszawa 1994, pp. 122–135.

⁴ *Historia dyplomacji polskiej*, vol. 3, red. L. Bazyłow, Warszawa 1982, pp. 725–738 (titre d'un sous-chapitre). Un homme politique austro-polonais, Wojciech Dzieduszycki, écrivait : «Nous voulons vivre ; nous avons gardé suffisamment de foi pour être convaincus que nous vivrons. Ce que nous avons décidé, c'est de subsister. Nous ne reegardons pas vers l'avenir, nous avons serré les dents et nous persistons. Mais que Dieu nous garde de toute folie...» – W. Dzieduszycki, *Mesjanizm polski a prawda dziejów*, Kraków 1907, p. 7.

⁵ D. Beauvois, *La Pologne. Histoire, société, culture*, Paris 2004, p. 290.

précédant la Grande Guerre, il appuyait ses projets sur une organisation paramilitaire qu'il avait montée en Galicie autrichienne.

En parallèle se développait la pensée politique moderne autour de l'idée de la nation et de la rivalité constante entre les nationalismes. Dans cette perspective, c'était l'élément allemand qui était considéré comme le danger principal pour la nation polonaise, ce qui rompait avec la tradition primordiale antirusse. Le leader de ce courant était Roman Dmowski. Piłsudski et Dmowski: ces deux noms vont symboliser les deux voies vers l'indépendance polonaise – dans leur action lors de la Première Guerre mondiale, dans la rivalité ultérieure de deux camps politiques où l'on avançait les mérites des ceux-ci et de leurs chefs, enfin dans le débat qui se poursuit en Pologne aujourd'hui, un siècle plus tard. Si les historiens sont en général enclins à admettre la complémentarité – non préméditée – des chemins retenus, le discours populaire, toujours empreint de politique, voulait souvent opposer l'un à l'autre, quoique cette tendance semble diminuer.

En 1914, et même avant 1914, puisque l'action de chaque protagoniste fut loin d'être improvisée, il fallait donner la réponse à une question fondamentale: aux vues des réalités du moment, les Polonais devaient-ils marcher avec les Prussiens contre les Moscovites, ou choisir la solution inverse ? La réponse à cette question, ou plutôt son application pratique, devait trouver sa place dans le cadre général des puissances en confrontation, bien que la dimension de ce cadre fût manifestement au-dessus des possibilités réelles des acteurs polonais.

Si, conformément aux vues de Dmowski, l'avenir de la Pologne semblait passer par sa promotion et son émancipation au sein de l'Empire des tsars, des perspectives nouvelles semblaient s'ouvrir avec la proclamation, le 14 août 1914, du grand-duc Nicolas, le commandant en chef de l'armée russe, qui promettait la «renaissance de la nation polonaise sous le sceptre de l'empereur de toutes les Russies, libre dans sa foi, dans sa langue et dans son autonomie». Au fait, cette déclaration ne fut pas suivie par la moindre mesure politique, et les réalités de l'occupation russe en Galicie orientale, territoire autrichien au caractère national mixte ukraïno-polonais, confirmaient le caractère oppressif du régime tsariste. Le manifeste du grand-duc offrait cependant à la France une belle opportunité de s'y référer à plusieurs occasions.

Au bout de quelques mois, Dmowski devait se résigner à reconnaître la stérilité des efforts qu'il avait déployés à Petrograd. Il s'était rendu alors à l'Ouest, où il tentait de faire valoir la cause polonaise auprès des gouvernements britannique et français. Ses démarches ne trouvaient guère d'écho: plus encore qu'avant la guerre, ménager l'alliée russe, qui considérait toujours la question polonaise comme son affaire interne, restait la priorité.

Le champ d'action de Piłsudski paraissait plus prometteur. Il est vrai que son initiative hasardeuse entreprise en août 1914 – provoquer l'insurrection antirusse dans le Royaume de Pologne – s'était soldée par un échec, ce qui pouvait le compromettre aux yeux des autorités autrichiennes en tant que leur agent. Toutefois, soutenu par un groupe d'hommes politiques austro-polonais, il a pu jouer le rôle principal dans l'organisation d'une force militaire polonaise qui a pris le nom des Légions⁶. Le commandement des Légions restait entre les mains des Polonais de l'armée austro-hongroise ; Piłsudski y commandait la Première des trois brigades. En cette qualité il agissait, dans la mesure du possible, en tant que le chef autoproclamé de l'action polonaise, et non comme l'un de trois pairs subordonnés aux Autrichiens. Les Légions étaient pendant quelque temps la manifestation la plus visible de l'activité polonaise et le principal atout dans le jeu de Piłsudski⁷. Elles nourrirent par la suite le principal mythe fondateur de la IIe République, notamment après l'établissement en 1926 du régime de *sanacja*.

Après l'offensive de 1915, la totalité de la Pologne russe s'est trouvée sous l'occupation des Empires centraux. Dans les projets allemands commença alors à se préciser l'idée de la nouvelle organisation de l'Europe centrale qui, sous le nom de *Mitteleuropa*, devait constituer une large zone soumise à la domination politique et économique de l'Allemagne. Ce contexte provoquait des nouvelles prises de position que devaient choisir les Polonais. Les noms des deux attitudes adoptées alors définissaient clairement les principes. Ceux qui voyaient toujours en Allemagne le danger suprême et qui tablaient sur la victoire finale de l'Entente, ne pouvaient que prôner la passivité. Les « activistes », de leur côté, étaient d'avis que la présence allemande avait d'ores et déjà apporté des avantages aux Polonais⁸. Il fallait donc continuer, dialoguer avec les Allemands et exercer une pression sur eux : des institutions polonaises, aussi nombreuses et aussi autonomes que possible, devaient constituer la base d'un organisme politique, une réalité qui, à l'issue de la guerre, serait prise en considération par le vainqueur, quel qu'il soit.

⁶ Référence aux unités polonaises organisées en Italie par Napoléon Bonaparte avec le but semblable : celui de combiner la lutte polonaise pour l'indépendance avec l'action militaire d'une puissance contre l'autre lors d'une conflagration générale.

⁷ Il s'agit bien de l'action politique : malgré des glorieux moments sur les champs de bataille, l'impact militaire des Légions ne pouvait guère compter dans la gigantesque confrontation qu'était la Grande Guerre.

⁸ Parmi ceux dont l'impact propagandiste était le plus grand, il convient de noter l'ouverture de l'université polonaise à Varsovie et la commémoration solennelle du 125e anniversaire de la Constitution du 3 Mai, qui est devenue une retentissante manifestation patriotique.

L'action allemande en Pologne relevait de plusieurs facteurs. La vision stratégique de *Mitteleuropa* interférait avec les besoins du moment. Le potentiel économique des terres polonaises sous l'occupation était exploité sans retenue (ce qui constituait le revers des avantages reconnus par les « activistes ») ; en revanche, le potentiel humain n'était guère accessible, alors qu'il pouvait se révéler précieux tant sur le plan de la main d'œuvre que, surtout, sur celui des effectifs militaires. Il fallait appâter les Polonais. Un aspect moins connu tenait à la position de l'Autriche-Hongrie. Bien qu'affaiblie, elle n'était pas encore quantité négligeable, et l'occupation exercée par les deux puissances dans des zones séparées donnait lieu aux rivalités⁹. L'appât que l'on vient d'évoquer devait ainsi, aux yeux des Allemands, être en principe aussi loin que possible de la solution « austro-polonaise » dont certains toujours rêvaient.

Telles étaient les raisons qui ont présidé à la déclaration signée le 5 novembre 1916 par les empereurs d'Autriche et d'Allemagne. Elle annonçait la création du Royaume de Pologne. Le nom, traditionnellement usité dans le cadre de l'Empire russe et qui, de fait, avait pratiquement disparu depuis des décennies, réapparaissait dans un nouveau contexte. Comme le remarque Andrzej Chwalba, cette initiative remettait pour la première fois en cause l'ordre géopolitique établi par le Congrès de Vienne¹⁰. Ainsi, la question polonaise revenait sur le plan international – cette fois, à l'initiative des puissances copartageantes la Pologne.

Cette initiative n'était pas tout à fait inattendue. La position nouvelle des terres polonaises à partir de 1915 conduisait, petit à petit, des hommes politiques et des diplomates français à se rendre compte que les Puissances centrales, si elles menaient leur politique d'occupation avec habileté, pouvaient séduire les Polonais. Dmowski était le premier à y attirer leur attention. Quant à la position française, elle semblait telle que la définissait l'ambassadeur à Petrograd, Maurice Paléologue : l'indépendance de la Pologne, inadmissible pour la Russie, constituait également un danger pour la France : la meilleure formule c'était l'autonomie sous le sceptre des Romanov¹¹. Des réactions de l'alliée russe aux

⁹ Cet aspect de la présence germano-autrichienne en Pologne pendant la guerre était étudié à fond dans : D. Szymczak, *Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko-austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego*, Kraków 2009. L'auteur y démontre combien la politique des deux puissances fut discordante et sinieuse.

¹⁰ A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, p. 579.

¹¹ AMAE [Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes], Russie, Paléologue à Briand, Petrograd, le 5 mars 1916, Série Guerre 1914–1918, vol. 714, n° 252–254.

ouvertures ultraprudentes ne laissaient cependant pas de doute : la question polonaise devait rester l'affaire interne russe¹².

L'acte du 5 novembre était à l'origine d'un organisme qui, petit à petit, et même s'il restât subordonné, s'affirmait comme un État. Les Empires centraux semblaient prendre l'avantage sur leurs rivaux en jouant la carte polonaise. Le camp adverse ne savait pas comment contrecarrer leur action et ne pouvait s'y opposer que verbalement, les possibilités de mesures concrètes se trouvant entièrement du côté de l'Allemagne et de l'Autriche. La Russie se montrait dans un premier temps incapable de faire un geste quelconque. Elle a soulevé par la suite des protestations sur le plan juridique, brandissant la Convention de La Haye, et a réitéré, par la voix du Premier ministre Trepov, dans son discours du 2 décembre 1916, puis par celle de l'empereur en personne dans son ordre à l'armée et à la marine du 25 décembre, la promesse de l'unification des trois parties de la Pologne. En pratique, elle ne faisait que reprendre les promesses de 1914 qui n'avaient pas été tenues. Les puissances de l'Entente, par égard pour la Russie, n'osaient pas modifier leurs positions vis-à-vis de la cause polonaise. La France, par la note de son ministre des affaires étrangères Briand, accordait encore le 11 mars 1917 une entière liberté à la Russie pour fixer sa frontière occidentale, ce qui équivalait à se désintéresser des affaires polonaises.

Cet état de fait ne devait cependant pas durer. D'un côté l'initiative allemande créait une situation nouvelle, exploitée avec ardeur par les « activistes » polonais. De l'autre, des profonds bouleversements se sont produits en Russie. La chute du tsarisme fut bientôt suivie de déclarations qui rompaient radicalement avec les anciennes pratiques. Le 27 mars 1917, le Conseil de Délégués des Ouvriers et des Soldats proclamait le droit de la nation polonaise à l'autodétermination. Trois jours plus tard, le Gouvernement provisoire exprimait la même idée, avec toutefois certaines réserves¹³. Ainsi, les deux centres du pouvoir russe mettaient la question polonaise sur les rails, même s'il n'agissait alors que de

¹² Pour les détails voir : T. Schramm, *Dyplomacja francuska wobec kwestii autonomii Polski w 1916 roku*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 501–513.

¹³ L'une d'elles sera l'acceptation nécessaire de l'indépendance de la Pologne par la future Constituante. Cette condition était formulée aussi à propos d'autres décisions du gouvernement. Sans entrer dans les conjectures sur les vraies intentions de la Douma envers la Pologne, il est raisonnable d'y voir aussi le souci de légalité de la transition – un défi formidable qui se dressait devant les successeurs du tsarisme. L'autre condition était moins équivoque : la nouvelle Pologne devait impérativement être liée à la Russie par une alliance militaire. Cette formule a incité Lénine à la critique que les historiens polonais invoquaient très volontiers pendant des décennies : « La libre alliance militaire de la petite Pologne avec l'immense Russie est au fait le total asservissement de la Pologne ».

déclarations des intentions, la Russie n'ayant aucune possibilité réelle d'influer sur la situation.

Toutefois, la révolution en Russie a débloqué les choses. L'action déployée par Dmowski à l'Occident pouvait désormais rencontrer un tout autre écho. Le 4 juin 1917 le président Poincaré signait le décret créant l'Armée Polonaise en France formée de volontaires. Cette initiative, à laquelle l'ambassade russe à Paris n'était pas étrangère, était visiblement destinée à contrecarrer l'action allemande dont le but principal était, comme on l'a dit, d'attirer les volontaires polonais à une force militaire organisée en Pologne. La conséquence prompt et logique en fut la formation, le 15 août 1917, sous la présidence de Dmowski, du Comité national polonais – un organisme qui se proposait de chapeauter politiquement l'Armée polonaise et de représenter la cause polonaise auprès de l'Entente. Installé à Paris, il fut reconnu en cette qualité par la France le 20 septembre 1917, par le Royaume-Uni le 15 octobre, par l'Italie le 30 octobre, enfin par les États-Unis – déjà membre de l'Entente – le 1er décembre.

Le programme du Comité était clair et il avait été formulé par l'un de ses futurs membres, Erazm Piltz, avant même sa constitution. Dans sa lettre du 1er juillet 1917 adressée au Quai d'Orsay, il écrivait :

Quant à notre programme, le voici : reconstitution de la Pologne, c'est-à-dire réunion de ses trois tronçons et formation d'un État polonais indépendant et souverain, fort et vigoureux, ayant libre accès à la mer, capable de défendre ses frontières, d'être un rempart contre l'Allemagne et de représenter garantie de paix durable¹⁴.

Les premiers résultats ne furent toutefois guère encourageants¹⁵. Lors de la conférence interalliée du 3 décembre 1917, sa déclaration faisait vaguement référence à la « constitution d'une Pologne unie et indépendante », ce qui devait être rendu public sous la forme de la réponse du Quai d'Orsay à une interpellation polonaise. Selon Dmowski, une formule aussi énigmatique « aurait donné plus de mal que de bien, aurait affaibli la confiance des Polonais aux Alliés, eu égard à quoi il vaut mieux ne pas la rendre publique »¹⁶.

¹⁴ AAN [Archiwum Akt Nowych], Piltz à Pichon, Paris le 1er juillet 1917, Varsovie, dossier Komitet Narodowy Polski, microfilm 20779.

¹⁵ Les relations entre le CNP et les puissances de l'Entente, entre autres les démarches en vue d'obtenir leurs prises de position aussi nettes que possible, sont présentées dans un livre déjà ancien : M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966. Malgré certaines manifestations du langage propre à l'historiographie polonaise de cette époque, c'est une solide étude basée sur les documents, qui garde toujours sa valeur.

¹⁶ Lettre de Dmowski à Paderewski du 6 décembre 1917, citée d'après : R. Wapiński, *Komitet Narodowy Polski i jego wkład w odbudowę niepodległości Polski (1917–1919)*, [dans :] *Powrót Polski na mapę Europy*, red. Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, p. 221.

Bien que la Conférence interalliée se fût prononcée avec circonspection, les gouvernements des puissances alliées et associées firent bientôt publiquement état de leurs positions. Le premier ministre italien Vittorio Orlando l'a fait le 12 décembre devant son Parlement, le ministre français des Affaires étrangères Stephen Pichon l'a suivi le 27 décembre devant la Chambre des Députés, le Premier ministre britannique David Lloyd George le 5 janvier 1918 devant les délégués syndicaux, le président Wilson enfin le 8 janvier. Ce dernier discours, prononcé devant le Congrès des États-Unis, est devenu, sous le nom de «Quatorze points», le plus retentissant programme de paix des Alliés.

C'était la France qui essayait de promouvoir les intérêts polonais dans le jeu diplomatique à court terme – la guerre qu'il fallait mener à une fin victorieuse – comme à plus long terme. La ligne générale adoptée par le Quai d'Orsay correspondait en principe à ce que prônait le directeur des affaires politiques, Pierre de Margerie dans son mémorandum du 26 novembre 1917. Il y soulignait le poids qu'aurait le futur État polonais et le rôle qu'il pouvait jouer en tant que «le meilleur rempart contre le germanisme» et «le meilleur barrage entre l'Allemagne organisée et organisatrice, et la Russie affaiblie, défaillante et peut-être morcelée». La Pologne pourrait entrer alors, selon lui, dans une combinaison plus vaste, englobant «la Roumanie agrandie» ainsi que la Bohême, la Moravie et la Slovaquie qui constitueraient un État nouveau¹⁷.

Pour les architectes de la politique étrangère polonaise avant la lettre – et c'était bien le rôle que s'attribuait le CNP – qui ne négligeaient pas l'importance des relations bilatérales, la France s'imposait comme un partenaire privilégié. Non seulement cette position était conforme à la tradition du XIXe siècle, mais elle correspondait à la conjoncture géopolitique du moment, puisque l'ancienne alliée française de l'Est, la Russie, n'était plus à même de jouer ce rôle. Les liens entre le Quai d'Orsay et l'Avenue Kléber 11 bis (où avait son siège le Comité) se resserraient.

Avant que la question des frontières de l'État polonais ne se manifestât dans toute son ampleur, ce qui devait advenir tant lors de la Conférence de la Paix qu'en dehors de ses débats, il importait de maintenir la question polonaise dans le champ visuel de l'Entente et d'obtenir des déclarations aussi fermes que possible. Ce but fut atteint avec la résolution du 3 juin 1918 de la conférence interalliée réunie à Versailles : «La création d'un État polonais uni

¹⁷ AMAE, Russia, Méthode d'action en Russie, 4 décembre 1918, vol. 728. Le fragment essentiel est cité dans : K. Hovi, «*Cordon sanitaire*» or «*barrière de l'Est*» ? *The Emergence of a New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku 1975, pp. 72–73.

et indépendant avec un libre accès à la mer constitue une des conditions d'une paix solide et juste et d'un régime de droit en Europe»¹⁸.

En été 1918, la victoire de l'Entente ne faisait plus guère de doute, même si l'on ne s'imaginait pas qu'elle aurait lieu dès l'automne. Les perspectives qui s'ouvraient en conséquence pour la Pologne étaient prometteuses, mais leur réalisation n'en était pas moins délicate. La cause polonaise était reconnue par le camp auquel souriait la victoire, et trouvait sa place dans le programme de paix. Elle était représentée auprès de l'Entente par un organisme qui s'appropriait à assumer le rôle du gouvernement. Mais le territoire polonais se trouvait encore entre les mains du camp opposé, en partie sous un régime d'occupation, en partie bien intégré dans les organismes étatiques que la défaite allait sérieusement mettre en cause. Qui plus est, les prémices de l'État polonais s'étaient organisées sur le territoire occupé. Trouver une entente entre les deux centres, faire entrer la situation particulière de la Pologne dans le cadre général de la fin de la conflagration européenne – telle était la nécessité du moment.

La question polonaise pendant la Première Guerre mondiale a trouvé sa finale en novembre 1918. La défaite de l'Allemagne et l'écroulement de l'Autriche-Hongrie ont créé un vide qui était immédiatement rempli. Les autorités du Royaume de Pologne, instaurés par les occupants, qui ne cessaient pas de construire les fondements institutionnels du futur État polonais et qui, en automne 1918, continuaient leurs tentatives en vue de l'élargissement de leur autonomie¹⁹, assuraient l'interim pour déposer bientôt le pouvoir entre les mains de Józef Piłsudski. Celui-ci, interné depuis juillet 1917 par les Allemands, restait toujours un élément incontournable du jeu. Quand, libéré après la révolution en Allemagne, il est arrivé le 10 novembre à Varsovie, il est devenu instantanément le maître du jeu, et c'est autour de lui que s'est organisé le gouvernement de la Pologne ressuscitée. Aussitôt, le problème majeur s'est posé – qui représentait l'État polonais sur le plan international, c'est-à-dire devant les Alliés : le Comité national polonais ou le gouvernement de Varsovie. Mais l'existence de cet État s'inscrivait déjà incontestablement dans la nouvelle réalité européenne. Il est peut-être pertinent de rappeler que la délégation polonaise, avec à sa tête Roman Dmowski et Ignacy Jan Paderewski, participait à la Conférence de la Paix dès son début, ce qui contredit l'affirmation que l'on peut rencontrer dans les pays occidentaux, prétendant que la Pologne devait son existence à la Conférence.

¹⁸ Dans : S. Filasiewicz, *La question polonaise pendant la guerre mondiale*, Lausanne 1920, p. 465, N° 222.

¹⁹ Le 7 octobre, ils ont publié le manifeste où elles adoptaient le programme de Wilson (avec une certaine modification du point 13) et annonçaient la formation du gouvernement national et la convocation de la Diète.

Ce qui allait déterminer cette réalité, était le postulat général : restituer la « normalité » après la période « anormale » de la guerre. Ceci s'inscrivait dans le cadre défini par tous les dégâts résultant de l'écroulement de l'ancien ordre et des destructions multiformes qu'avaient apportées la guerre, et par la révolution géopolitique qui était en train de se manifester. Elle a trouvé son expression, entre autres, sur la carte de l'Europe. Quand on compare celle du début des années 1920²⁰ à celle de 1914, on y voit deux ou trois parties du « vieux continent ». À l'Ouest, cette carte a à peine changé. L'Est correspond toujours à la Russie, bien que diminuée, et dont l'appartenance à l'Europe – outre le plan géographique – est désormais mise en question tant d'un côté que de l'autre. Entre les deux zones se dessine une troisième, marquée par des frontières nouvelles délimitant des États qui viennent d'apparaître (ou de réapparaître). Parmi eux – la Pologne.

Le point de départ de l'établissement du nouveau système européen était la Conférence de la Paix. Elle se tenait à Paris, mais c'est le nom de Versailles qui s'y est collé inséparablement, ce qui conduit souvent à une certaine confusion. Les décisions de la Conférence étaient censées d'élaborer les traités de paix avec les États vaincus et de fixer le système de la paix générale, surtout : la paix européenne.

Or, les composantes de l'ordre européen n'étaient plus celles d'avant 1914. Les raisons variées ont fait que trois des six puissances européennes – l'Allemagne, l'Autriche-Hongrie et la Russie – n'étaient pas représentées à la Conférence, tandis que la position de la quatrième, l'Italie, était fort réduite. Les vrais décideurs n'étaient donc que la Grande Bretagne et la France. À leurs côtés était apparu un acteur nouveau : les États-Unis. Le rôle de cette puissance était de tout premier ordre lors des débats menés à Paris, mais ensuite elle était absente du système à l'élaboration duquel elle avait contribué. En conséquence, le système de Versailles était un système déformé. Deux forces de premier rang, à savoir l'Allemagne et la Russie y manquaient. Qui plus est : elles y étaient nettement hostiles. La position de la Grande Bretagne et de la France était, de ce fait, disproportionnée, d'autant plus que leur potentiel était affecté, et que les majeures lignes directrices de leurs politiques (l'équilibre de forces pour la première, la présence d'une alliée orientale pour la seconde) étaient difficiles à maintenir. Les composantes du mécanisme traditionnel qui devait préserver la paix : le système des alliances reposant sur un potentiel militaire

²⁰ Étant donné la multitude de conflits et leur chronologie variée, il est prudent de ne pas avancer ici une date précise.

adéquat, devaient maintenant être le fait des moyens et petits États-nations qui étaient apparus à la place des empires n'existant plus ou amoindris.

En ce qui concernait la Pologne, la situation n'était pas du tout celle sur laquelle on avait tablé à Paris. Il paraît qu'au Quai d'Orsay, on n'a pas prêté attention au rapport arrivé de l'Agence de Correspondance Parisienne à Berne, qui s'occupait au fait des activités de propagande et de renseignement. Son directeur, le professeur Émile Haguenin, écrivait sous la date du 21 octobre 1918 :

On peut dire que deux hommes tendent aujourd'hui au pouvoir en Pologne : M. Dmowski et le général Pilsudski. D'après ce que nous a été dit, Pilsudski aurait plus de chances que M. Dmowski. Pilsudski **n'aura pas** les passivistes contre lui, tandis que Dmowski **aura sûrement contre lui la gauche**²¹.

Les autorités françaises, et surtout le Ministère des Affaires étrangères, préféraient voir leur interlocuteur dans le Comité national polonais. Les raisons en étaient non seulement la tradition des relations déjà établies, mais aussi une profonde méfiance vis-à-vis de Pilsudski, «coupable» de son passé «révolutionnaire», et encore plus de sa coopération avec l'Allemagne. Son internement récent à Magdebourg ne lui ôtait pas cette tare, d'autant plus que, depuis le 20 novembre 1918, le comte Harry von Kessler représentait l'Allemagne auprès du gouvernement polonais comme le premier et le seul ministre plénipotentiaire. Tous ces arguments étaient invoqués dans un sec communiqué du Quai d'Orsay²².

L'entente entre les deux centres était cependant le besoin du moment – tant l'un côté que l'autre en était conscient et le reconnaissait. Fixer les conditions de cette entente n'était cependant pas une chose simple, ce qui ajournait un peu la reconnaissance officielle de l'État polonais par les puissances victorieuses. En même temps, on était conscient au Quai du bien-fondé de l'observation formulée dans le mémorandum du 4 décembre 1918 : «Depuis François Ier, la France, par un besoin de sécurité, a toujours recherché l'alliance de la puissance située de l'autre côté de l'Allemagne. Or cette puissance, pour nous, ne sera plus, au premier plan, la Russie : ce sera la Pologne et la Bohême»²³. Cela peut expliquer des tons plus conciliants d'un autre mémorandum, du 20 décembre 1918, intitulé *Une méthode d'action en Pologne. Nécessité d'une Pologne forte*, où nous lisons :

²¹ AMAE, Pologne, Haguenin à Pichon, Berne le 21 octobre 1918, série Europe 1918–1940, vol. 46, n° 100–101.

²² AMAE, Pologne, Projet de déclaration au radio et à la presse du 21 novembre 1918, vol. 46, n° 167–169.

²³ Cité d'après : K. Hovi, «Cordon sanitaire»..., *op. cit.*, p. 154.

Les uns voyaient dans la Russie des tsars l'ennemi à abattre et préconisaient l'entente avec les Empires Centraux. [...] Combattant contre nos alliés, ils travaillaient donc à notre défaite : ce fut la politique de Pilsudski. Dès que le tsarisme fut abattu, leur mot d'ordre fut de cesser la lutte et, dès que les circonstances le permettaient, de se tourner contre l'Allemagne. Ce parti a donc été notre ennemi, pour ainsi dire, malgré lui, il a cru agir au mieux des intérêts polonais, et nous n'avons pas à lui tenir rigueur²⁴.

L'entente dont il est question a trouvé son expression dans la formation, le 16 janvier 1919, du gouvernement Paderewski. Le Premier ministre, en même temps titulaire du portefeuille des Affaires étrangères, en a immédiatement informé ses homologues des puissances de l'Entente, dont Clemenceau et Pichon, en exprimant l'espoir que son gouvernement serait reconnu comme représentant officiellement la Pologne²⁵. La réaction française ne fut pas très prompte. La reconnaissance officielle du côté des États-Unis est venue assez vite, le 30 janvier, reflétant peut-être des cordiaux rapports personnels entre Wilson et Paderewski. Mais il fallait que le Comité national polonais, représentant désormais le gouvernement polonais, réitérât ses démarches avant que ce dernier obtînt les lettres attendues. Celle de Pichon portait la date du 24 février, la même mesure fut prise par la Grande-Bretagne le 25 février et par l'Italie le 27 février. Le vote de confiance américain était donc suivi avec circonspection, et la France n'en était pas seule.

Pendant la Conférence de la Paix, le soutien de la France à la Pologne en ce qui concernait son territoire, résultait des postulats dont on a parlé plus haut. « Plus nous agrandirons la Pologne aux dépens de l'Allemagne, plus nous serons certains qu'elle restera son ennemi » – constatait dans l'une de ses premières phrases le mémorandum du 20 décembre 1918, cité plus haut²⁶. Il convient de rappeler que, quand le 16 février 1919 l'armistice avec l'Allemagne était prolongé pour une période non déterminée, il couvrait aussi, grâce surtout à l'insistance du maréchal Foch, la Posnanie en insurrection. Ainsi, la fin de l'autorité allemande sur cette province était en pratique décidée par les vainqueurs, même si le gouvernement allemand – qui d'ailleurs le prenait en considération déjà depuis un certain temps – proclamait à l'usage interne que « la ligne de démarcation a seulement une valeur militaire et elle n'anticipe pas du tout les

²⁴ *Une méthode d'action en Pologne. Nécessité d'une Pologne forte*, Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, dossier Klots. Publié dans : J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż – Lozanna – Londyn, 1914–1918*, Poznań 1970, pp. 229–238.

²⁵ AAN, Paderewski à Pichon, le 18 janvier 1919, et à Clemenceau, le 19 janvier 1919, MSZ Wydział Zachodni, N° 3752, et AMAE Pologne, vol. 130, n° 17–18.

²⁶ Voir note 23.

décisions de la Conférence»²⁷. En conséquence, la Commission des affaires polonaises de la Conférence pouvait borner son intérêt pour cette question aux détails de délimitation, et se concentrer sur celles de la Haute Silésie, de la Poméranie et de Danzig, enfin de la Prusse Orientale.

Les controverses franco-britanniques autour de la question polonaise sont un fait habituellement admis dans l'idée générale que l'on se fait de la Conférence. On met en relief les positions prises par Lloyd George, surtout en ce qui concerne les décisions du Conseil Suprême à propos de Danzig. Les griefs formulés sous l'adresse du Premier ministre britannique²⁸ paraissent ignorer – indépendamment de ses vraies intentions – l'argument invoquant les difficultés que pourrait créer pour la Pologne la trop nombreuse minorité allemande. Ce jugement n'était pas sans fondement, surtout pour Danzig, et le point de vue des Britanniques fut adopté assez facilement. Quand, le 1er avril 1919, le Conseil des Quatre discutait cette question et Lloyd George ensemble avec Wilson prônait l'institution de la ville libre sous l'autorité de la Société des Nations, Clemenceau ne prenait guère la parole ; à la fin d'échange d'opinions, il s'est borné à dire : « Je n'étais pas très disposé à adopter ce genre de solution. Mais après vous avoir écouté, je suis enclin à vous suivre, tout en pensant qu'il faut prendre les plus grandes précautions si nous voulons éviter de jeter les Polonais dans le désordre »²⁹.

Il est non moins intéressant de regarder de plus près la question de la Haute-Silésie. C'était une des matières discutées officieusement entre les « représentants qualifiés du gouvernement français » et les Allemands entre mars et mai 1919³⁰. Le côté allemand était conscient qu'il était inévitable de signer le traité de paix, mais il tentait d'obtenir quelque concession. La Haute-Silésie était prioritaire, comme le dit Georges-Henri Soutou, « à la fois parce qu'elle touche au cœur du sentiment national de ces Allemands 'à l'Est de l'Elbe' qui dirigent le Reich, parce qu'elle pose un problème stratégique particulier face à la Pologne, parce qu'elle fournit à elle seule 25% du charbon produit dans le Reich ».

²⁷ Voir : P. Hauser, *Niemcy wobec sprawy polskiej, październik 1918 – czerwiec 1919*, Poznań 1984, pp. 174–176, 184–185.

²⁸ Piotr Lossowski parle des « attaques systématiques du côté des forces hostiles visant, pas à pas, à réduire les acquisitions polonaises » – *Historia dyplomacji polskiej*, vol. 4, red. *idem*, Warszawa 1995, p. 105 et suiv.

²⁹ P. Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919)*, vol. 1, Paris 1955, p. 113.

³⁰ Voir : G.-H. Soutou, *L'Allemagne et la France en 1919*, [dans :] *La France et l'Allemagne entre les deux guerres mondiales*, éd. J. Bariéty, A. Guth, J.M. Valentin, Nancy 1987, pp. 9–19, ici : pp. 11–13.

Les Français se rendaient compte que les 44 millions de tonnes de charbon silésien comptaient pour l'Allemagne bien davantage que les 13 millions tonnes produites par la Sarre – et cette fois, c'était Clemenceau qui épaulait Lloyd George pour amener Wilson à adopter l'idée du plébiscite au lieu de l'attribution pure et simple de cette province à la Pologne. C'était la seule modification considérable dans le projet initial du traité remis à la délégation allemande le 7 mai 1919. Comme a constaté Janusz Pajewski, «quand, dans les marchandages avec les Britanniques, Clemenceau avait à choisir entre les concessions dans les affaires françaises et les affaires polonaises, il n'hésitait pas bien sûr et s'abstenait de soutenir la Pologne»³¹. On voit que dans ce cas, l'observation s'applique non seulement aux Britanniques, mais aussi aux Allemands.

L'affirmation de l'appui français à la Pologne au cours de la Conférence de la Paix, sans être fausse, mérite d'être nuancée.

Vers la fin de la Grande Guerre, contrairement à la situation toute récente, les intérêts nationaux de la France et de la Pologne – et, somme toute, c'est ce mobile qui détermine la politique, et non pas les sentiments – ont commencé à converger³². Les conséquences de ce tournant s'inscrivirent durablement dans l'histoire politique de l'époque.

Bibliographie

- AAN [Archiwum Akt Nowych], Paderewski à Pichon, le 18 janvier 1919, et à Clemenceau, le 19 janvier 1919, MSZ Wydział Zachodni, n° 3752, et AMAE Pologne, vol. 130, n° 17–18.
- AAN, Piltz à Pichon, Paris le 1er juillet 1917, Varsovie, dossier Komitet Narodowy Polski, microfilm 20779.
- AMAE [Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes], Pologne, Haguenin à Pichon, Berne le 21 octobre 1918, vol. 46, n° 100–101.
- AMAE, Pologne, Projet de déclaration au radio et à la presse du 21 novembre 1918, vol. 46, n° 167–169.

³¹ J. Pajewski, *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926*, Kraków 1995, p. 104.

³² «En fait, on peut dire que seule la France était intéressée à faire de la Pologne un État fort, territorialement significatif, élargi à l'Ouest aux dépens de l'Allemagne vaincue. Dans les concepts politiques qui émergeaient à Paris, une Pologne forte devait être, pour la France, un futur élément de la 'barrière de l'Est'. Une telle Pologne devait être dotée de garanties concernant son indépendance effective vis-à-vis de l'Allemagne. Il était difficile d'imaginer une telle indépendance dans le cas d'un État sans accès territorial à la mer et privé de la Haute-Silésie. La politique française avait donc sa propre logique» – M. Kornat, *La paix de Versailles et la Pologne. Une tentative de bilan historique après cent ans* (à paraître).

- AMAE, Russia, Méthode d'action en Russie, 4 décembre 1918, vol. 728.
- AMAE, Russie, Paléologue à Briand, Petrograd, le 5 mars 1916, Série Guerre 1914–1918, vol. 714, n° 252–254.
- Beauvois D., *La Pologne. Histoire, société, culture*, Paris 2004.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000.
- Dzieduszycki W., *Mesjanizm polski a prawda dziejów*, Kraków 1907.
- Filasiewicz S., *La question polonaise pendant la guerre mondiale*, Lausanne 1920.
- Hahn H.H., *Außenpolitik in der Emigration. Die Exildiplomatie Adam Jerzy Czartoryskis 1830–1840*, München–Wien 1978.
- Hauser P., *Niemcy wobec sprawy polskiej, październik 1918 – czerwiec 1919*, Poznań 1984.
- Historia dyplomacji polskiej*, vol. 3, red. L. Bazyłow, Warszawa 1982.
- Historia dyplomacji polskiej*, vol. 4, red. P. Łosowski, Warszawa 1995.
- Hovi K., «Cordon sanitaire» or «barrière de l'Est»? *The Emergence of a New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku 1975.
- Kornat M., *La paix de Versailles et la Pologne. Une tentative de bilan historique après cent ans* (à paraître).
- Leczyk M., *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966.
- Mantoux P., *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919)*, vol. 1, Paris 1955.
- Pajewski J., *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926*, Kraków 1995.
- Schramm T., *Dyplomacja francuska wobec kwestii autonomii Polski w 1916 roku*, [dans :] *Ku Niepodległej. Ścieżki polskie i francuskie 1795–1918*, red. M. Willaume, Lublin 2005, pp. 501–513.
- Skowronek J., *Dyplomacja czy polityka? Spory o charakter działalności Hotelu Lambert*, [dans :] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego*, red. H. Bulhak et al., Warszawa 1994, pp. 122–135.
- Soutou G.-H., *L'Allemagne et la France en 1919*, [dans :] *La France et l'Allemagne entre les deux guerres mondiales*, éd. J. Bariéty, A. Guth, J.M. Valentin, Nancy 1987, pp. 9–19.
- Soutou G.-H., *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris 2007.
- Szymczak D., *Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko-austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego*, Kraków 2009.
- Une méthode d'action en Pologne. Nécessité d'une Pologne forte*, [dans :] J. Pajewski, *Wokół sprawy polskiej. Paryż – Lozanna – Londyn, 1914–1918*, Poznań 1970, pp. 229–238.
- Wapiński R., *Komitet Narodowy Polski i jego wkład w odbudowę niepodległości Polski (1917–1919)*, [dans :] *Powrót Polski na mapę Europy*, red. Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995.

La question polonaise au cours de la Grande Guerre et pendant la Conférence de la Paix – perspective française

La question polonaise n'a suscité guère d'intérêt en France après le Congrès de Vienne, et son importance diminua après la guerre franco-prussienne. Des deux camps politiques qui luttèrent pour l'indépendance pendant la Première Guerre mondiale, l'un fonda sa stratégie sur la coopération avec la Russie qui s'est vite avérée vaine (Dmowski), l'autre sur l'action militaire aux côtés de la monarchie austro-hongroise (Piłsudski). La France, quant à elle, perçoit au début de la guerre l'indépendance polonaise comme une menace, car inacceptée par la Russie et son autonomie au sein de l'Empire comme la meilleure solution. L'intérêt français pour une Pologne indépendante comme rempart contre l'Allemagne commence en 1917 avec le manifeste du Comité national polonais. Vers la fin de la guerre, les intérêts nationaux de la France et de la Pologne, car ce sont eux qui déterminent la politique et non les sentiments, commencent à converger. Le soutien à la Pologne lors de la conférence de paix est lié à la volonté d'affaiblir l'Allemagne. Il faut cependant nuancer ce propos, car une analyse détaillée montre que dans le cas de l'annexion de Dantzig et de la Haute-Silésie, la France a soutenu une position britannique prudente et moins favorable.

Mots-clés : Première Guerre mondiale, la politique étrangère française (1914–1921), la pensée politique polonaise, la question polonaise dans la Première Guerre mondiale, *Mitteleuropa*, Comité national polonais (1917–1919), Roman Dmowski, Józef Piłsudski, traité de Versailles

The Polish case during the Great War and at the Peace Conference – the French point of view

The Polish question did not arouse much interest in France after the Congress of Vienna, and its importance decreased after the Franco-Prussian War. Both political camps fighting for independence during the First World War based their strategies on cooperation with Russia, which soon proved futile (Dmowski), or on armed action on the side of Austria-Hungary (Piłsudski). France, on the other hand, saw Polish independence not accepted by Russia as a threat at the beginning of the war, and its autonomy within the Empire as the best solution. Its interest in an independent Poland as a bulwark against Germany began in 1917 with the manifesto of the Polish National Committee. Towards the end of the war, the national interests of France and Poland, for it was these and not feelings that determined policy, began to converge. Support for Poland at the peace conference was linked to the desire to weaken Germany. However, this must be qualified, because a detailed analysis shows that in the matter of the membership of Danzig and Upper Silesia, France supported the cautious and less favorable British position.

Key words: WWI, French foreign policy (1914–1921), Polish political thought, the Polish question in WWI, *Mitteleuropa*, the Polish National Committee (1917–1919), Roman Dmowski, Józef Piłsudski, the Treaty of Versailles

Sprawa polska podczas Wielkiej Wojny i w trakcie konferencji pokojowej – perspektywa francuska

Kwestia polska nie budziła we Francji dużego zainteresowania po kongresie wiedeńskim, a jej znaczenie spadło po wojnie francusko-pruskiej. Dwa obozy polityczne walczące o niepodległość podczas I wojny światowej oparły swoje strategie na współpracy z Rosją, co szybko okazało się jałowe (Dmowski) lub na czynnie zbrojnym u boku Austro-Węgier (Piłsudski). Francja uznawała natomiast w początkowej fazie wojny niepodległość Polski nieakceptowaną przez Rosję za zagrożenie, a za najlepsze rozwiązanie – jej autonomię w ramach imperium. Jej zainteresowanie Polską niepodległą jako zaporą przeciw Niemcom zaczęło się w 1917 r. wraz z manifestem Komitetu Narodowego Polskiego. Pod koniec wojny interesy narodowe Francji i Polski, bo to one, a nie uczucia, decydują o polityce, zaczęły być zbieżne. Poparcie dla Polski podczas konferencji pokojowej wiązało się z wolą osłabienia Niemiec. Trzeba je jednak niuansować, bo szczegółowa analiza ukazuje, że w sprawach przynależności Gdańska i Górnego Śląska, Francja wsparła ostrożne i mniej korzystne stanowisko brytyjskie.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, polityka zagraniczna Francji (1914–1921), polska myśl polityczna, kwestia polska w I wojnie światowej, *Mitteleuropa*, Komitet Narodowy Polski (1917–1919), Roman Dmowski, Józef Piłsudski, traktat wersalski

Lech Maliszewski

dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Zastużeni dla Francji, zastużeni dla Polski. **Francuscy oficerowie w polskich uczelniach wojskowych, czyli prowadzenie wojny na sposób francuski**

Wyższa Szkoła Wojenna w Warszawie (WSWoj), pierwsza i najważniejsza w międzywojennej Polsce instytucja wyższego szkolnictwa wojskowego, powstała głównie dzięki wybitnej pracy oficerów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce realizujących wolę polityczną współdziałających ze sobą władz Polski i Francji. Najwybitniejszym twórcą tej placówki i błyskotliwym organizatorem (w szkole do 1928 r.) był ppłk (a od grudnia 1922 r. – płk) SG Louis Faury. Wiedza na temat wielkiego wkładu tego oficera w utworzenie, a potem funkcjonowanie, warszawskiej uczelni wojskowej jest rozpowszechniona¹, przy czym prawie całkowicie ignoruje się działalność innych francuskich oficerów zastużonych w pracy na rzecz rozwoju szkolnictwa wojskowego w Polsce. Niemal zupełny brak opracowań na ten temat wynika przede wszystkim, po pierwsze,

¹ Zob. np. wydana w Polsce w 2010 r. biografia gen. Faury'ego: L. Maliszewski, *Louis Faury (1874–1947). Przez chwałę do zapomnienia. Losy niezłomnego przyjaciela Polski potargane zawieruchą dziejów*, Lublin 2010; *Historia Akademii* [zakładka], www.wojsko-polskie.pl/aszwj/o-akademii [dostęp: 20.08.2021].

z ogólnej nieznajomości języka francuskiego przez polskich historyków wojskowości, a po drugie – z trudnego dostępu do znajdujących się we francuskich archiwach wojskowych dokumentów.

W świetle ograniczonego dostępu do archiwaliów niezwykle ważna jest ogólnodostępna baza danych Léonore², w której znajdują się akta osób, którym przyznany został Order Legii Honorowej Republiki Francuskiej (L'Ordre national de la Légion d'honneur). Dokumenty, przechowywane w Archiwum Narodowym Francji (Archives nationales) lub w Wielkiej Kancelarii Legii Honorowej (Grande chancellerie de la Légion d'honneur), zostały udostępnione internetowo przez francuskie ministerstwo kultury. W bazie danych Léonore znajdują się ważne dokumenty osób odznaczonych Orderem Legii Honorowej od jej utworzenia w 1802 r., a jednocześnie zmarłych przed 1977 r. Według stanu na 2014 r. zgromadzono dokumenty odnoszące się do 390 tys. akt (teczek) osobowych (tzw. rekordów). W dokumencie głównym poszczególnych akt osobowych znajdują się podstawowe dane dotyczące osób odznaczonych, a mianowicie: numer akt Legii Honorowej, nazwisko, imiona, płeć, data urodzenia, miejsce urodzenia wraz z nazwą departamentu, miejsce przechowywania oryginalnych dokumentów wraz z ich adnotacją numeryczną. Bardzo interesujące są dostępne w bazie danych Léonore skany dokumentów związanych z uzyskaniem przez osoby odznaczone kolejnych stopni (klas) orderu. Na podstawie danych zgromadzonych w bazie Léonore zostały poniżej zarysowane sylwetki biograficzne trzech wyszczególnionych w tytule oficerów francuskich.

Warto zaznaczyć, iż Order Legii Honorowej, stworzony 19 maja 1802 r. przez Napoleona Bonaparte, wówczas pierwszego konsula Republiki Francuskiej, jest pierwszym pod względem starszeństwa odznaczeniem francuskim. Orderem Legii Honorowej nagradzane są osoby zarówno cywilne, jak i wojskowe, które położyły wybitne zasługi na rzecz narodu francuskiego. Dewiza orderu brzmi: „Honor i Ojczyzna” (*Honneur et Patrie*). Na straży honoru orderu stoi kapituła. Zgodnie z danymi podanymi przez kapitułę żyje ok. 93 tys., a zmarło dotąd ok. miliona odznaczonych³.

Order nadawany jest w pięciu stopniach, poczynając od najniższego piątego stopnia kawalera, przez stopień oficera, komandora, przez godność wielkiego oficera (*grand officier*, odpowiednik w Polsce: krzyż komandorski z gwiazdą), aż po stopień pierwszy, tj. godność wielkiego krzyża. Na francuskim

² Base de données Léonore – Ministère de la Culture, www.leonore.archives-nationales.culture.gouv.fr [dostęp: 12.08.2021].

³ Zob. *Ordre national de la Légion d'honneur* [hasło], https://fr.wikipedia.org/wiki/Ordre_national_de_la_Légion_d'honneur [dostęp: 13.08.2021].

Orderze Legii Honorowej wzorowany jest Order Odrodzenia Polski Polonia Restituta, utworzony 20 grudnia 1921 r. dekretem naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego oraz datowanym na 2 maja 1923 r. rozporządzeniem prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego.

Spośród około stuosobowej kadry Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce na początku jej działalności liczna grupa została przydzielona do pracy nad utworzeniem i działalnością WSWoj. Od września 1919 r., tj. w dwa miesiące od przyjazdu francuskich organizatorów, placówka ta nosiła nazwę Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego, a od jesieni 1920 r. nazwę Szkoły Sztabu Generalnego. Od założenia warszawskiej uczelni wojskowej jesienią 1919 r. aż do 1928 r., gdy ostatni oficerowie francuscy zakończyli swą misję szkoleniową, pracowało tam ok. 50 oficerów francuskich.

Julian Bugajski w rozprawie na temat WSWoj podaje następujące nazwiska dziewięciu francuskich wykładowców szkoły w jej początkach: płk Louis Faury (taktyka ogólna), mjr Baudoin (taktyka ogólna), płk Jordan (operacyjna służba sztabu), mjr Larcher (operacyjna służba sztabu), ppłk Loir (taktyka kawalerii), major de Mazerat (taktyka kawalerii), płk Juillard (taktyka artylerii), kpt Niçaise (taktyka artylerii), ppłk Mathey (taktyka sapercka)⁴.

Istotne jest jednak, że w rozkazie szczegółowym z 28 września 1919 r. o utworzeniu Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego figurują nieco inne nazwiska wykładowców francuskich, a zatem wymienieni przez Bugajskiego Faury, Baudoin, Jordan, Juillard, Loir, Niçaise, ale także Tréboux, Pacton, Sayet, de Vorgnette, de Fantqueville, natomiast brakuje nazwisk Larcher, de Mazerat i Mathey. W tej kwestii lepiej posłużyć się dokumentem bazowym, jakim jest rozkaz utworzenia szkoły.

Od początku istnienia Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce jej wydziałem wyszkolenia kierował gen. Claude Spire, oficer o dużej indywidualności i ogromnych kompetencjach zawodowych. Kierowanie tym wydziałem przyjął w kwietniu 1919 r., tj. na początku istnienia misji, a zakończył w czerwcu 1920 r. Jest możliwe, iż był także pierwszym dyrektorem nauk warszawskiej uczelni wojskowej, jak o tym piszą autorzy wydanej w Londynie książki pamiątkowej tej instytucji⁵.

⁴ J. Bugajski, *Wyższa Szkoła Wojenna (1919–1939) – placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej*, mps, rozprawa doktorska przygotowana pod kierownictwem naukowym prof. S. Herbsta, Wojskowa Akademia Polityczna, Wydział Historyczny, Archiwum Biblioteki Głównej ASWoj, 1962, s. 35, tabela, a także aneksy 1 i 2, przy czym Bugajski powołuje się na dokument: Personel WSWoj, WSWoj, 884, CAW.

⁵ *W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie*, oprac. W. Chocianowicz, Londyn 1969, s. 295.

Drugim dyrektorem nauk warszawskiej uczelni wojskowej został pplk/płk Louis Faury. Formalnie dyrektorzy nauk WSWoj byli doradcami jej polskiego komendanta, ale w rzeczywistości ich pozycja w szkole była dominująca. Polscy komendanci szkoły, w randze generałów, zajmowali się głównie kwestiami administracyjnymi, gospodarczymi i bezpieczeństwa. Realizując uzgodnienia pisemne polsko-francuskie, w zasadzie unikali wtrącania się w kwestie dydaktyki szkolnej, zastrzeżone dla francuskich organizatorów wykształcenia.

Informacja, iż gen. Spire został pierwszym dyrektorem warszawskiej uczelni wojskowej oznaczałaby, że jednak prowadził lub miał prowadzić tam wykłady. Nie można sobie wyobrazić sprawowania funkcji dyrektora nauk ani bez osobistego opracowania przez niego systemu nauczania (za co był odpowiedzialny), ani bez osobistego uczestnictwa w procesie dydaktycznym (skoro był uznawany za wybitnego wykładowcę). Ze względu na informacje podane przez Juliana Bugajskiego można natomiast przypuszczać, że działalność Spire'a w odniesieniu do WSWoj (tj. do czerwca 1920 r.) sprowadzała się głównie do nadzorowania działalności organizacyjnej, a potem szkoleniowej, podległych mu oficerów francuskich oraz że nie poprowadził on w niej żadnych zajęć. Ta kwestia pozostaje zatem jeszcze otwarta.

Stanowisko dyrektora nauk przejął po nim wypromowany m.in. przez gen. Spire'a pplk/płk Louis Faury. W przechowywanej w archiwum wojskowym Service Historique de la Défense teczce osobowej gen. Faury'ego⁶ zachowały się świetne (z lipca 1920 r.) i niekiedy przesadne (z czerwca 1921 r.) opinie gen. Spire'a o pplku Fauryem, co sugeruje, że gen. Spire dążył do tego, by rozszerzyć kompetencje dowódcze i szkoleniowe pplka Faury'ego, początkowo jedynie kierownika katedry taktyki ogólnej.

20 września 1920 r. gen. Spire został szefem wydziału wykształcenia armii gen. Józefa Hallera. Na pracy w tej armii skupiał od tamtej pory swą działalność organizacyjną i szkoleniową. Zdobył tam opinię świetnego szkoleniowca i znakomitego organizatora pracy szkoleniowej. W czasie wojny polsko-bolszewickiej gen. Spire był doradcą przy dowództwie frontu północnego. Swym spokojem i doświadczeniem wzmocnił działania dowódcze sił polskich.

Zachował się zdroworozsądkowy raport gen. Spire'a na temat roli Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce. Wskazał on w nim, że misja jest bardziej akceptowana niż pożądana przez polskie władze, które przede wszystkim chcą uzyskać kredyty francuskie i wyposażenie wojskowe⁷.

⁶ Zob. L. Maliszewski, *Louis Faury (1874–1947)...*, op. cit., s. 138–139.

⁷ Raport gen. Spire'a z 29 czerwca 1920 r., Archiwum DAT, 7 N 3007; zob. też: L. Maliszewski, *Louis Faury (1874–1947)...*, op. cit., s. 90.

Z Polski gen. Spire wyjechał w lipcu 1921 r., a zatem przebywał dość krótko w naszym kraju. Komandorię Orderu Legii Honorowej odebrał w Bratysławie 29 sierpnia następnego roku, prawdopodobnie w nagrodę za swą pracę i dokonania w Polsce. Oznacza to, że cieszył się znakomitą opinią przełożonych jako szkoleniowiec i dowódca. Gen. Spire dał się poznać w wielu zagranicznych misjach szkoleniowych, najpierw w Polsce, potem w Czechosłowacji i Brazylii. W Brazylii został szefem Francuskiej Misji Wojskowej w stopniu generała dywizji, otrzymując godność wielkiego oficera Orderu Legii Honorowej będącego odpowiednikiem stosowanego w polskim porządku krzyża komandorskiego z gwiazdą.

Z bazy danych Léonore wynika, iż Claude Martin François Spire urodził się 16 lipca 1868 r. w miejscowości La Flèche w andegawieńskim departamencie Sarthe. Rodzicami Claude'a byli Alfred Jean-Baptiste Spire oraz Anne-Marie z domu Lecomte. Claude był niski, miał 164 cm wzrostu, oczy miał szare. Do wojska zapisał się 27 października 1888 r. w Lille, dokąd przenieśli się jego rodzice. Zgłosił się tam jako ochotnik, co może wskazywać na to, że pochodził z rodziny wojskowej. W szkole wojskowej (École spéciale militaire) uzyskał awans na sierżanta w 1890 r. W stopniu podporucznika służył w pułku żuawów, uzyskując tam awans na porucznika w 1892 r. Wskutek dobrej służby został skierowany do elitarnej paryskiej Wyższej Szkoły Wojennej (École supérieure de guerre). Spire ożenił się 23 sierpnia 1897 r. w rodzinnym La Flèche z Marie Gabrielle z domu Saur, zamieszkałą w Nancy. Po ukończeniu Wyższej Szkoły Wojennej 16 maja 1901 r. uzyskał awans do stopnia kapitana i został skierowany do służby w sztabie głównym gubernatora wojskowego Paryża. Niestety w bazie danych Léonore nie ma żadnych informacji na temat przebiegu służby Spire'a w czasie I wojny światowej. Wskazówką może być jedynie informacja o przyznaniu w czasie wojny godności kawalera Orderu Legii Honorowej, co dowodzi jego wybitnych zasług wojennych. Konieczne jest jednak pozyskanie szczegółowych informacji z jego teczki osobowej przechowywanej w archiwum wojskowym Service historique de la défense w zamku Vincennes. Gen. dywizji Claude Spire zmarł 2 października 1951 r. w miejscowości St Cast w Bretanii.

Jednym z pierwszych kolegów ppłk. Louisa Faury'ego w gronie szkoleniowców WSWoj był ppłk Eugène Jules Charles Jordan. Według informacji zgromadzonych w bazie danych Léonore urodził się on 15 lipca 1873 r. w Paryżu. Tam też mieszkał przy ulicy Miromesnil. Jego rodzicami byli Samson Jordan i Marie Elodie Merle d'Aubigne, wywodząca się z rodziny arystokratycznej. Synem Eugène'a był Maurice, również odznaczony Orderem Legii Honorowej. Do wojska Jordan zapisał się na ochotnika w Paryżu w 1893 r., co

może oznaczać, iż także on pochodził z rodziny wojskowej. Ukończył szkołę wojskową, uzyskując stopień sierżanta. Odbił wówczas liczne kampanie kolonialne w Afryce Północnej: wielokrotnie w Algierii, dwa razy w Tunezji – w latach 1897–1913. To w tych krajach nabrał doświadczenia wojskowego. Podczas służby w 131. pułku piechoty otrzymał awans do stopnia podporucznika, a następnie porucznika. W 1903 r. został przydzielony do służby w sztabie korpusu armijnego. Został wybrany na ordynansa przez dowódcę 5. korpusu. W 1907 r. uzyskał awans do stopnia kapitana i został w roku następnym przydzielony do jednego z batalionów strzelców pieszych. Podczas I wojny światowej kpt Jordan służył w sztabach, uzyskując wpisy wyróżnieniowe: jeden ze sztabu 4. armii z sierpnia 1915 r. za udział w walkach w Szampanii, jeden ze sztabu 77. dywizji z 1916 r. i dwa z korpusu armijnego z 1918 r. Od sierpnia 1914 r. do czerwca 1916 r. jako sztabowiec brał udział w kampanii przeciwniemieckiej, a za zasługi wojenne w ofensywie w Szampanii uzyskał w październiku 1915 r. godność kawalera Orderu Legii Honorowej. Następnie został w czerwcu 1916 r. przydzielony do sztabu głównego francuskich wojsk okupacyjnych w Maroku. Tam otrzymał awans na majora. Stamtąd w randze podpułkownika został skierowany do Polski. Oficerem Orderu Legii Honorowej Jordan został w czerwcu 1920 r.

Ppłk Jordan prowadził w WSWoj w Warszawie wykłady z przedmiotu bazowego, jakim była operacyjna służba sztabu. Swą pracę jako wykładowca tego przedmiotu zakończył w 1920 r. Ppłk Jordan zapisał się w pamięci życzliwych słuchaczy jako kompetentny praktyk szkoleniowiec o sporych wymaganiach względem uczestników szkoleń. W 1920 r. najprawdopodobniej powrócił do służby w wojskach okupujących Maroko.

Od czerwca 1920 r. kierownictwo wydziału wyszkolenia Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce przejął płk Eugène Trousson. Eugène Gervais Trousson urodził się 9 lutego 1872 r. w Béthune, niewielkim mieście w departamencie Pas-de-Calais na północy Francji. Jego rodzicami byli Eugène Pierre Louis Trousson i Emma Joséphine z domu Bridel. Ojciec, w randze kapitana, służył w 53. pułku piechoty, a matka należała do znanej w Béthune rodziny, której członkiem był choćby dyrektor miejscowego dworca kolejowego. Motywowany głównie tradycją rodzinną Eugène Gervais wstąpił do armii na ochotnika 26 października 1891 r. Był szatynem, miał 176 cm wzrostu, owalną twarz, brązowe oczy. Został bezzwłocznie skierowany do szkoły wojskowej, w której uzyskał stopień st. sierżanta. Następnie otrzymał w 1893 r. przydział do pułku żuawów, awansując kolejno do stopni: podporucznika i porucznika. Aż do 1900 r. brał udział w kampanii tunezyjskiej w szeregach francuskich wojsk kolonialnych. Dnia 16 listopada 1901 r. ożenił się w stolicy Tunezji, Tunisie,

z Emilią Karoliną Bossini. Do 1903 r. odbył kilka szkoleń wojskowych. Nabywał doświadczenia wojskowego we francuskich wojskach kolonialnych rozlokowanych w Afryce, awansując 20 marca 1906 r. w 5. batalionie piechoty do stopnia kapitana, a jeszcze w październiku tego samego roku młodego kapitana przyjęto do elitarnej Wyższej Szkoły Wojennej w Paryżu (*École supérieure de guerre*). Po jej ukończeniu Trousson powrócił bezzwłocznie do Tunezji, pełniąc tam służbę m.in. w pułku spahisów. W dokumentach wojskowych wymieniono od 1893 do 1914 r. cztery kampanie tunezyjskie, cztery algierskie, dwie marokańskie, trzy w nieokreślonych regionach saharyjskich, przy czym po ukończeniu paryskiej Wyższej Szkoły Wojennej Trousson był przydzielany do kolejnych sztabów coraz większych oddziałów i jednostek rozlokowanych w Afryce. W ten sposób zdobył w koloniach francuskich ogromne doświadczenie sztabowe i bojowe. Po wybuchu I wojny światowej walczył nadal w Algierii, przy czym w grudniu 1914 r. został majorem i dowódcą batalionu. Został wówczas wraz ze swym batalionem marszowym piechoty afrykańskiej wysłany na europejski front przeciwniemiecki. W dokumentach wojskowych wymieniono udział mjra Troussona w krwawych walkach w lutym, marcu 1915 r. pod Arras, a także w kwietniu, maju 1915 r. nad rzeką Aire. W październiku 1916 r. został skierowany do pracy w sztabie głównym już w stopniu podpułkownika (4 października 1916), po czym pod koniec tego roku mianowano go zastępcą szefa sztabu 2. armii, a w roku następnym – zastępcą szefa sztabu sojuszniczych armii wschodu, co przyniosło mu awans do stopnia pułkownika 28 czerwca 1918 r. W sztabie tej armii opracowywał plany ofensywy, do której doszło we wrześniu 1918 r. Brał w niej udział, w tym w walkach 16 i 17 kwietnia 1919 r. pod Sewastopolem. Posiadał francuski Order Legii Honorowej w stopniu kawalerskim i oficerskim, poza tym liczne odznaczenia wojskowe zagraniczne.

Jako szef wydziału wyszkolenia Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce płk Trousson niewątpliwie nadzorował wszelkie działania organizacyjne i szkoleniowe dotyczące WSWoj. Jest bardzo prawdopodobne, że prowadził osobiście zajęcia z przedmiotów podstawowych, choćby operacyjnej służby sztabu. Jednak jego przyjazd do Warszawy i objęcie przez niego funkcji szefa wydziału wyszkolenia Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w czasie najgorętszych zmagañ Polaków w wojnie polsko-bolszewickiej spowodowały, że nie mógł on wykazać się swymi umiejętnościami szkoleniowymi i sztabowymi wobec słuchaczy uczelni, której funkcjonowanie zostało czasowo zawieszono. W ten sposób przeszedł do historii nie tyle jako znakomity organizator wyszkolenia czy kompetentny wykładowca, ile jako arogancki przedstawiciel państwa kolonialnego, pozwalający sobie na opinię, iż

Polska jest jak kobieta, kokietka piękna a lekkoduszna, ma w sobie niestałość, jest zabobonna. Kobiety da się przyciągnąć do siebie, zniewolić lub kupić ich względy, w głębi duszy nie nienawidzą, gdy są trochę gwałcone⁸.

Takie poglądy przedstawiał francuski oficer również w liście do polskiego ministra spraw wojskowych czy posłów i senatorów⁹. Wyjechał z Polski ok. 1924 r. Służył jakiś czas potem w armii Renu, w garnizonie w Moguncji, otrzymując w 1927 r. za służbę okupacyjną w Niemczech komandorię Orderu Legii Honorowej. Był jednym z tych oficerów francuskich, którzy zyskali sobie duże uznanie przełożonych jako twardzi zwolennicy podporządkowania sobie przez Francję Polski i jej armii. W 1934 r. Trousson dosłużył się stopnia generała dywizji. Zmarł 30 listopada 1938 r. w Nicei.

Jak już wspomniano, zajęcia ze słuchaczami prowadziło w okresie francuskim ok. 50 oficerów z Francuskiej Misji Wojskowej. Pieczołowicie wybierani na potrzeby tej misji stanowili wysokiej klasy specjalistów w swych dziedzinach wojskowości, byli zazwyczaj bardzo pracowici, obowiązkowi, oddani sprawom dydaktyki i wojska, dobrze znali swój zawód. Ich stosunek do słuchaczy lub polskich współpracowników był z reguły co najmniej poprawny, o ile nie dobry, a w przypadku niektórych, choćby płka Faury'ego, bardzo propolski. Trzeba przyznać, że wśród personelu francuskiego zdarzały się sporadycznie przypadki pychy i zadufania okazywane polskim uczniom lub obywatelom, ewentualnie niestarannego prowadzenia zajęć. Zgodnie z ówczesnym zwyczajem fraternizacja wykładowców ze słuchaczami nie była możliwa, a zatem relacje Francuzów z Polakami były poprawne, choć zazwyczaj nie były zażyłe. Wspominając okres spędzony w warszawskiej szkole, gen. bryg. Stefan Brzeszczyński wskazuje, że w stosunku Francuzów do słuchaczy „wyczuwało się coś kolonialnego”¹⁰.

Największym mankamentem relacji polsko-francuskich w szkole były słaba znajomość francuskiego u słuchaczy oraz dość słaba znajomość polskiego u francuskiej kadry. Ci Francuzi, którzy najlepiej znali język polski, mieli z reguły najlepsze relacje z otoczeniem polskim. Zgodnie z utworzoną w 1922 r. listą językową francuskich oficerów warszawskiej szkoły w grupie mówiących i piszących po polsku znajdował się wyłącznie ppłk Eugène Renoux, w grupie mówiących po polsku były dwie osoby, w gronie rozumiejących język polski

⁸ Odpis listu z 15 listopada 1921 roku, Archiwum DAT, 7 N, 2992, za: T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987, s. 106, przypis 42; tłumaczenie L. Maliszewski w: *idem, Louis Faury (1874–1947)...*, *op. cit.*, s. 90.

⁹ T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe...*, *op. cit.*, s. 106.

¹⁰ *W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej...*, *op. cit.*, s. 293, zob. też: L. Maliszewski, *Louis Faury (1874–1947)...*, *op. cit.*, s. 91.

wszyscy pozostali, w tym szefostwo misji oraz dyrekcja nauk, a nikt nie zadeklarował, że nie rozumie nic w tym języku¹¹.

Francuscy oficerowie z misji wojskowej w Warszawie, wykonawcy polsko-francuskich umów wojskowo-politycznych, byli z jednej strony narzędziami polityki francuskiej zmierzającej nieudolnie i nieudanie do wasalizacji politycznej i wojskowej Polski, a z drugiej narzędziami polskiego dążenia do szybkiej restrytucji naszego państwa oraz zapewnienia mu bezpieczeństwa. Realizując polsko-francuskie zamierzenie szkoleniowe czynili wielkie i zakończone sukcesem wysiłki w przygotowanie do służby kompetentnych oficerów Wojska Polskiego w czasie, gdy tuż po odrodzeniu naszego państwa zagrożone były nadal jego granice. Francja i Francuzi wnieśli niemały – a w porównaniu z innymi krajami oraz nacjami – ogromny wkład materiałowy, logistyczny, organizacyjny, wyszkoleniowy, w zwycięstwo Polski w jej walce o właściwe miejsce na mapie Europy po 1918 r. Warszawska Wyższa Szkoła Wojenna, pierwsza i najważniejsza w odrodzonej Polsce uczelnia wojskowa, główny krajowy ośrodek wyszkolenia oficerów sztabu, kolebka myśli wojskowej odrodzonej Polski, wypromowała w okresie francuskim, tj. w latach 1919–1928, około połowy wszystkich polskich oficerów sztabowych czynnych w Wojsku Polskim. Warto przypomnieć nazwiska francuskich oficerów zaangażowanych w rozwój wyższego szkolnictwa wojskowego w Polsce, w tym szczególnie nazwisko ppłka/plka Louisa Faury'ego, twórcy i wykładowcy WSWoj, jej długotrwałego dyrektora nauk, wybitnego oficera, świetnego szkoleniowca, nienagannego człowieka i wielkiego przyjaciela Polski.

Bibliografia

Źródła

Base de données Léonore – Ministère de la Culture, www.leonore.archives-nationales.culture.gouv.fr [dostęp: 12.08.2021].

Bugajski J., *Wyższa Szkoła Wojenna (1919–1939) – placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej*, mps, rozprawa doktorska przygotowana pod kierownictwem naukowym prof. Stanisława Herbsta, Wojskowa Akademia Polityczna, Wydział Historyczny, Archiwum Biblioteki Głównej ASWoj, 1962.

Historia Akademii [zakładka], www.wojsko-polskie.pl/aszwoj/o-akademii [dostęp: 20.08.2021].

Liste nominative des officiers de l'Ecole d'Etat-Major classés d'après leur connaissance de la langue polonaise, Mission militaire française en Pologne. Instruction. Bureau de l'Ecole d'Etat-Major. Varsovie, le 10 Avril 1922, WSWoj, I. 340. 1.249, CAW.

¹¹ Liste nominative des officiers de l'Ecole d'Etat-Major classés d'après leur connaissance de la langue polonaise, Mission militaire française en Pologne. Instruction. Bureau de l'Ecole d'Etat-Major, Varsovie, le 10 Avril 1922, WSWoj, I. 340. 1. 249, CAW.

Raport gen. Spire'a z 29 czerwca 1920 r., Archiwum DAT, 7 N 3007.

W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, oprac. W. Chocianowicz, Londyn 1969.

Opracowania

Ordre national de la Légion d'honneur [hasło], [https://fr.wikipedia.org/wiki/ Ordre_national_de_la_Légion_d'honneur](https://fr.wikipedia.org/wiki/Ordre_national_de_la_Légion_d'honneur) [dostęp: 13.08.2021].

Maliszewski L., *Louis Faury (1874–1947). Przez chwałę do zapomnienia. Losy niezłomnego przyjaciela Polski potargane zawieruchą dziejów*, Lublin 2010.

Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.

Glorieux pour la France, glorieux pour la Pologne.

Les officiers français dans les écoles militaires polonaises, ou l'art de la guerre à la française

L'importance de la contribution des officiers de la Mission militaire française en Pologne à l'organisation et au développement de l'École supérieure de Guerre de Varsovie n'est pas suffisamment reconnue à cause de la diminution de la connaissance du français chez les chercheurs polonais et des difficultés d'accès aux archives militaires en France. Depuis sa création à l'automne 1919 jusqu'en 1928, date à laquelle les derniers officiers français ont achevé leur mission de formation, une cinquantaine de Français ont travaillé à l'École supérieure militaire de Varsovie. Leur attitude à l'égard des étudiants polonais était généralement correcte ou bonne, et dans le cas de certains d'entre eux, résolument pro-polonaise. Pendant les dix années de présence des instructeurs français, École supérieure de Guerre étant la plus importante académie militaire de la Pologne renaissante et vrai berceau de la pensée militaire polonaise, a formé environ la moitié de tous les officiers d'état-major polonais servants dans l'armée polonaise.

Mots clés : Armée polonaise (1918–1939), coopération militaire franco-polonaise, École supérieure de Guerre de Varsovie (1919–1939), Légion d'honneur

Glorious for France, glorious for Poland.

French officers in Polish military schools, or the art of war in the French way

The importance of the contribution of the officers of the French Military Mission in Poland to the organisation and development of the Higher War School in Warsaw is not sufficiently recognised due to the decreasing knowledge of French among Polish researchers and the difficulties of accessing military archives in France. From its creation in the autumn of 1919 until 1928, when the last French officers completed their training mission, about fifty Frenchmen worked at the Higher War School in Warsaw. Their attitude towards Polish students was generally correct or good, and in the case of some of them, decidedly pro-Polish. During

the ten years of the French instructors' presence, The Higher School of War, being the most important military academy in renaissance Poland and the true cradle of Polish military thought, trained about half of all Polish staff officers serving in the Polish army.

Key words: Polish Army (1918–1939), Polish-French military cooperation, Higher War School in Warsaw (1919–1939), Legion of Honour

Zastużeni dla Francji, zastużeni dla Polski.

Francuscy oficerowie w polskich uczelniach wojskowych, czyli prowadzenie wojny na sposób francuski

Wkład oficerów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce w organizację i rozwój Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie jest niewystarczająco rozpoznany wskutek słabnącej znajomości języka francuskiego wśród polskich badaczy i trudności w dostępie do archiwów wojskowych we Francji. Od założenia jesienią 1919 r. do 1928 r., gdy ostatni oficerowie francuscy zakończyli swą misję szkoleniową, w WSWoj pracowało ok. 50. Francuzów. Ich stosunek do polskich słuchaczy był z reguły poprawny lub dobry, a w przypadku niektórych zdecydowanie propolski. Wyższa Szkoła Wojenna w ciągu dziesięciu lat obecności instruktorów francuskich jako najważniejsza uczelnia wojskowa w odrodzonej Polsce i kolebka polskiej myśli wojskowej wypromowała około połowy wszystkich polskich oficerów sztabowych czynnych w Wojsku Polskim.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie (1918–1939), polsko-francuska współpraca wojskowa, Wyższa Szkoła Wojenna w Warszawie (1919–1939), Legia Honorowa

Frédéric Guelton

colonel (er), Service historique de la Défense, Vincennes

<https://orcid.org/0009-0007-8668-6451>

L'engagement militaire français dans la guerre polono-bolchévique et le moment polonais dans la trajectoire de Charles de Gaulle

Il est d'usage de présenter l'engagement militaire français dans la guerre polono-bolchévique sous un double jour selon l'objectif que se fixent les uns et les autres. Pour les uns, il s'agit de le minimiser afin de glorifier – à juste titre – le rôle joué par les seuls Polonais dans la résurrection de leur patrie en tant que puissance européenne indépendante, puis dans la victoire contre l'invasion des armées bolcheviques. Les références à Weygand et à ses déclarations sont alors mobilisées lorsqu'il déclare que «les opérations militaires ont été menées par des généraux polonais sur la base de plans polonais»¹. Pour d'autres, sans la France, sans le rôle joué par ses officiers dans la renaissance de l'armée polonaise puis lors de la guerre contre les Bolcheviques, les armées de Toukhatchevski auraient probablement été, au moins momentanément, victorieuses à la mi-août et une autre histoire aurait alors été écrite. Les zéloteurs de cette seconde lecture convoquent également Weygand pour lui faire dire, quelques années après ses déclarations de 1920, l'exact contraire :

¹ *Kurier Warszawski*, n° 231, 21 août 1920.

J'affirme que sans le sursaut moral que, fort du renom du maréchal Foch, j'ai apporté qu'il n'y eût pas, sans doute, de plan fait en temps voulu. Et je crois sincèrement que si je n'avais pas été là, moi ou quelqu'un d'autre, sachant et voulant, la bataille de Varsovie n'eût peut-être pas été livrée et sûrement perdue. C'est tout cela qui est la vérité de mon rôle là-bas, cela il faudrait le dire et cela n'est pas possible².

L'historien s'efforce quant à lui de s'en tenir aux faits, étayés par les archives et les témoignages des acteurs, de les contextualiser afin d'éviter toute forme de téléologie, de lecture rétrospective des faits pour reprendre la belle formule de Raymond Aron inspirée d'Henri Bergson. Il n'échappe néanmoins pas à son socle de connaissance, à sa personnalité, et à la nécessité dans laquelle il se trouve de partir d'un point d'observation, lequel, une fois clairement défini, lui permet d'articuler sa pensée en connaissance de cause tout en en prévenant le lecteur qui devient ainsi un «lecteur averti».

Ces remarques préliminaires nous ont conduit à articuler notre propos en trois temps en commençant par une réflexion sur le contexte humain franco-polonais au cours des années 1919 et 1920, contexte fondé sur ce que nous appelons une «défiance courtoise». Nous abordons ensuite la question du rôle joué par la Mission militaire française (MMF) dans la guerre polono-bolchevique aussi bien en termes de formation des officiers polonais que le conseil et d'action au cours de l'été de 1920. Ce faisant nous focalisons enfin notre propos sur la personnalité de Charles de Gaulle, alors jeune capitaine dans la mesure où ses réflexions et ses écrits nous informent sur sa construction intellectuelle et sur sa vision de l'avenir.

Une défiance courtoise

La défiance courtoise qui oppose Français et Polonais trouve ses fondements dans la guerre mondiale qui est en train de se terminer. Chez les Français elle prend la forme d'une arrogance qui leur est souvent reprochée à laquelle s'ajoute les résultats de la guerre, c'est-à-dire la victoire. En forçant le trait il est possible de dire que les officiers français victorieux se considèrent comme les «meilleurs», estimant que, dorénavant, ils savent tout. Ils jugent les officiers polonais qu'ils rencontrent, aussi fiers de la renaissance de leur patrie soient-ils, avec suffisance. Ceux des brigades de Pilsudski sont vus avec respect en raison de leur engagement passé, mais ils sont considérés comme militairement peu formés, voire peu compétents. Ceux issus de l'armée russe ont servi un allié qui a trahi, ceux issus des armées allemande et austro-hongroise ont

² SHD [Service historique de la Défense], Fonds privé Weygand, pièce 17, DAT 1 K 130.

quant à eux servi l'ennemi ! Seul ceux issus de l'armée Haller, et donc formés en France, ont grâce à leurs yeux. Le capitaine de Gaulle l'exprime à sa manière lorsqu'il écrit à son père le 9 mai 1919, que les officiers polonais opposent « beaucoup de résistance à accepter notre tutelle »³. Il revient sur le sujet le 24 mars 1920 dans une lettre à sa mère cette fois :

j'aurai d'autre part fait mon possible pour établir entre cette jeune armée et la nôtre les meilleurs rapports de camaraderie. Et je vous assure que cela n'est pas facile. Les influences hostiles à la France (autrichiennes surtout) sont ici très nombreuses et particulièrement puissantes dans l'armée⁴.

Il n'empêche, le général Bernard, qui combat auprès du général Rydz-Śmigły pendant la campagne de 1920 atteste que les rapports qu'il entretient avec les officiers polonais sont « bons, empreints d'amitié. [Que les] renseignements [sont] donnés avec empressement, [les] conseils écoutés avec intérêt [mais] pas suivis »⁵. Cette perception est accentuée par Jozef Pilsudski lui-même, ce qui pousse le général Niessel, à en rendre compte à Paris le 26 mars 1919 :

Le général Pilsudski m'a dit textuellement, en parlant des officiers provenant des armées russes et autrichiennes : Ils ont fait beaucoup de sabotage pour gêner mon action, et ils en font encore. Ils en feront aussi pour gêner la Mission française et en tout cas, beaucoup opposeront de la force d'inertie⁶.

Elle est également source d'incompréhension quand les Français réalisent que Pilsudski se méfie ouvertement de leur action comme le rapporte le colonel Braillon chef d'état-major de la MMF : « Le chef de l'État polonais est hostile à la Mission et ne s'en cache pas ; il souffre de voir des officiers étrangers installés dans son pays à titre de conseillers militaires prenant parfois figure de censeurs [...] »⁷. Elle prend enfin une dimension de politique intérieure polonaise comme le constate le général Henrys en septembre 1920, c'est-à-dire à peine un mois après la victoire sous les murs de Varsovie, lorsqu'elle est présentée « à front renversé » par les adversaires politiques de Pilsudski. Ces derniers vantent les mérites français, non pas en raison de leur réalité supposée, mais pour pouvoir attaquer Jozef Pilsudski :

³ Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, t. 1, 1905–1941, Paris 2010.

⁴ *Ibidem*.

⁵ SHD, Remarques faites et conseils donnés au commandement polonais depuis l'arrivée du général Bernard au GAS, Chelm, août 1920, DAT 7N 2988.

⁶ SHD, Lettre du général Niessel, de la Commission Interalliée pour les affaires polonaises au ministre de la Guerre (EMA, 2ème Bureau), Varsovie, 26 mars 1919, DAT 6N 212.

⁷ SHD, Note du chef d'état-major de la MMFP, le colonel Braillon, 29 novembre 1921 SHD, DAT 6N 212.

Certains partis politiques polonais cherchent à exploiter la situation à leur profit en présentant la collaboration française sous un aspect tendancieux, réduisant, en fait, la part revenant légitimement au haut-commandement polonais dans les succès récents. [Ce qui] risque, en s'exagérant, de nuire aux intérêts de l'influence française en Pologne⁸.

Cette défiance courtoise prend enfin une forme parisienne lorsque le maréchal Foch estime que le général Henrys est beaucoup trop proche de Pilsudski allant jusqu'à épouser les thèses polonaises au détriment des intérêts français. Il lui reproche vertement «de suivre aveuglément le gouvernement polonais dans sa politique indépendante et imprudente qui lui aliène l'Entente et le mène au précipice⁹» et veut le rappeler à Paris. Ce à quoi le général Weygand s'oppose depuis Varsovie.

Une aide à la formation militaire

Il n'empêche, tout au long de l'année 1919, l'action du général Henrys et de la MMF se développe dans une direction beaucoup moins visible que la participation, même discrète, aux opérations militaires, celle de la contribution à la formation militaire de l'armée polonaise, principalement de ses officiers. Il s'agit là probablement de l'un des apports majeurs de la France à la Pologne au cours de l'année 1919. Cette contribution s'articule autour de plusieurs pôles que sont l'organisation générale de l'armée, la formation des cadres, l'élaboration des règlements et l'aide matérielle.

En termes d'organisation, les Français s'efforcent de restructurer les différents modèles d'armées existants (polonais, allemand, russe et autrichien) en un seul, calquées autant que possible sur le modèle français. Cette réorganisation permet au gouvernement polonais de disposer, au cours du printemps de 1920 d'une armée nationale unique forte de 21 divisions d'infanterie, de 7 brigades de cavalerie et 258 batteries d'artillerie pour un total de 240 000 hommes.

Cette réorganisation est à la fois, d'un point de vue français, perturbée et favorisée par la décision de Pilsudski de fondre les différentes composantes de l'armée polonaise en une seule armée nationale. Elle est perturbée, pour les Français, car ils n'apprécient guère de voir disparaître l'armée Haller constituée

⁸ SHD, Lettre du général Henrys, chef de la MMF, au ministre de la Guerre (EMA, 2ème Bureau) et au maréchal Foch, président du Comité militaire allié de Versailles, Varsovie, 6 septembre 1920, DAT 6N 212.

⁹ SHD, Note manuscrite du maréchal Foch, non datée (probablement fin juillet 1920), fonds privé Weygand, DAT 1K 130.

en France et à la française et le font savoir. Mais elle est tout autant favorisée car la naissance d'une armée unique représente un atout notoire pour le commandement en temps de guerre. Henrys ne s'y trompe pas lorsqu'il écrit à Paris que

La fusion de l'A.P.O.F. dans l'Armée nationale s'est imposée au Gouvernement polonais comme une nécessité inébranlable, pour des raisons morales d'abord, dans un but d'unification ensuite. Arrivée en Pologne à un moment tragique l'A.P.O.F. a sauvé la situation et donné au Pays le sentiment de sa force. Cet immense service ne pourra jamais être méconnu¹⁰.

La réorganisation générale est ensuite favorisée par la création par les Français, seuls ou en liaison avec le ministère polonais de la Guerre, entre juin et décembre 1919, d'une vingtaine d'écoles militaires et de cours spécifiques depuis une école d'état-major à Varsovie jusqu'à plusieurs écoles d'aviation installées, entre autres, à Dęblin, Poznań, Toruń et Cracovie. Dans ces écoles à l'encadrement mixte, la participation d'instructeurs français dépasse la centaine. Henrys estime dans un rapport qu'il adresse à Paris en avril 1920¹¹, qu'environ 1200 officiers polonais ont été formés dans ces écoles avant la reprise des hostilités contre les Bolcheviques.

Écoles mises sur pied par la MMF ou écoles polonaises avec participation de la MMF¹²

Écoles	Remarques
École d'Etat-Major	120 officiers d'état-major en 2 stages de 6 mois chacun
École d'application d'Infanterie	300 officiers, commandants de compagnie ou de bataillon
Cours permanent d'Artillerie	Destiné aux commandants de groupe et de batterie d'artillerie
Cours d'Officiers orienteurs d'Artillerie	
Cours d'Artificiers	
École d'Assistants d'Artillerie	240 aspirants formés à partir de mai 1920

¹⁰ SHD, Mission Militaire Française en Pologne, N° 946/0, Varsovie, le 13 octobre 1919, Rapport du Général Henrys, Chef de la Mission Française en Pologne, à Monsieur le Président du Conseil, ministre de la Guerre, (E.M.A. – 2e Bureau), sur la Fusion de l'Armée Polonaise organisée en France dans l'Armée Nationale, Fonds Moscou non-côté.

¹¹ SHD, Compte-rendu du général Henrys au maréchal Foch sur les résultats obtenus par la MMF, 10 avril 1920, DAT 7 N 2988.

¹² SHD, Origines de la Mission Militaire Française en Pologne, document réalisé par le service histoire de l'armée en 1944, DAT 7 N 3009.

Trois Écoles de Cavalerie	90 Officiers et plus de 200 sous-officiers Chefs de peloton
École d'Aspirants du Génie	Plus de 100 aspirants formés
Cinq écoles d'aviation	160 pilotes, 80 observateurs, 4 à photographes, 70 mécaniciens
École de Liaisons toutes armes	60 officiers
Cours d'Intendance	Une cinquantaine d'intendants
Deux Écoles d'Aspirants d'Infanterie	École polonaise avec participation française
École de sous-officiers d'Infanterie	École polonaise avec participation française
Cinq Écoles de sous-officiers d'Artillerie	Regroupées en une seule par la MMF
École de sous-officiers de Cavalerie	École polonaise avec participation française
Cinq Centres d'Instruction de Front	Exclusivement français sur le modèle des écoles des Centres d'instruction d'armée créés en France pendant la guerre
Huit Centres d'Instruction régionaux	Exclusivement français sur le modèle des Centres d'instruction des dépôts de l'arrière créés en France pendant la guerre

Règlements de l'armée polonaise d'origine ou d'inspiration française¹³

Règlements	Remarques
Service en campagne	Réécriture adaptée à la Pologne
Service Intérieur	Réécriture adaptée à la Pologne
Éducation physique	Règlement français de l'École de Joinville
Règlement d'Infanterie	Réécriture adaptée à la Pologne
Règlement d'Artillerie	Traduction du règlement français
Règlement de Cavalerie	Règlement provisoire d'inspiration française
Règlement du Génie	En grande partie d'origine française

Dans la guerre contre les Bolcheviques

On peut ici rappeler que la mission première assignée aux militaires français lors de leur arrivée en Pologne en avril-mai 1919 est d'aider la Pologne à se constituer dans des frontières sûres. Ce qu'ils contribuent à faire lorsqu'ils sont d'emblée engagés contre les Ukrainiens et subissent davantage de pertes – même si elles demeurent faibles – que lors de leur participation l'année suivante à la guerre contre les Bolcheviques. Ils perdent en effet pendant cette première période 17 soldats et officiers dont les noms figurent encore aujourd'hui sur le monument aux morts du cimetière Łyczakowski (Lychakivskiy) de l'actuelle Lviv.

¹³ *Ibidem.*

En ce qui concerne la guerre contre les bolcheviques, les historiens disposent de quelques archives intéressantes dont certaines méritent d'être mentionnées comme le rapport du Général Bernard¹⁴ affecté au groupe d'armées du général Rydz-Śmigły, tout comme le capitaine de Gaulle d'ailleurs, le compte-rendu du général Henrys qui informe Paris le 4 octobre 1920¹⁵ de l'activité des officiers français pendant les deux mois fatidiques de juillet et d'août, des écrits du capitaine de Gaulle¹⁶, du *Journal* du général Buat, chef d'État-major de l'Armée¹⁷, et enfin du livre de Saint-Dizier, *L'Aigle blanc contre l'étoile rouge*¹⁸.

Tous ces écrits mettent en avant la participation humaine, mais aussi matérielle de la France à la guerre. La fourniture d'armes, de munitions, d'équipements a souvent été critiquée. Le principal reproche est celui de la fourniture d'armes anciennes, voire défectueuses. Il est ici nécessaire de préciser que ces armes sont les mêmes que celles avec lesquelles les Français combattirent jusqu'à la fin de 1918 et que les défauts réels constatés par les Polonais l'avaient tout autant été par les soldats français¹⁹. Il est également utile d'ajouter que le matériel fourni au cours de l'été de 1920 est le plus souvent prélevé sur les réserves de guerre de l'armée française dans des quantités telles qu'il est envisagé, au ministère de la Guerre, de relancer des chaînes de production d'armes et de munitions à la fois pour fournir la Pologne et reconstituer les réserves françaises.

Quant à l'engagement humain, même si le président Millerand y est systématiquement opposé, il est néanmoins envisagé. Le 6 août 1920, à l'issue du conseil des ministres, le chef d'état-major de l'Armée, le général Buat fait étudier, à toutes fins utiles, l'envoi de 3 divisions d'infanterie en Pologne via Gdańsk. Ce qui ne l'émut pas un instant : « J'aperçois, au point de vue purement militaire, l'envoi possible des 11e et 13e divisions qui sont pour ainsi dire sur pied de guerre et aussi la formation d'une troisième division [...] Tout cela pourrait être prêt en trois jours... »²⁰.

Sur place il est difficile d'évaluer le nombre d'officiers qui participent directement ou indirectement aux opérations contre les Bolcheviques. Leur engagement prend néanmoins quatre formes différentes. A l'arrière, une partie

¹⁴ Remarques faites..., *op. cit.*

¹⁵ SHD, Compte rendu du général Henrys au ministre de la Guerre (EMA/2eme Bureau) et au maréchal Foch, président du Comité militaire allié de Versailles, Varsovie, 4 octobre 1920, DAT 6N 212.

¹⁶ Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, *op. cit.*

¹⁷ F. Guelton, *Journal du général Buat*, Paris 2015.

¹⁸ G.V. Saint-Dizier, *L'Aigle blanc contre l'étoile rouge*, Paris 1930.

¹⁹ Confrontés à une durée inattendue de la guerre, la nécessité de produire vite et en grandes quantités des armes et des munitions se fit régulièrement au détriment de la qualité.

²⁰ F. Guelton, *Journal du général Buat*..., *op. cit.*, p. 908.

des instructeurs poursuit son action principalement en termes de formation des artilleurs. A Varsovie ils servent soit à l'État-major général avec le général Maxime Weygand soit à la mise en défense puis à la défense de la ville. Enfin une bonne centaine, probablement davantage, sert aux armées en campagne, le plus souvent dans les états-majors, mais aussi en première ligne. En la matière, le seul chiffre intermédiaire jusqu'à présent identifié est celui fourni par le général Henrys le 30 juillet au ministre de la Guerre, dans lequel il écrit : «Présence des officiers français dont nombre actuellement aux armées atteint une centaine commence porter ses fruits²¹».

Leur activité à l'état-major général (EMG) est souvent réduite à celle, connue, du général Weygand. Il s'agit, pour lui comme pour eux, de conseiller, d'orienter, de «préconiser comme il l'écrit, faute de pouvoir l'exiger, un contrôle strict de l'action des officiers et une utilisation systématique de l'ordre écrit»²². Ce mode de fonctionnement, base de l'efficacité du travail d'état-major, est tourné en dérision par Pilsudski dans *L'Année 1920*²³, lorsqu'il explique que Weygand communique ses conseils à Rozwadowski au moyen de notes diplomatiques !

Plus modestement les Français s'efforcent de faire appliquer les principes de la guerre qu'ils ont appris de Foch lorsqu'il les enseignait à l'École supérieure de Guerre, à savoir que tout chef militaire doit tout mettre en œuvre pour conserver sa liberté d'action, en sachant économiser ses moyens afin de pouvoir concentrer ses efforts là où il le décide. Il s'agit en d'autres termes de pouvoir, comme le rappelle régulièrement le général Henrys, «d'imposer notre volonté à l'ennemi et le battre». Tout cela se concrétise lorsque, à la veille de la bataille décisive, tout est mis en œuvre à l'EMG pour que l'idée de manœuvre de Pilsudski devienne une réalité dans la bataille en fixant l'ennemi sur son axe d'effort principal afin de pouvoir le déborder et l'anéantir par une attaque de flanc.

Dans les Grandes unités, groupes d'armées, armées et corps d'armée, la participation française prend la forme d'un renforcement des états-majors par un groupe, souvent limité, d'officiers dirigé par un officier général ou un colonel ancien. Il en va ainsi du général Bernard et du capitaine de Gaulle qui rejoignent l'état-major du général Rydz-Śmigły à la fin du mois de juillet. Quelle est l'action du général Bernard ? La mission qu'il se fixe est triple. Il

²¹ SHD, Télégramme n°996 du 30 juillet 1920, Henrys à ministre de la Guerre, DAT 6N 213.

²² SHD, Copies des notes envoyées par le général Weygand au chef d'état-major polonais le général Rozwadowski, du 6 au 26 août, Fonds privé Weygand, DAT 1K 130.

²³ J. Pilsudski, *L'Année 1920*, Paris 1929.

s'agit pour lui de redonner confiance aux officiers de l'état-major, de participer au travail de l'état-major dans tous les domaines, et d'informer la MMF de la situation réelle sur le terrain.

Au cours de ces journées terribles pour l'armée polonaise, les Français ne sont pas dépayés, eux qui ont connus la grande retraite d'août 1914, les mutineries de juin 1917 et la deuxième retraite du printemps 1918 en direction de Paris. C'est pourquoi les solutions que proposent le général Bernard sont aussi dures que pragmatiques. Comme ce fut le cas en France, il suggère, entre autres, à Rydz-Śmigły, de casser de leur garde les «incapables ou des manquants au devoir [et de] nommer officiers les gradés et Sous-officiers, les hommes méritants, *s'étant distingués par énergie, bravoure, sang-froid*²⁴».

Partant ensuite d'un constat, celui du mauvais fonctionnement interne et externe de l'état-major qu'il décrit en des termes durs :

Absence de plans d'ensemble, de directives, d'ordres écrits, [...] ; renseignements reçus des Armées ni coordonnés, ni soupesés. Très difficile de savoir ce qui se passe. [...] Action nulle en ce qui touche la liaison entre les Armées, qui ne sont pas tenues au courant de la situation d'ensemble²⁵,

il s'attache à y remédier. Comment procède-t-il ? Il veille à ce que les ordres soient élaborés à partir de renseignements vérifiés, qu'ils soient ensuite transmis par écrit aux unités subordonnées, que leur exécution soit contrôlée et que les comptes-rendus soient adressés au groupe d'armées. Son action est amplifiée par les officiers français envoyés dans les divisions qui veillent à la bonne exécution des ordres reçus et au maintien des liaisons entre toutes les unités, voisines, subordonnées ou supérieures.

En un mot les Français participent avec leurs homologues polonais à faire que l'armée polonaise combatte comme un corps unique, cohérent et organisé qui seul permet la victoire et justifie tous les sacrifices imposés aux combattants du front.

A Varsovie, le général français directeur du Génie seconde le général polonais en charge de la défense de la «Place de Varsovie – Modlin». Son rôle nous est rappelé par le général Kulinski du GQG polonais :

[...] la mission prit en main la direction effective de tous les travaux exécutés autour de Varsovie et se sont ses instructions qui furent appliquées pour la préparation de la défense et la mise en place des troupes dans leurs secteurs respectifs²⁶.

²⁴ Remarques faites..., *op. cit.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ SHD, Note du général Kulinski, 1er sous-chef d'état-major de l'armée polonaise, Grand Quartier Général de l'Armée polonaise Varsovie, 4 octobre 1920, DAT 6N 212.

Pour ce faire, entre le 1er et le 15 août, les officiers français encadrent plus de 10 000 sapeurs et travailleurs qui creusent quelque 120 kilomètres de tranchées défendues par des réseaux barbelés et autres fortifications de campagne. Ils organisent des positions d'arrêt et de sûreté et préparent le recueil des troupes en retraite afin qu'elles participent sans délai à la bataille d'arrêt puis à la reprise de l'offensive. Parallèlement un colonel français, le colonel Bancilhon prend en charge l'artillerie. Il assure le déploiement défensif de l'artillerie et prépare le plan de feu afférant. Ses résultats sont tels qu'il fait, chose rare, l'admiration de Pilsudski.

Les sources qui évoquent enfin la participation directe des Français aux combats sont d'autant plus rares que cette participation était interdite par le gouvernement français. On en trouve néanmoins la trace sous la plume de Saint-Dizier qui «qui se rappelle [qu'à Radzymin le 14 et le 15 août, à Nowo-Minsk (Mińsk Mazowiecki) le 17 août des] ces officiers français en gants blancs et cravache à la main marchaient avec les premières lignes polonaises afin d'exalter le moral des troupes²⁷». De son côté le général Henrys mentionne la présence d'officiers français qui exécutent des missions de reconnaissance entre les lignes polonaises et bolcheviques²⁸. Il l'évoque également de façon indirecte lorsqu'il écrit que «la vue de l'uniforme bleu horizon et l'action effective de certains de nos officiers sur des troupes mal commandées ou ayant perdu la plupart de leurs cadres, amenèrent, au bout de quelques jours, une première réaction²⁹».

Force est néanmoins de constater que les recherches mériteraient d'être poursuivies sur ce point afin d'identifier, dans les archives, d'autres documents, mais aussi de retrouver dans des archives privées des témoignages d'officiers qui auraient soit tenus un *Journal* soit évoqué cette question dans des correspondances personnelles.

Le moment de Gaulle

L'expérience vécue par le capitaine de Gaulle lors de ses deux, voire trois, séjours en Pologne est intéressante car elle dure aussi longtemps que le temps qu'il passe sur le front français³⁰. Deux voire trois car, en forçant le trait on peut rappeler que les nombreuses tentatives d'évasion que fait de Gaulle poussent les

²⁷ G.V. Saint-Dizier, *L'Aigle blanc...*, *op. cit.*

²⁸ SHD, Télégramme du général Henrys à Paris, 5 août 1920, DAT 6N 213.

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Fait prisonnier en 1916 sur le front de Verdun, Charles de Gaulle passa 32 mois dans les camps de prisonniers allemands ce qui réduisit d'autant sa participation directe à la guerre. Il passa au total 19 mois sur le front et 18 mois en Pologne.

Allemands à l'incarcérer dans le camp de prisonniers de guerre de Szczuczyn, bourg actuellement en Biélorussie mais territoire polonais «après Riga».

En 1919, son départ pour la Pologne résulte en premier lieu du hasard et de son désir de combattre. Cherchant à gagner du galon et à rattraper le temps perdu dans sa carrière par son emprisonnement en Allemagne, de Gaulle demande à rejoindre l'armée d'Orient qui se bat en Russie du Sud. Ce qui lui est refusé. Il demande alors, apprenant de départ prochain d'une mission militaire pour Varsovie, à en faire partie, ce qui lui fut accordé. Il l'écrit simplement à son père à l'issue de son premier séjour :

Je pense donc rentrer en France vers le 15 avril, à une semaine près, pourvu sans doute d'un mois de permission. Je quitterai la Pologne pourvu, je puis le dire, de notes tout à fait exceptionnelles et qui m'ont refait complètement la situation militaire que la captivité odieuse m'avait enlevée³¹.

Arrivée à Varsovie, de Gaulle est nommé instructeur à l'école militaire de Rembertów où il exerce à partir du mois de juillet 1919. C'est avec enthousiasme qu'il participe à la formation des jeunes officiers polonais :

[...] notre École d'officiers polonais fonctionne, et c'est un gros travail d'étudier, de traiter et de présenter toutes les questions que nous avons à leur apprendre. Je dois dire pourtant que nos efforts ne sont pas vains. Peu à peu la vérité se fait jour, et nous inculquons sans beaucoup de peine, à cette jeune armée, les doctrines et les méthodes de notre vieille armée victorieuse³².

Il a également parfaitement conscience du rôle politique et culturel qui est le sien. Il l'exprime avec emphase lors d'une conférence qu'il donne à l'attention des officiers de la MMF : «Chacun de nos efforts en Pologne, Messieurs, c'est un peu plus de gloire pour la France éternelle» proclame Charles de Gaulle en conclusion de sa conférence sur «L'Alliance franco-polonaise»³³.

Tout d'abord instructeur, de Gaulle est successivement promu puis directeur des études puis directeur du cours des officiers supérieurs à partir de décembre 1919. Cela représente une promotion rapide que probablement peu d'officiers connaissent dans des conditions identiques. Dans ces dernières fonctions, il se réserve «en plus de ses activités de direction, [...] la tactique et la formation générale³⁴». Les conférences qu'il prononce expriment deux des thèmes déjà récurrents chez lui : l'importance du facteur moral comme élément constitutif

³¹ Lettre à son père 4 mars 1920, [dans :] Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, op. cit.

³² *Ibidem* : Lettre à sa mère, Rembertów, 17 juillet 1919.

³³ *Ibidem* : «L'Alliance franco-polonaise».

³⁴ *Ibidem*.

de la victoire d'une armée nationale et la place des histoires nationales comme socle fondateur de la légitimité des Etats et comme élément de compréhension, sur la longue période, de leur évolution géopolitique.

L'attitude du capitaine de Gaulle, ses conférences, son comportement impressionnent le général Henrys. Il lui propose, à la fin de son premier séjour réglementaire, de demeurer en Pologne à ses côtés. De Gaulle refuse. Pourquoi ce refus ? Parce que la Pologne lui a donné tout ce qu'il attendait d'elle :

L'armée de Pologne aura été – ce que je la destinais à être – une restauration militaire pour moi. Cette restauration est dans la meilleure voie. Ensuite je travaillerai pour mon propre compte. Mais que tout ceci ne sorte pas de la famille !³⁵

Il estime que le temps est venu de rentrer en France afin de préparer sérieusement le concours d'entrée à l'École de Guerre. Il espère pour cela obtenir un poste de professeur à l'École spéciale militaire de Saint-Cyr. Mais l'affectation qui l'attend à Paris, au bureau des décorations du cabinet du ministre, est décevante. Il demande alors à repartir en Pologne.

Au cours de ce deuxième séjour en Pologne, de juin 1920 à janvier 1921, il vit une double expérience. Une expérience sociale d'abord lorsqu'il côtoie la population polonaise pendant la période de défaite des armées polonaises puis après leur victoire ; une expérience militaire ensuite lorsque, accompagnant le général Bernard, il est affecté au 3e Bureau du Groupe d'armée Sud (puis Centre) commandé par le général polonais Rydz-Śmigły où il participera aux opérations ce qui lui valent une citation supplémentaire.

De retour à Varsovie, de Gaulle est, tout d'abord, un observateur passif d'une guerre à laquelle les Français n'ont pas le droit de participer. Il enrage :

Je ne cesse de penser aux braves officiers qui ont écouté nos leçons à l'École d'infanterie de Rembertów, et dont je sais que plusieurs sont déjà tombés. Être inactifs, tandis que l'on se bat tout près, c'est tellement contraire à la tradition française !³⁶

Lorsque, à la fin du mois de juillet, le gouvernement français autorise les officiers français à rejoindre les grandes unités combattantes polonaises mais en interdisant, au moins formellement, de participer au combat... il exulte cette fois :

Voici venu l'ordre tant attendu : le gouvernement français autorise ses officiers à prêter leur concours direct pour la défense du territoire polonais. Le général Henrys ne se le fait pas dire deux fois. La nuit même, il part pour le front et il détache

³⁵ *Ibidem* : Lettre à sa mère, Rembertów, 18 novembre 1919.

³⁶ *Ibidem* : Journal, 8 juillet.

un certain nombre d'entre nous auprès de chaque unité importante. Je fais partie de ces favorisés, j'accompagne le général B... qui doit donner ses conseils au front du Sud³⁷.

Charles de Gaulle, affecté comme conseiller au Groupe d'armées Sud y rencontre son chef, le jeune général Rydz-Śmigły ainsi que le chef de l'Etat, le maréchal Pilsudski qui a décidé de prendre lui-même la tête de la contre-offensive qui doit abattre les forces de Toukhatchevski.

Installé au PC du Groupe d'armées, Charles de Gaulle en déplore le fonctionnement chaotique. Il évoque et détaille, comme le fait le général Bernard les «graves déficiences»³⁸ dont il a été témoin. Il critique également les conditions dans lesquelles le maréchal Pilsudski, ayant quitté Varsovie pour rejoindre le Groupe d'armées, en a complètement disloqué l'organisation afin de prendre personnellement le commandement des unités chargées de la contre-attaque décisive contre les bolcheviques. Mais il est ici à la fois sévère et magnanime. Sévère lorsqu'il dénonce un chef de l'Etat qui, par sa seule volonté, désorganise totalement un groupe d'armées : «il n'y a plus de commandement du G.A.C. Le chef de l'Etat de sa personne parcourt le front. Il n'a pas de P.C. déterminé. Son chef d'état-major est à Puławy, le reste de son état-major à Lublin³⁹». Puis magnanime lorsqu'il reconnaît «[...] l'avantage moral qu'il peut y avoir à ce que le chef de l'Etat prenne un commandement dans les circonstances présentes [...]»⁴⁰. La victoire acquise sous Varsovie de Gaulle goûte au plaisir de la victoire. Il écrit :

La foule qui voit nos uniformes poussiéreux s'avance autour de nous. De toutes ces poitrines monte un cri : «*Vive la France !*» Elle était ici avec nous, ardente, sage et résolue. Nous nous regardons du même regard. Et, soudain, chacun des Français qui

³⁷ *Ibidem* : Journal, 15 juillet. Le général B... est le général français Bernard. Le général R.S... est le général polonais Rydz-Śmigły qui commande à ce moment le Groupe d'armées Sud (puis Centre).

³⁸ Rapport au général Henrys sur l'organisation et le fonctionnement du Groupe d'armées Centre de l'armée polonaise, [dans :] Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, t. 2, Paris 2010, pp. 80–88.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*. Il est encore plus précis dans son *Journal* qu'il continue à tenir à la veille de la bataille décisive du 16 août : Avant même que s'engage la bataille, je sens passer sur ces hommes un vent de victoire que je connais bien. Il n'oublie pas, ce faisant, que la bataille d'arrêt va être menée à Varsovie où, en l'absence de Pilsudski sont demeurés Henrys et Weygand : «Entre français nous avons des sourires d'augure : nous connaissons bien les deux grands chefs qui représentent à Varsovie l'expérience française : nous connaissons le calme profond, la lucidité attentive d'un Henrys, l'imagination précise et vigoureuse d'un Weygand» : Journal, 14, août, [dans :] Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, t. 1, *op. cit.*

sont là, frissonnant d'un enthousiasme sacré, sent battre contre son cœur d'homme qui passe, le cœur éternel de la Patrie⁴¹.

La victoire acquise, de Gaulle reste à Varsovie jusqu'en janvier 1921. Henrys, puis son successeur à la MMF, Niessel ont besoin de lui. C'est en effet sûr de Gaulle que le nouveau chef de la Mission s'appuie pour «prendre contact avec des gens et des choses que je connais particulièrement bien, et cela à un moment très critique pour cette pauvre Pologne⁴²». Il rédige, entre autres, au cours de cette période un rapport général sur l'armée polonaise⁴³.

Ce rapport a été beaucoup utilisé pour faire de Charles de Gaulle, dès 1920–21, un visionnaire sur la question des chars et de leur emploi. Ce qui est, de notre point de vue, erroné. Charles de Gaulle, officier d'infanterie de son temps, pense, comme les autres officiers français, que les chars – il y a en Pologne un seul régiment de FT 17 – sont fait pour travailler au profit de l'infanterie car ils se déplacent, dans le meilleur des cas, aussi vite qu'elle, c'est-à-dire lentement, mais pas plus. En revanche, de Gaulle découvre en Pologne la guerre de mouvement et l'emploi des grandes unités de cavalerie comme élément de choc et moyen d'obtenir une décision à portée stratégique :

La Mission de liaison ne cessa d'adjurer le commandement polonais de ne point dissocier le corps de cavalerie constitué à grand-peine vers le 25 juillet, mais de l'employer d'un seul bloc avec tous ses moyens réunis. Ce conseil ne fut suivi qu'en partie pour l'opération exécutée contre Budionny du 30 juillet au 2 août. Mais il ne le fut plus du tout par la suite. Du moins les généraux polonais ont-ils éprouvé et reconnu au cours de l'offensive récente que ce conseil était bon⁴⁴.

Aussi est-il possible d'estimer qu'en 19 mois de guerre sur le front français puis en 18 mois de séjour en Pologne, Charles de Gaulle a fait partie de ces rares officiers qui ont pu vivre deux formes de guerres différentes et complémentaires, faites de positions tenues et de mouvements dans la profondeur, d'attaques limitées et de grandes manœuvres, de lenteur processionnelle et de vitesse, de méthode et d'audace. Gageons qu'une telle expérience ne les a pas, ne l'a pas, laissé indifférent. Mais il a aussi peut-être ramené de Pologne davantage. Il y a eu la confirmation matérielle d'une pensée forte chez lui et encore très actuelles : les Nations aussi anciennes et puissantes soient-elles, peuvent soudainement disparaître dans le grand chaos mais aussi le grand révélateur des peuples qu'est la guerre :

⁴¹ *Ibidem* : Journal, 26 août.

⁴² *Ibidem* : Lettre à Mme Vendroux, 20 décembre 1920.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Rapport au général Henrys..., *op. cit.*

Il faut avoir observé la foule affreuse des faubourgs : «Praga» ou «Wola», pour mesurer à quel degré de misère peuvent atteindre des hommes. Il faut avoir longé les interminables files de femmes, d'hommes, d'enfants hagards, attendant des heures à la porte du boulanger municipal le morceau de pain noir hebdomadaire, avoir senti peser sur sa voiture les lourds regards de cette plèbe affamée, pour comprendre que notre civilisation tient à bien peu de chose, et que toutes les beautés, toutes les commodités, toutes les richesses dont elle est fière, auraient vite disparu sous la lame de fureur aveugle des masses désespérées⁴⁵.

Que conclure : un constat

Ce qui s'est passé à partir du mois de novembre 1918 et jusqu'à la fin de l'été de 1920 a été réussi parce que, en dépit de la défiance courtoise que j'évoquais en introduction, Polonais et Français sont parvenu, travaillant et combattant ensemble, à être victorieux. Là où beaucoup les différencièrent, ils ont fait la somme de leurs cultures militaires nationales, alliant la fougue des premiers à la méthode des seconds. Et ils furent victorieux ensemble.

Bibliographie

Livres

Gaulle Ch. de, *Lettres, notes et carnets*, t. 1, 1905–1941, Paris 2010.

Gaulle Ch. de, *Lettres, notes et carnets*, t. 2, 1942–1958, Paris 2010.

Guelton F., *Journal du général Buat*, Paris 2015.

Saint-Dizier G.V., *L'Aigle blanc contre l'étoile rouge*, Nancy 1930.

Pilsudski J., *L'Année 1920*, Paris, 1929.

Service historique de la Défense

SHD, Chef de la Mission Française en Pologne, à Monsieur le Président du Conseil, ministre de la Guerre, (E.M.A. – 2e Bureau), sur la Fusion de l'Armée Polonaise organisée en France dans l'Armée Nationale, Fonds Moscou non-côté.

SHD, Compte rendu du général Henrys au ministre de la Guerre (EMA/2ème Bureau) et au maréchal Foch, président du Comité militaire allié de Versailles, Varsovie, 4 octobre 1920, DAT 6N 212.

SHD, Compte-rendu du général Henrys au maréchal Foch sur les résultats obtenus par la MMF, 10 avril 1920, DAT 7 N 2988.

SHD, Confrontés à une durée inattendue de la guerre, la nécessité de produire vite et en grandes quantités des armes et des munitions se fit régulièrement au détriment de la qualité.

⁴⁵ Journal, 1e juillet [dans :] Ch. de Gaulle, *Lettres, notes et carnets*, t. 1, *op. cit.*

- SHD, Copies des notes envoyées par le général Weygand au chef d'état-major polonais le général Rozwadowski, du 6 au 26 août, Fonds privé Weygand, DAT 1K 130.
- SHD, Fonds privé Weygand, pièce 17, DAT 1 K 130.
- SHD, Lettre du général Henrys, chef de la MMF, au ministre de la Guerre (EMA, 2ème Bureau) et au maréchal Foch, président du Comité militaire allié de Versailles, Varsovie, 6 septembre 1920, DAT 6N 212.
- SHD, Lettre du général Niessel, de la Commission Interalliée pour les affaires polonaises au ministre de la Guerre (EMA, 2ème Bureau), Varsovie, 26 mars 1919, DAT 6N 212.
- SHD, Mission Militaire Française en Pologne, N° 946/0, Varsovie, le 13 octobre 1919, Rapport du Général Henrys, Chef de la Mission Française en Pologne, à Monsieur le Président du Conseil, ministre de la Guerre, (E.M.A. – 2e Bureau), sur la Fusion de l'Armée Polonaise organisée en France dans l'Armée Nationale, Fonds Moscou non-côté.
- SHD, Note du chef d'état-major de la MMFP, le colonel Braillon, 29 novembre 1921, DAT 6N 212.
- SHD, Note du général Kulinski, 1er sous-chef d'état-major de l'armée polonaise, Grand Quartier Général de l'Armée polonaise Varsovie, 4 octobre 1920, DAT 6N 212.
- SHD, Note manuscrite du maréchal Foch, non datée (probablement fin juillet 1920), fonds privé Weygand, DAT 1K 130.
- SHD, Origines de la Mission Militaire Française en Pologne, document réalisé par le service histoire de l'armée en 1944, DAT 7 N 3009.
- SHD, Remarques faites et conseils donnés au commandement polonais depuis l'arrivée du général Bernard au GAS, Chelm, août 1920, DAT 7N 2988.
- SHD, Télégramme du général Henrys à Paris, 5 août 1920, DAT 6N 213.
- SHD, Télégramme n°996 du 30 juillet 1920, Henrys à ministre de la Guerre, DAT 6 N213.

L'engagement militaire français dans la guerre polono-bolchévique et le moment polonais dans la trajectoire de Charles de Gaulle

La participation française à la guerre bolchevique est présentée de deux manières, soit en minimisant son importance, soit en faisant d'elle un facteur décisif de la victoire. Les premiers contacts entre officiers polonais et français sont marqués par une méfiance courtoise réciproque, expression des différences de culture militaire et d'intérêts politiques. L'implication cruciale dans la création d'un enseignement militaire en Pologne, suivie de la participation active des soldats français au combat, a influencé la rupture de la distance. La bravoure polonaise et la méthode française aboutissent à une victoire commune. Cependant, l'ampleur réelle de la participation française à l'action reste inexplorée et nécessite de nouvelles recherches d'archives.

Mots-clés : guerre polono-soviétique, Armée polonaise en France (1917–1919), Józef Piłsudski, Józef Haller, Armée polonaise, Coopération militaire franco-polonaise, Maxime Weygand, Charles de Gaulle, Bataille de Varsovie

French military involvement in the Polish-Soviet war and the Polish moment in the trajectory of Charles de Gaulle

French participation in the Bolshevik war is presented in two ways, either minimizing its significance or making it a foregone conclusion of victory. Initial contacts between Polish and French officers are characterized by mutual polite distrust, an expression of differences in military culture and political interests. The crucial involvement in the establishment of military education in Poland and the subsequent active participation of French soldiers in the battle influenced the breaking of the distance. Polish prowess and French method yielded a joint victory. However, the true scale of French participation remains unexplored is requiring further archival research.

Key words: Polish-Bolshevik war, Polish Army in France (1917–1919), Jozef Pilsudski, Jozef Haller, Polish Army, Polish-French military cooperation, Maxime Weygand, Charles de Gaulle, Battle of Warsaw

Francuskie zaangażowanie wojskowe w wojnie polsko-bolszewickiej i polski etap w karierze Charlesa de Gaulle'a

Udział francuski w wojnie bolszewickiej jest przedstawiany dwojako, albo minimalizując jego znaczenie, albo czyniąc go przesądającym o zwycięstwie. Początkowe kontakty oficerów polskich i francuskich cechowała wzajemna uprzejma nieufność, wyraz różnic kultury wojskowej i interesów politycznych. Zasadnicze zaangażowanie w tworzenie szkolnictwa wojskowego w Polsce, a następnie czynny udział żołnierzy francuskich w walce wpłynęło na przełamanie dystansu. Polska waleczność i francuska metodyczność dały wspólne zwycięstwo. Jednak nieprzebadana pozostaje nadal prawdziwa skala francuskiego uczestnictwa w działaniach wymagająca dalszych badań archiwalnych.

Słowa kluczowe: wojna polsko-bolszewicka, Armia Polska we Francji (1917–1919), Józef Piłsudski, Józef Haller, Wojsko Polskie, polsko-francuska współpraca wojskowa, Maxime Weygand, Charles de Gaulle, bitwa warszawska

Frédéric Dessberg

maître de conférences, Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne

Centre de recherche des écoles de Saint-Cyr Coëtquidan

<https://orcid.org/0000-0002-6424-7972>

La France, la Pologne et l'«esprit de Locarno» dans le projet de pacte oriental (1933–1934)

Introduction

L'historiographie des relations diplomatiques et militaires franco-polonaises a d'abord principalement porté sur la coopération militaire, avec la naissance de l'alliance franco-polonaise et le soutien français délivré à la Pologne au cours de la contre-offensive soviétique de l'été 1920¹. Elle a également beaucoup insisté sur les divergences survenues entre les deux alliés à propos des moyens d'assurer la sécurité des deux pays. Les contradictions étaient notamment dues à la priorité allemande donnée à la politique de sécurité de la France, opposée à la prise en compte prioritaire de la menace soviétique par les Polonais. La coopération franco-polonaise devait donc, dès ses origines,

¹ Voir par exemple: *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*, Vincennes 2001 ; T. Schramm, H. Bulhak, *La France et la Pologne, 1920–1922. Relations bilatérales ou partie d'un système européen de sécurité ?*, «Guerres mondiales et conflits contemporains» 1999, n° 193, pp. 39–52.

être marquée du sceau de l'ambiguïté. À partir du milieu des années 1920 et jusqu'au milieu des années 1930, on observe une prise de distance entre les deux alliés, qui s'accroît après la mort du maréchal Piłsudski, en 1935. Parmi les divergences en matière de sécurité, les historiens identifient également une tendance française à privilégier la politique de sécurité collective, dans le cadre de la Société des nations, ainsi que la recherche, par moments, d'une intégration de l'Union soviétique dans les questions de sécurité en Europe, ce qui implique une dissolution de l'alliance franco-polonaise dans cet ensemble². Ils opposent cette politique à la priorité donnée par Varsovie aux relations bilatérales, à l'alliance avec Paris, puis à une recherche d'équilibre de la Pologne dans ses relations avec l'Allemagne et l'Union soviétique. Si ce constat est globalement recevable, il faut peut-être nuancer cette opposition, dans la mesure où la diplomatie entre alliés, en dépit d'orientations différentes, contribue à gommer les aspérités. Ainsi, les négociations liées à l'extension de la politique de sécurité collective en Europe centrale et orientale, en 1933 et 1934, à travers le projet de pacte oriental, montrent que ces divergences franco-polonaises peuvent être facilement relativisées, à partir du moment où les objectifs de chacun sont clairement identifiés et mutuellement compris.

Le triangle «Paris-Varsovie-Moscou» dans l'ère de Locarno (1925-1933)

Les accords de Locarno d'octobre 1925 montrent une volonté française de réduire les obligations de Paris en Europe centre-orientale, en cas de conflit avec l'Allemagne mais également en cas de conflit polono-soviétique. Il s'agit de faire reposer la sécurité française et européenne sur le nouveau système de sécurité collective. Mais le ministre des Affaires étrangères français, Aristide Briand, est pleinement conscient du fait que Locarno assure la stabilité du continent à l'ouest mais pas sur les frontières orientales de l'Allemagne, ni dans la partie orientale du continent. Il faut compléter le système sous les auspices de la SDN. Dans la perspective de l'adhésion de l'Allemagne à la Société des Nations, vers laquelle les accords de Locarno n'auront été qu'une étape, une adhésion soviétique est donc également nécessaire. C'est en partie pour cela qu'il invite le chef de la diplomatie soviétique, Georgi Tchékerine, qui propose, contre l'engagement de Moscou de ne pas attaquer la Pologne pour modifier la frontière issue du traité de Riga de 1921, une garantie par la France de

² G.-H. Soutou, *L'alliance franco-polonaise (1925-1933) ou comment s'en débarrasser ?*, «Revue d'Histoire diplomatique» 1981, pp. 295-348.

l'attitude pacifique de son alliée envers la Russie³. Le Quai d'Orsay ne donne pas de suite mais ne ferme pas non plus la porte à un système qui pourrait garantir la sécurité de la Pologne. Or, le chef de la diplomatie soviétique refuse l'adhésion à la SDN et pose la première pierre d'un «contre-système», sous la forme d'accords bilatéraux dont le plus connu est le traité de Berlin du 24 avril 1926⁴, qui accentue le danger de la position polonaise.

Toutefois, la période est également marquée par la reprise des négociations soviéto-polonaises en vue de la signature d'un pacte de non-agression qui garantirait la frontière orientale de la Pologne. Varsovie se rend à l'idée que l'Union soviétique ne peut être exclue d'un règlement sur la sécurité en Europe orientale, au moins dans le cadre de relations bilatérales, entre les Polonais et les Soviétiques, voire trilatérales, avec Paris, sans toutefois rechercher une intégration de l'URSS à un système de sécurité européen. L'action de Briand en faveur de la sécurité collective obtient alors le soutien de la Pologne dans la mesure où le ministre des Affaires étrangères polonais, Aleksander Skrzyński, un partisan de la politique de sécurité collective, s'est félicité, au moins officiellement, de la signature des accords de Locarno⁵. Certes, la relation franco-polonaise est souvent montrée comme plus difficile à partir du moment où, en mai 1926, le maréchal Piłsudski prend le pouvoir à Varsovie. Il convient cependant de préciser que la politique étrangère de Józef Piłsudski ne varie pas radicalement de la précédente. Avec la nomination d'August Zaleski à la tête de la diplomatie polonaise, la voie de Locarno est confirmée, même si Piłsudski se montre régulièrement réticent à engager la Pologne exclusivement sur la voie de la sécurité collective sous l'égide de la SDN⁶.

En tout cas, les négociations en vue d'un pacte de non-agression entre l'Union soviétique et ses voisins occidentaux, de même qu'entre Moscou et Paris, continuent. Elles sont ralenties par les tensions paroxystiques de l'époque qui tendent à isoler les Soviétiques. Aussi, Aristide Briand soumet tout accord avec Moscou à la solution d'une entente multilatérale. La sécurité des alliés de l'Est, principalement la Pologne et la Roumanie, n'est pas oubliée et il s'agit

³ MAEF [Ministère des Affaires étrangères français], Russie, A. Briand à Jean Herbet, ambassadeur de France à Moscou, 20 décembre 1925, vol. 358.

⁴ G.-H. Soutou, *La France, l'URSS et l'ère de Locarno, 1924–1929*, [dans :] *L'URSS et l'Europe dans les années 20*, éd. M. Narinski, Paris 2000, pp. 67–90.

⁵ P.S. Wandycz, *Aleksander Skrzyński (1882–1939) : diplomate et philosophe*, [dans :] *Nations, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles*, éd. C. Horel, Paris 2006, pp. 109–122 ; *idem*, *Aleksander Skrzyński, minister spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006, pp. 196–206.

⁶ *Idem*, *The Place of the French Alliance in Poland's Foreign Policy*, [dans :] *Bâtir une nouvelle sécurité...*, *op. cit.*, pp. 183–207.

pour Paris de faire bloc. Pendant ce temps, entre Varsovie et Moscou, l'échec reste patent sur la question des États baltes, la diplomatie soviétique cherchant à conclure une série de pactes bilatéraux, pour éviter justement de s'engager dans un ensemble multilatéral. Les dirigeants soviétiques, déjà sujets au syndrome de la « forteresse assiégée », incriminent alors la volonté occidentale d'encerclement quand Varsovie cherche à contrer toute velléité soviétique de l'isoler dans le cadre d'un pacte bilatéral, partie d'une toile tissée par le Kremlin. Il faut dire que les Français et les Polonais montrent alors une réelle solidarité dans cette question⁷.

Un changement survient avec l'adhésion de l'URSS au Pacte Briand-Kellogg de renonciation à la guerre, le 27 septembre 1928 et la signature du Protocole Litvinov (du nom du nouveau Commissaire du Peuple aux Affaires étrangères soviétique) de janvier 1929 entre l'URSS et ses voisins occidentaux. Varsovie peut alors exprimer sa satisfaction d'avoir empêché les Soviétiques de la conduire à l'isolement. Sur ce point, les exigences de Briand et de Piłsudski ont été satisfaites. En 1932, la question des pactes de non-agression redevient actuelle mais les démarches polonaise et française sont différentes. Édouard Herriot, président du Conseil et ministre des Affaires étrangères, entend conserver un front uni face à Moscou et souhaite des signatures simultanées des pactes de non-agression. Or, les Polonais ne tiennent pas à laisser passer une occasion de sanctionner le traité de Riga et ratifient le pacte de non-agression signé plus tôt, le 25 juillet 1932. Il s'agit là d'un acte d'indépendance de la politique étrangère polonaise vis-à-vis de Paris et Moscou peut alors se réjouir de voir Piłsudski rompre l'aspect triangulaire des négociations. Le pacte de non-agression franco-soviétique est signé à son tour, le 29 novembre 1932⁸. Le Quai d'Orsay veut y voir une occasion de rassurer son allié polonais quant à l'attitude soviétique à son égard et de réaliser l'éternel objectif de la diplomatie française : alléger le poids des responsabilités françaises envers la Pologne. Paris et Varsovie s'éloignent donc un peu plus, chacun éprouvant le sentiment d'avoir été abandonné par l'autre. Il est vrai que les relations franco-polonaises apparaissent moins chaleureuses qu'on pourrait le supposer entre deux alliés : à la fin des années 1920, le gouvernement polonais a esquivé les tentatives françaises de faire évoluer l'alliance dans le sens de la sécurité collective. De plus, ce qui restait de la Mission militaire française en Pologne a achevé son contrat et a quitté Varsovie

⁷ F. Dessberg, *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et la Pologne dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*, Bruxelles 2009, p. 141.

⁸ DDF [Documents Diplomatiques Français 1932–1939], t. II, Paris, imprimerie nationale, pp. 91–93 ; O. Ken, *Collective Security or Isolation ? Soviet Foreign Policy and Poland, 1930–1935*, Saint-Petersburg 1996, p. 31.

dans une froide indifférence. Un autre signe de la volonté d'indépendance de la Pologne par rapport à son allié apparaît lorsque Pilsudski remplace le ministre des Affaires étrangères, August Zaleski, par le colonel Józef Beck, réputé peu favorable aux Français.

La signature des pactes de non-agression de 1932 entre l'Union soviétique et ses voisins occidentaux (sauf la Roumanie à cause du contentieux territorial portant sur la Bessarabie) et la France sont un passage obligé vers l'adhésion à la sécurité collective. À la suite d'une proposition de Maxim Litvinov, est signée en juillet 1933 une Déclaration sur la définition de l'agresseur entre l'URSS et ses voisins occidentaux, dans l'esprit du Protocole Litvinov. On peut voir ce texte comme une réponse au Pacte à Quatre réunissant l'Allemagne, la France, la Grande-Bretagne et l'Italie, initiatrice du projet, prévu pour arbitrer les litiges territoriaux en Europe. Mais il s'agit surtout d'une réponse à de récentes déclarations allemandes sur la nécessité pour l'Allemagne de gagner des territoires à l'Est⁹. En se portant garante du *statu quo* territorial en Europe orientale, au prix de revendications (notamment sur la question de la Bessarabie) rendues nécessaires par la double menace allemande et japonaise, l'Union soviétique remporte une victoire diplomatique indéniable.

L'élaboration du projet de pacte oriental : convergences et divergences franco-polonaises

On peut considérer qu'à partir de 1932, les conceptions françaises et polonaises s'éloignent pendant qu'une certaine communauté de vue s'installe entre Paris et Moscou. Depuis qu'Hitler a accédé au pouvoir en Allemagne, l'orientation politique suit la voie préconisée par Litvinov, à la tête du Narkomindel, visant à «revenir» en Europe. Le 10 mai 1933, la *Pravda* annonce, sous la plume de Karl Radek, que le gouvernement soviétique renonce à demander la révision des traités de 1919–1920 et accepte donc le *statu quo* territorial¹⁰. Après le départ de l'Allemagne de la SDN, en octobre 1933, le Narkomindel se montre favorable à l'idée formulée par le ministre des Affaires étrangères français, Joseph Paul-Boncour, dès le 20 octobre, d'un pacte régional d'assistance mutuelle, c'est-à-dire d'un «Locarno de l'Est». La condition préalable en est l'adhésion de l'Union soviétique à la Société des nations, ce qui permettrait

⁹ MAEF, Maurice Dejean (ambassadeur de France à Moscou) à Joseph Paul-Boncour, 11 avril 1933, vol. 960 ; G. Roberts, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo-German Relations and the Road to War, 1933–1941*, London 1995, p. 13.

¹⁰ J.-F. Fayet, *Karl Radek (1885–1939). Biographie politique*, Bern 2004, pp. 661–690.

de coordonner un pacte franco-soviétique sous le contrôle de l'organisation genevoise et, en cas d'agression allemande, de placer l'action soviétique en coordination avec la Pologne, la Tchécoslovaquie et la Roumanie¹¹. Au même moment, Staline et le Bureau politique, approuvant la voie préconisée par le Narkomindel, décident en effet de signaler à Paris leur accord pour une adhésion de l'URSS à la SDN, sous certaines conditions et pour conclure un pacte d'assistance mutuelle dirigé contre l'Allemagne.

Briand, puis à son tour Herriot avaient défendu une combinaison franco-polono-soviétique mais les conditions ne sont plus réunies. Paul-Boncour envisage la possibilité d'un accord sans la Pologne, même si, pour la Direction politique du Quai d'Orsay, la Pologne devait participer au pacte d'assistance mutuelle, afin d'être en mesure de recevoir du matériel depuis l'Union soviétique, ce qui aurait exonéré les Français d'une charge prévue dans la convention militaire de 1921 et difficilement applicable. En décembre 1933, la diplomatie soviétique estime également qu'il faut inclure la Pologne et propose d'agréger la Belgique, la Tchécoslovaquie, la Finlande et les États baltes¹². L'accord soviétique est officiellement signifié le 4 janvier 1934. Pour l'URSS, il s'agit de faire valoir son rôle dans la sécurité européenne mais le rapprochement avec Paris et Varsovie est surtout destiné à contrer la politique antisoviétique de Berlin. En tout cas, on assiste de sa part à une conversion pragmatique de la politique des pactes bilatéraux en pactes régionaux.

Une nouvelle note diplomatique soviétique du 30 mars 1934 porte sur une assistance mutuelle réciproque entre l'URSS et la Pologne, ainsi qu'entre la Pologne et la Tchécoslovaquie. Elle insiste sur l'intérêt à faire intervenir les Pays baltes et l'Allemagne. Chacun assisterait ainsi son voisin agressé¹³. Bien sûr, il faudrait un accord ultérieur pour envisager une assistance entre la Pologne et la Lituanie, alors en mauvais termes, de même pour une assistance entre l'Allemagne et l'URSS, non frontaliers. Le fait que seul un voisin intervienne permettrait d'éviter la formation de blocs et une conflagration générale. Pour la diplomatie française, qui refuse l'inclusion de la Belgique et estime que la Pologne et la Tchécoslovaquie sont déjà garantis par les accords de Locarno, il s'agit surtout d'intervenir sous la forme d'un protocole franco-soviétique.

¹¹ AN [Archives Nationales], 424/AP/21, Joseph Paul-Boncour, dossier 1 ; F. Dessberg, *Le Triangle impossible...*, op. cit., p. 341.

¹² MAEF, URSS, note pour le ministre du 13 décembre 1933, vol. 1003 ; O. Ken, *Collective Security...*, op. cit., pp. 146-147.

¹³ DDF, 1re série, t. V, note de la Direction politique du Quai d'Orsay, 30 mars 1934, pp. 133-135 ; M. Boisdron, *Le projet de pacte oriental (février 1934 - mai 1935)*, «Guerres mondiales et conflits contemporains» 2005/4, n° 220, pp. 23-43.

Pendant ce temps, Paris et Varsovie se sont éloignés. Varsovie avait par exemple refusé de soutenir le plan de désarmement français de l'automne 1932, vu comme trop favorable à l'Allemagne. De plus, les nouvelles menaces de l'année 1933 contre la Pologne conduisent à la signature de la déclaration germano-polonaise de janvier 1934. Il convient de préciser que les réactions françaises à la déclaration germano-polonaise ne sont pas si abruptes qu'on l'a dit : des interrogations, des craintes sur les orientations de la politique étrangère polonaise, des reproches de la part des diplomates (avec des références à l'«égoïsme polonais») mais pas de trop sévères critiques françaises, en particulier dans la presse¹⁴. Le constat est surtout celui d'une baisse de l'influence française auprès de son allié. Pour Beck à Moscou : il faut rassurer les Soviétiques, d'où la prolongation pour 10 ans du pacte de 1932, mais pas plus (rien au sujet des Baltes)¹⁵.

La première approche française envers l'URSS visant à conclure un pacte de sécurité multilatéral est effectuée à la fin de février 1934. Lorsque Louis Barthou prend la direction de la diplomatie française, à partir d'avril 1934, Paris s'engage vers la construction d'un pacte oriental de sécurité collective incluant notamment l'Union soviétique, la Pologne et l'Allemagne, dans le but de mieux contrôler les aspirations de cette dernière au réarmement. Il s'agit d'une priorité pour Barthou qui, soucieux de raviver les alliances orientales de la France, se rend à Varsovie du 22 au 25 avril et à Prague les jours suivants. Le ministre français veut aussi se rassurer sur la relation entre Varsovie et Berlin et rallier ses alliés au projet de Locarno oriental. Or, face à Piłsudski qui doute de la fermeté française et évacue largement les questions politiques, il n'aborde pas la question du pacte d'assistance mutuelle. La fragilité du lien franco-polonais semble donc représenter un obstacle à l'élaboration du pacte oriental¹⁶.

Les premières négociations ont lieu lors d'une rencontre entre Louis Barthou et Maxim Litvinov, le 18 mai 1934 à Genève¹⁷. Barthou affirme que la Pologne se ralliera, tout en sachant que rien n'est moins sûr, le système risquant de placer Varsovie politiquement en opposition avec l'Allemagne. Le projet est même envisagé sans l'Allemagne, ce qui conduirait à l'élaborer contre elle. Il est finalement rédigé au Quai d'Orsay et René Massigli, représentant français à Genève, remet un premier schéma aux Soviétiques le 2 juin 1934. Le texte définitif

¹⁴ AN, Joseph Paul-Boncour, dossier 1, *op. cit.*

¹⁵ M. Kornat, M. Wołos, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020, pp. 287–295.

¹⁶ MAEF, discours de Barthou du 22 avril 1934, télégramme du 28 avril 1934, vol. 378 ; R.J. Young, *Power and Pleasure. Louis Barthou and the Third French Republic*, Montréal and Kingston 1991, p. 217.

¹⁷ DDF, 1ère série, t. VI, compte-rendu de la conversation entre Barthou et Litvinov du 18 mai 1934.

est prêt le 8 juin. Trois traités distincts le composent : le *Traité A* est le pacte régional prévu le 30 mars entre les éventuels signataires (Allemagne, Estonie, Lettonie, Finlande, Pologne, Tchécoslovaquie, URSS). Il comporte l'engagement à une assistance militaire immédiate à son voisin victime de l'agression d'un autre pays contractant. Le *Traité B* concerne l'assistance mutuelle franco-soviétique, l'URSS garantissant également Locarno. Le *Traité C* est un texte général qui regroupe les signataires et la France¹⁸.

Barthou s'inscrit donc dans la voie politique tracée par Briand depuis 1925, qui vise à intégrer le système d'alliances français dans le cadre de l'organisation genevoise. Il est alors essentiel, pour le gouvernement français, de parvenir à une intégration de la Pologne dans le système multilatéral. Cette intégration suppose une entente entre Varsovie et Moscou, de même qu'entre Varsovie et Prague. De plus, l'obtention de l'adhésion polonaise nécessite également une adhésion de l'Allemagne.

L'opposition polonaise et l'échec du projet de Pacte de l'Est

Barthou se rend ensuite à Londres, en juillet, dans le but, d'après le sentiment des Britanniques, dans une étude de Mathieu Boisdron, d'étendre la garantie à l'Allemagne, afin d'éviter de donner un prétexte à l'Allemagne de refuser son adhésion¹⁹. Il s'agit donc pour Barthou d'accepter la garantie à l'Allemagne mais pas son réarmement. Londres soutient le projet, y compris auprès des gouvernements polonais et allemand. Lorsque Berlin rejette sans surprise le projet, à la fin de l'été 1934, la Pologne suit l'Allemagne dans son refus. À ce moment, le facteur soviétique a un effet dissolvant dans les relations franco-polonaises. Staline, pour un temps, joue le jeu de la sécurité collective : l'URSS adhère à la SDN le 18 septembre 1934. Il faut noter que Varsovie choisit ce moment, le 27 septembre, pour se joindre au refus allemand. Une adhésion de Moscou au Conseil de la SDN permet en effet au gouvernement soviétique de soulever le problème des minorités russes en Pologne et de placer Varsovie en situation d'accusée dans l'arène internationale²⁰. Le refus polonais est également motivé par le fait que Varsovie croit davantage aux relations bilatérales que multilatérales. Surtout, les Polonais ont vu d'un très mauvais œil la réunion de Berlin et de Moscou dans un même accord²¹.

¹⁸ DDF, 1ère série, t. VI, note de la Direction politique du 3 juin 1934.

¹⁹ M. Boisdron, *Le projet..., op. cit.*, pp. 23–43.

²⁰ MAEF, affaires juridiques, Fonds Fromageot, note du 17 juillet 1934, vol. 29.

²¹ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Londres, ambassade, 1919–1940, Série C, vol. 347, Alphand (Moscou) à MAE, 9 novembre 1934.

Revenons sur les circonstances du refus polonais d'adhérer au projet de pacte multilatéral. Au début de juillet, Barthou est informé des réticences de Beck qui souhaite la participation de la Roumanie, comme gage de sécurité et envisage de consulter les pays frontaliers de l'URSS, dont la Turquie. Sur-tout, il s'oppose catégoriquement à l'adhésion de la Lituanie et de la Tchécoslovaquie. La réponse polonaise tarde à venir, en dépit des insistances françaises. Les choses deviennent plus claires au cours de la rencontre qui a lieu à Genève, le 7 septembre, entre Józef Beck et Louis Barthou²². La réticence polonaise devient en effet flagrante, quand le chef de la diplomatie polonaise pose les conditions à son accord : que le pacte d'assistance mutuelle ne contrevienne pas à la déclaration germano-polonaise, qu'il ne soit pas exigé de la Pologne qu'elle adhère au pacte si la Lituanie y participe et que la Tchécoslovaquie soit également tenue en dehors du pacte. Le rappel de l'accord franco-polonais de 1925 indiquant le soutien de la France en cas d'agression contre la Pologne, la proposition d'un protocole additionnel stipulant que les dispositions du pacte n'entreront en vigueur entre la Pologne et la Lituanie qu'à partir du moment où elles entretiendront des relations diplomatiques, non-obligation d'assistance entre la Pologne et la Tchécoslovaquie n'y font rien. Le refus polonais est finalement transmis au gouvernement français le 27 septembre 1934, au lendemain de l'admission de l'Union soviétique à la SDN²³.

Le problème crucial invoqué par les Polonais est le passage de troupes soviétiques sur son territoire en cas de conflit²⁴. Il s'agit là d'un obstacle irréductible à l'acceptation par Varsovie des plans de sécurité de Paris, qui constitue rapidement une pierre d'achoppement dans les discussions franco-polonaises jusqu'au pacte germano-soviétique de 1939. À Genève, Barthou renouvelle à Beck la proposition déjà faite par Radek en 1933 et par les diplomates français ensuite, d'un appui soviétique à la Pologne sous forme d'aide en aviation et en matériel soviétiques, avec du matériel français transitant par la Russie. Mais les Polonais ne relèvent pas, préférant une position de neutralité entre l'Allemagne et l'URSS en cas de conflit. Ils estiment que depuis qu'il avait été décidé d'intégrer l'Allemagne dans l'accord d'assistance mutuelle franco-soviétique, l'URSS pouvait représenter une menace en cas de conflit franco-allemand, étant donné qu'elle pouvait décider d'intervenir d'un côté ou de l'autre en passant par la Pologne. Pour cette dernière, un Locarno de l'Est pouvait représenter le danger d'un rapprochement germano-soviétique et non une garantie. Or, Londres,

²² MAEF, France-URSS, compte-rendu de Louis Barthou, 7 septembre 1934 et Papiers d'Agents, Archives privées, René Massigli, vol. 20, 7 septembre 1934, vol. 1004-1005.

²³ MAEF, dépêche de René Massigli, 27 septembre 1934, vol. 970.

²⁴ MAEF, Jean Payart (chargé d'affaires français à Moscou) à MAE, 26 août 1934, vol. 969.

puis Paris et Moscou ont pris soin de ne pas donner au pacte régional le caractère d'un encerclement de l'Allemagne, ce qui montrait une chose : on restait attaché, y compris à Paris, aux principes de la sécurité collective plutôt qu'à la réalisation d'une alliance franco-soviétique, ne serait-ce que pour conserver le soutien de Londres. L'incompréhension franco-polonaise réside alors dans le fait que, du côté français, le pacte marque la fin du risque de collusion germano-soviétique quand, du côté polonais, la conservation de l'URSS en dehors de la politique européenne doit justement permettre d'éviter ce risque.

Louis Barthou semble ensuite s'être dirigé vers la solution pacte franco-soviétique, sans donner au projet un quelconque caractère d'urgence, de même que Litvinov, d'ailleurs. Il est assassiné en octobre et pour son successeur, Pierre Laval, le pacte oriental ou son développement franco-soviétique ne sont pas prioritaires. Laval renvoie à l'attitude de la Pologne. En octobre, le Quai d'Orsay prévoit de renommer le pacte oriental « Pacte multilatéral de non-agression et de consultation », sans l'Allemagne ni la Pologne mais Laval ne reprend pas l'idée dans ses conversations²⁵. Pour les Polonais, les pactes de non-agression bilatéraux suffisent. Pour Paris, le pacte oriental permet de les consolider. L'adhésion polonaise pousserait Hitler, isolé, à faire de même. Il est toutefois clair que la diplomatie française ne croit plus au concept de pacte oriental. Les dernières concessions françaises aux conditions polonaises, à la fin de novembre 1934, concernant l'absence de garanties polonaises à la Lituanie et à la Tchécoslovaquie, n'ont aucun effet. En fait, Varsovie voulait récupérer la Zaolzie et établir des relations diplomatiques avec Kaunas²⁶.

Le Protocole Laval-Litvinov du 5 décembre 1934 prend cependant position pour la poursuite du Pacte de l'Est²⁷, mais le Français songe aussi au rapprochement franco-allemand et franco-italien. En mai 1935, Laval se voit confirmer que le pacte oriental est impossible. Il ne s'agira *a minima* que d'un pacte entre la France et l'URSS. L'enthousiasme pour le pacte oriental et l'action de Barthou n'est en réalité venue qu'*a posteriori*. Barthou n'a fait que reprendre l'œuvre de ses prédécesseurs radicaux, il souhaitait davantage une relation avec l'Allemagne.

Jules Laroche rencontre Beck le 15 décembre 1934 et quitte la Pologne pour consultation. Beck considère que la note française ne remplit pas toutes les conditions polonaises. Il pense que la présence allemande est obligatoire, pour éviter de dire que le principal obstacle à l'accord polonais est le passage

²⁵ D. Jeziorny, *British Diplomacy and the Concept of the Eastern Pact (1933–1935). Analyses, Project, Activities*, Stuttgart 2017, p. 300.

²⁶ *Ibidem*, p. 317.

²⁷ MAEF, Alphand à Laval, 9 novembre 1934, vol. 1004–1005.

de troupes soviétiques sur son territoire. Laroche annonce aux Britanniques que Paris ne tentera plus de démarches à Varsovie²⁸.

Après l'échec d'un accord de sécurité collective à l'Est, Paris s'oriente vers un traité bilatéral avec Moscou, ce qui est fait sous la forme du pacte d'assistance mutuelle du 2 mai 1935. Dès que l'invitation soviétique faite à Laval est connue, le colonel Beck invite le ministre français à s'arrêter à Varsovie, afin de ne pas laisser l'opinion publique dans l'impression que le gouvernement polonais a été mis dans l'obligation de se plier à des décisions prises entre les Français et les Soviétiques. Pierre Laval effectue peu après un voyage à Moscou et, de retour à Paris, s'arrête à Varsovie. Les Polonais, tout comme les Roumains, s'interrogent alors sur la portée de la politique française et sur la question de savoir si l'alliance franco-polonaise serait rejetée sur un plan secondaire. Même si, officiellement, le colonel Beck se déclare satisfait de l'accord franco-soviétique, il cherche des assurances sur les retombées possibles sur l'alliance franco-polonaise.

Même s'il est exact que la politique d'équilibre ne pouvait être une réalité, les relations de Varsovie avec Berlin étant plus étroites qu'avec Moscou, la politique d'équilibre rendait impossible de s'allier avec une puissance contre l'autre sans risquer de perdre son indépendance. Beck ne pouvait pas non plus accepter l'aide de l'une contre l'autre, d'où le rejet du «Locarno de l'Est». De plus, tenant à conserver de bons rapports avec Berlin tant qu'il n'était pas sûr de l'aide française, il exigeait l'inclusion de l'Allemagne dans le projet (tout comme Londres pour d'autres raisons). L'échec vient donc peut-être surtout de Londres et de Barthou, pas uniquement de Varsovie.

Conclusion

Le projet marque les limites de la sécurité collective et de la SDN. Les voies divergentes de la France et de la Pologne sont apparues au grand jour et caricaturées, autour de la place à laisser à l'Union soviétique dans la politique européenne. Toutefois, l'alliance franco-polonaise n'est jamais remise en cause, les ambiguïtés persistent, mais elles datent de 1921, pas de 1934. Quant à la relation franco-soviétique, elle est loin d'être exclusive, Paris menant, avec Barthou, puis avec Laval, une politique tous azimut. L'alliance soviétique, même en 1935, n'a pas de réalité, pas plus qu'une supposée complicité germano-polonaise.

²⁸ D. Jeziorny, *British Diplomacy...*, *op. cit.*, p. 336.

Bibliographie

Documents Diplomatiques Français (1932–1939)

DDF, 1ère série, t. V, note de la Direction politique du Quai d'Orsay, 30 mars 1934, pp. 133–135.

DDF, 1ère série, t. VI, compte-rendu de la conversation entre Barthou et Litvinov du 18 mai 1934.

DDF, 1ère série, t. VI, note de la Direction politique du 3 juin 1934.

DDF, t. II, Paris, imprimerie nationale, pp. 91–93.

Ministère des Affaires étrangères français

MAEF, affaires juridiques, Fonds Fromageot, note du 17 juillet 1934, vol. 29.

MAEF, Alphand à Laval, 9 novembre 1934, vol. 1004–1005.

MAEF, dépêche de René Massigli, 27 septembre 1934, vol. 970.

MAEF, discours de Barthou du 22 avril 1934, télégramme du 28 avril 1934, vol. 378.

MAEF, France–URSS, compte-rendu de Louis Barthou, 7 septembre 1934 et Papiers d'Agents, Archives privées, René Massigli, vol. 20, 7 septembre 1934, vol. 1004–1005.

MAEF, Jean Payart (chargé d'affaires français à Moscou) à MAE, 26 août 1934, vol. 969.

MAEF, Maurice Dejean (ambassadeur de France à Moscou) à Joseph Paul-Boncour, 11 avril 1933, vol. 960.

MAEF, Russie, A. Briand à Jean Herbet, ambassadeur de France à Moscou, 20 décembre 1925, vol. 358.

MAEF, URSS, note pour le ministre du 13 décembre 1933.

Autres archives

Archives Nationales, Joseph Paul-Boncour, dossier 1, 424/AP/21.

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Londres, ambassade, 1919–1940, Alphand (Moscou) à MAE, 9 novembre 1934, Série C, vol. 347.

Livres

Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929, Vincennes 2001.

Boisdron M., *Le projet de pacte oriental (février 1934 – mai 1935)*, «Guerres mondiales et conflits contemporains» 2005/4, n° 220, pp. 23–43.

Dessberg F., *Le triangle impossible. Les relations franco-soviétiques et la Pologne dans les questions de sécurité en Europe (1924–1935)*, Bruxelles 2009.

Fayet J.-F., *Karl Radek (1885–1939). Biographie politique*, Bern 2004.

Jeziorny D., *British Diplomacy and the Concept of the Eastern Pact (1933–1935). Analyses, Project, Activities*, Stuttgart 2017.

Ken O., *Collective Security or Isolation? Soviet Foreign Policy and Poland, 1930–1935*, Saint-Petersburg 1996.

Kornat M., Wołos M., *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020.

Roberts G., *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo-German Relations and the Road to War, 1933–1941*, London 1995.

- Schramm T., Bulhak H., *La France et la Pologne, 1920–1922. Relations bilatérales ou partie d'un système européen de sécurité?*, «Guerres mondiales et conflits contemporains» 1999, n° 193, pp. 39–52.
- Soutou G.-H., *L'alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s'en débarrasser?*, «Revue d'Histoire diplomatique» 1981, pp. 295–348.
- Soutou G.-H., *La France, l'URSS et l'ère de Locarno, 1924–1929*, [dans :] *L'URSS et l'Europe dans les années 20*, éd. M. Narinski, Paris 2000, pp. 67–90.
- Wandycz P.S., *Aleksander Skrzyński (1882–1939) : diplomate et philosophe*, [dans :] *Nations, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles*, éd. C. Horel, Paris 2006, pp. 109–122.
- Wandycz P.S., *Aleksander Skrzyński, minister spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006.
- Wandycz P.S., *The Place of the French Alliance in Poland's Foreign Policy*, [dans :] *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les États d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*, Vincennes 2001, pp. 183–207.
- Young R.J., *Power and Pleasure. Louis Barthou and the Third French Republic*, Montréal and Kingston 1991.

La France, la Pologne et «l'esprit de Locarno» dans le projet de pacte oriental (1933–1934)

La faiblesse de l'alliance militaire franco-polonaise s'explique par des intérêts nationaux divergents en matière de sécurité. Pour la France, la priorité est donnée aux défis posés par les menaces émanant de l'Allemagne, alors que pour la Pologne, ces défis sont essentiellement liés à la Russie soviétique. En conséquence, une ambiguïté est apparue dans la coopération militaire franco-polonaise, d'autant plus que la France préférerait un système de sécurité collective et la Pologne des accords bilatéraux. La France a sécurisé ses frontières avec l'accord de Locarno, tandis que pour l'Europe centrale, elle souhaitait un accord de sécurité collective impliquant l'URSS. Dans le même temps, la conclusion par la Pologne d'un pacte de non-agression avec l'URSS est l'occasion pour la France de limiter ses engagements en matière d'alliance, qui doivent être concrétisés par le projet de pacte oriental – rejeté par la Pologne – en tant que «Locarno oriental». La question du projet a cependant révélé les limites du système de sécurité collective de la Société des Nations et, bien qu'il ne remette pas formellement en cause l'alliance existante, il a éloigné la Pologne et la France.

Mots-clés : Politique étrangère française (1918–1939), Sécurité européenne (1918–1939), Relations franco-polonaises, Accord de Locarno (1925), Pacte de non-agression, Pacte oriental (1934–1935), Louis Barthou, Józef Beck

France, Poland and the “spirit of Locarno”. Poland and the French project of the Eastern Pact (1933-1934)

The weakness of the Franco-Polish military alliance stemmed from conflicting perceptions of security. France prioritized possible threats from Germany, while for Poland these threats came from Soviet Russia. This introduced ambiguity into their military cooperation, especially since France preferred a collective security system while Poland favored bilateral agreements. France secured its borders with the Locarno treaties, while for Central Europe it wanted a collective security agreement involving the USSR. Poland's conclusion of a non-aggression pact with the USSR was an opportunity for France to limit its alliance commitments, which was to take concrete form in the draft Eastern Pact, rejected by Poland as an “Eastern Locarno”. It revealed the limits of the League of Nations' collective security system and distanced Poland and France from each other, although it did not formally call into question the existing alliance.

Key words: French foreign policy (1918–1939), European security (1918–1939), Franco-Polish relations, Locarno treaties (1925), non-aggression pact, Eastern pact (1934–1935), Louis Barthou, Józef Beck

Francja, Polska i „duch Locarno”. Polska a francuski projekt paktu wschodniego (1933–1934)

Słabość polsko-francuskiego sojuszu wojskowego wynikała ze sprzecznych interesów w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Dla Francji priorytetowe były wyzwania związane z zagrożeniami płynącymi z Niemiec, podczas gdy dla Polski takie wyzwania odnosiły się przede wszystkim do sowieckiej Rosji. W związku z tym pojawiła się dwuznaczność w polsko-francuskiej współpracy wojskowej, szczególnie że Francja preferowała system bezpieczeństwa zbiorowego, a Polska – umowy bilateralne. Francja zapewniła sobie bezpieczeństwo granic układem z Locarno, a dla Europy Środkowej chciała układu bezpieczeństwa zbiorowego z udziałem ZSRR. Przy czym zawarcie przez Polskę paktu o nieagresji z ZSRR było dla Francji okazją do ograniczenia jej zobowiązań sojuszniczych, które miał urzeczywistniać w zamyśle – odrzucony przez Polskę – projekt paktu wschodniego jako „wschodniego Locarno”. Sprawa projektu ujawniła jednak ograniczenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego Ligi Narodów, a także – choć formalnie nie zakwestionował istniejącego sojuszu – oddalił od siebie Polskę i Francję.

Słowa kluczowe: polityka zagraniczna Francji (1918–1939), bezpieczeństwo europejskie (1918–1939), stosunki polsko-francuskie, układ z Locarno (1925), pakt o nieagresji, Pakt Wschodni (1934–1935), Louis Barthou, Józef Beck

Isabelle Davion

Faculté des Lettres de Sorbonne-Université, Paris

L'alliance franco-polonaise et la montée des périls dans la seconde moitié des années 1930

Le texte qui est communément appelé alliance franco-polonaise est signé dans un contexte d'établissement de la sécurité collective qui établit l'obligation de se concerter en cas d'agression de la part de l'Allemagne ou de menace envers le traité de Versailles. Il établit donc pour engagement principal de se consulter immédiatement et de coordonner les stratégies, l'aide française n'étant ni définie précisément ni caractérisée comme automatique, non plus que l'engagement polonais. Si donc il n'y a pas de réelle alliance au sens strict du terme, le texte est malgré tout à comprendre comme le sentiment d'une communauté de destins, et comme une prise de responsabilités les uns envers les autres.

Cela dit, il faut également s'empresse de préciser que le texte signé en février 1921 avait dans l'esprit des dirigeants français d'alors un corollaire absolument fondamental : la nécessité que se noue également une alliance, sur le même mode, entre la Pologne et la Tchécoslovaquie, pour former une alliance de revers à l'Est de l'Allemagne. Cette partie de l'engagement n'a jamais été sérieusement mise en chantier par les alliés de la France en Europe centre-orientale, jusqu'à l'ultime tentative vaine en ce sens lorsque la France essaie de lancer des négociations trilatérales en 1936.

Or les années 1930 nous plonge dans un contexte de sécurité collective dégradée au début de la décennie, puis de plus en plus perverti au fur et à mesure qu'elle progresse, puisque les instruments de pacification des Relations Internationales et de stabilisation des frontières sont retournés contre eux-mêmes y compris entre les États successeurs eux-mêmes : ainsi le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes est instrumentalisé dans la crise des minorités lancée par le colonel Beck en 1934, amplifiée à partir de 1937, accusant la Tchécoslovaquie de mal-traiter la minorité polonaise – à la base des griefs exprimés par le gouvernement polonais se trouvent les accusations de voir des adultes écartés des fonctions publiques et des enfants obligés de fréquenter les écoles tchèques. Il est important de le rappeler car cette crise minoritaire dresse le décor des échanges franco-polonais entre 1934 et 1938. À partir de l'échec du Locarno oriental, alors que Paris a longtemps craint une neutralisation de la Tchécoslovaquie, c'est du côté polonais que l'on redoute à présent la neutralité entre l'Allemagne et l'URSS. Beck a entamé une « politique d'esquive » (J. Zarnowski) et repousse le recours à Genève, proposé par Prague et Paris pour régler la crise minoritaire : d'après le diplomate français Jules Laroche c'est parce que : « la Pologne [n'a] eu que trop à souffrir elle-même des intrigues politiques que ces débats occasionnent et qui donnent prétexte à ébranler l'autorité de l'Etat et l'unité nationale »¹.

La France a aussi évolué depuis le début des années 1920, et le manque de coordination entre la stratégie adoptée par le Quai d'Orsay et celle adoptée par l'état-major, y a éclaté aux yeux de tous. En effet comment concilier le réseau d'alliances français en Europe centre-orientale avec la préparation d'une guerre étroitement défensive dans un cadre national ? Comment concilier des conventions militaires avec Prague et Varsovie, si le plan de mobilisation prévoit de se masser derrière la ligne Maginot ?

1936 : est-il possible de tirer les leçons de la remilitarisation de la Rhénanie ?

Le 7 mars 1936, chacun, y compris la France, fait une démonstration de fermeté face à la remilitarisation de la Rhénanie : mais derrière cette belle façade ne s'observent que scepticisme et flottement.

Pour la France comme pour la Pologne – et la Tchécoslovaquie – la remilitarisation constitue une violation caractérisée de la partie V du traité de Versailles, justifiant en droit une intervention militaire. Au moment du rétablissement du

¹ AMAEE [Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes], [Série :] Z-Europe 1918–1940, [sous-série:] Tchécoslovaquie, vol. 127, f. 68, télégramme n° 260 de Laroche, le 6 avril 1934.

service militaire en 1935, Piłsudski renvoyait déjà la responsabilité de cette initiative aux Puissances occidentales et à leur politique de concessions, avec, en ligne de mire, la déclaration de décembre 1932 sur l'égalité des droits en matière d'armement². En fait, le gouvernement français soupçonne la Pologne d'avoir été au courant du projet allemand de rétablir le service militaire dès la signature du pacte de non-agression de 1934³. Consciente que la France ne réagirait pas, elle en aurait été d'autant plus pressée de s'entendre avec l'Allemagne. Pourtant, immédiatement après l'annonce sur la conscription du Reich, l'ambassadeur polonais à Berlin Lipski a appelé l'attention du gouvernement allemand, «d'une manière parfaitement amicale», sur la complexification des relations internationales amenée par cette décision⁴. À la Société des Nations par ailleurs, la Pologne vote pour la résolution condamnant le geste allemand⁵. Début 1936, le général Sosnkowski, de passage à Paris après les obsèques de Georges V, aurait reçu l'assurance officielle que le gouvernement français avait pris la décision formelle de mobiliser en cas de coup de force en Rhénanie. Le maréchal Rydz-Śmigły confirme plus tard que le général Sosnkowski «lui aurait dit avoir recueilli, auprès de certaines personnalités françaises, l'assurance que la France mobiliserait si le Reich violait le statut de la zone rhénane»⁶. De retour à Varsovie, le général met dans la confidence Mościcki et Beck.

Voilà quel est le contexte des relations franco-polonaises le 7 mars, lorsque le colonel Beck fait venir l'ambassadeur Léon Noël pour l'assurer de la fidélité de la Pologne à ses engagements envers la France : «il faut que nous soyons en contact étroit dans l'esprit de cette alliance et en tenant compte de son

² AMAEE, Z-Europe 1918–1940, Tchécoslovaquie, doc. 402, télégramme n°205 de Laroche à Laval, le 17 mars 1935.

³ SHAT [Service Historique de l'Armée de Terre], 7N3024, note du IIe Bureau du 25 mars 1935.

⁴ Télégramme n°133 du 23 mars 1935 reproduit dans J. Lipski, *Diplomat in Berlin*, New York–London 1968, p. 179.

⁵ *Ibidem*, pp. 188–189. Le 25 avril, Lipski est invité par Goering qui lui fait savoir que Hitler comprend parfaitement la position adoptée par la Pologne à Genève, admirant même l'indépendance dont elle a su faire preuve. Lipski précise malgré tout que «c'était juste un acte formel, ce qui était rendu évident par le discours [de Beck]» ; à cette occasion, l'ambassadeur apprend ainsi que Hitler veut rendre encore plus intimes ses relations avec la Pologne, en les prenant sous sa responsabilité personnelle, par-dessus l'Auswärtiges Amt en qui il n'a pas confiance.

⁶ P. Reynaud, *Au cœur de la mêlée*, Paris 1948, p. 174 ; AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 308, f. 171, télégramme n°332 de L. Noël, le 14 avril 1936.

but»⁷. Il le dit avec d'autant plus de vigueur, selon certains, qu'il sait que Paris ne répliquera pas : ainsi le futur chef de gouvernement Paul Reynaud affirme que «pour Beck [...], jouer l'inertie française, c'était jouer à coup sûr»⁸. Or, comme cela est bien connu, la Grande-Bretagne suivie par la Belgique, est d'avis que la marche allemande sur la Rhénanie est un geste symbolique qui peut être réglé par la voie diplomatique, en prenant en compte la proposition de Hitler sur la limitation des armements aériens⁹ ; dès lors la France, est prise dans «l'engrenage de la négociation»¹⁰.

Mais Beck, le 7 mars, a donc proposé de mettre en action toutes les procédures de consultation prévues dans l'alliance¹¹. Dès le lendemain, le représentant de la Pologne en Roumanie tient le propos contraire à Titulescu, arguant que les propositions allemandes «témoignaient de l'esprit le plus pacifique et que la France devait bien les accepter»¹². Finalement, c'est la presse polonaise qui semble le mieux synthétiser l'attitude de Varsovie qui a suivi trois temps : un premier mouvement de vive émotion liée au souci de se montrer vigilant face à l'Allemagne, puis report de la responsabilité de la crise sur la politique pro-soviétique de la France et de la Tchécoslovaquie – Beck, reprenant le prétexte officiel allemand désigne comme responsables «le rapprochement des Soviets et de

⁷ Beck ajoute : «Je vous serais reconnaissant de me communiquer à quelque moment que ce soit, tout ce que vous apprendrez d'intéressant ; j'agirai de même vis-à-vis de vous» : AMAEE, SDN, vol. 756, f. 247, télégramme n° 192 de Varsovie le 7 mars 1936, et Documents Diplomatiques Français 1936–1939 [DDF], T. I, doc. 303.

⁸ P. Reynaud, *Au cœur de la mêlée*, op. cit., p. 176.

⁹ Eden désire mener de pair les conversations entre Locarniens et les délibérations du Conseil de la SDN : A. François-Poncet, *De Versailles à Potsdam. La France et le problème allemand contemporain, 1919–1945*, Paris 1948, p. 228.

¹⁰ Lui-même est d'avis que le traité de Locarno autorise dans ce cas précis à agir, avant même le constat d'infraction ; il s'agissait donc de prendre «le risque de la négociation ou celui d'un grave dissentiment avec l'Angleterre» : P.-É. Flandin, *Politique française 1919–1940*, Paris 1947, pp. 204–205.

¹¹ Noël considère qu'à cette occasion, son interlocuteur n'a jamais parlé aussi nettement des rapports franco-polonais : AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 298, f. 199, dépêche n°192 de L. Noël, le 7 mars 1936. La déclaration de fidélité de Beck aurait été faite sous la pression du général Rydz-Smigły et du président du Conseil Kosciolkowski, ce qui a rendu le colonel d'autant plus amer quant à l'absence de reconnaissance de Paris : AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 308, f. 171, télégramme n°332 de L. Noël, le 14 avril 1936. En fait, cette rumeur participerait d'une «propagande» de l'état-major polonais, dont le général Stachiewicz, afin d'appuyer la demande de crédits militaires : W. Jedrzejewicz, J. Lukaszewicz, *Diplomat in Paris 1936–1939*, New York–London 1970, p. 12.

¹² AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 299, f. 28, dépêche n°96 d'Ormesson, de Bucarest, le 8 mars 1936.

la France, et surtout le pacte d'assistance mutuelle russo-tchécoslovaque»)¹³ – enfin soulagement d'avoir contracté avec Berlin des rapports de bon voisinage, ce qui laisse à la Pologne les coudées franches pour agir comme elle le désire. La *Gazeta Polska* le justifie ainsi : «la politique du gouvernement polonais dans cette époque de grand désarroi international est de rechercher les solutions pratiques et claires»¹⁴. Ainsi, le gouvernement polonais offre son aide le 7 mars puis recule à partir du 8, mais Beck peut affirmer que la Pologne s'est conduite en alliée correcte, se rangeant du côté de la France. Seul point positif, relève l'ambassadeur Noël, l'indignation que les accusations de Beck ont déclenché dans les milieux diplomatiques et politiques de Varsovie¹⁵, lesquels posent par ailleurs une très inquiétante question : quel poids conserve le pacte germano-polonais quand un pacte aussi important que celui de Locarno a pu être dénoncé sans état d'âme ? de son côté, le général Rydz-Smigły s'ouvre en avril auprès de Noël sur les conséquences du 7 mars. D'un point de vue purement militaire, il regrette que la France n'ait pas mobilisé et entrepris d'entrer en Rhénanie : il pense qu'une occasion a été perdue, «qui pourrait être la dernière, d'arrêter les progrès militaires de l'Allemagne»¹⁶.

Côté français au Quai d'Orsay, le secrétaire général Alexis Leger prophétise que «nous avons perdu l'Europe centrale et nous avons perdu la paix»¹⁷. Ce constat ne fait que souligner l'urgence de renforcer les liens entre la France et ses alliés orientaux, ainsi qu'entre ces alliés eux-mêmes. À cet effet, le gouvernement Blum qui tente de resserrer les alliances françaises en Europe centrale après la crise de mars 1936¹⁸, pense que le général Rydz-Śmigły peut faire contrepoids

¹³ *Gazeta Polska*, 8 mars 1936. AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 299, f. 64, dépêche n°198 de Noël.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Seuls les conservateurs cherchent «dans l'attitude du chancelier une sorte de réconfort en face des craintes que leur font éprouver le bolchevisme et l'Union soviétique» : AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 300, f. 70, dépêche n°212 de L. Noël, le 10 mars 1936.

¹⁶ AMAEE, Grande-Bretagne, vol. 309, f. 119, dépêche n°256 de L. Noël, le 14 mai 1936, et DDE, T. II, doc. 214.

¹⁷ P. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French–Czechoslovak–Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988, p. 445. L'auteur cite aussi l'attaché militaire américain : par «un simple mouvement sur l'échiquier diplomatique, il [Hitler] a tranché les bases militaires de toute la série d'alliances françaises d'après-guerre».

¹⁸ Le diplomate L. Noël témoigne que Blum et Daladier désiraient particulièrement le maintien de «l'alliance polonaise» : L. Noël, J.-B. Duroselle, *Polonia Restituta. La Pologne entre deux mondes*, Paris 1984, p. 122.

à l'influence jugée néfaste de Beck¹⁹. Et ce d'autant plus que l'officier est favorable au renforcement de l'alliance franco-polonaise²⁰. Paris décide donc de répondre à la demande d'aide financière et technique de l'état-major polonais pour compléter et moderniser son armement. En effet, la remilitarisation de la Rhénanie a souligné l'ardente nécessité d'accélérer les programmes d'armement. Or l'Allemagne a proposé à la Pologne de s'acquitter en matériel de guerre d'une partie des sommes qu'elle lui doit pour le trafic ferroviaire à travers Danzig²¹. Inquiet, le directeur politique du Quai d'Orsay René Massigli juge le moment venu pour la France de faire un geste concret en direction de la Pologne, afin de «mettre les armées à la hauteur de la tâche éventuelle»²² : ce seront les accords de Rambouillet de septembre.

Parallèlement, la France tente une dernière fois de lancer des négociations collectives avec la Tchécoslovaquie. Dans les trois capitales concernées, les officiers français tentent de reprendre l'initiative : c'est le cas du général Faucher et de Weygand, mais aussi du général Gamelin qui se montre omniprésent dans les accords de Rambouillet. Mais ces actions se déploient sur fond de crise minoritaire : les autorités françaises espèrent que Rydz-Śmigły y mette fin. Ce n'est pas le cas et le projet de rencontres stratégiques fait long feu. Bilan de l'opération par Massigli : «Du temps perdu ces derniers mois»²³.

Malgré tout, la France veut du moins continuer à faire acte de présence dans la région. Ainsi, bien qu'elle ne soit plus en mesure de fournir en exportations industrielles, elle cherche encore des commandes théoriques, ce qui est contre-productif. Dans la seconde moitié des années 1930, les enjeux économiques sont de nouveau, exactement comme en 1921 où la condition posée au pacte d'alliance de la conclusion d'accords économiques avait froissé Varsovie, source de rancœurs dans les relations entre la Pologne et la France. De nouveau, les lenteurs et arrière-pensées françaises mettent à mal les dossiers et ces négociations finissent par s'avérer toxiques.

La convention économique de Rambouillet de septembre 1936 promet à la Pologne une aide conséquente de l'industrie française à l'exécution de leur

¹⁹ P. Renouvin, *La politique extérieure du premier gouvernement Blum*, [dans :] *Léon Blum chef de gouvernement*, Paris 1967, p. 346.

²⁰ P. Le Goyet, *Le mystère Gamelin*, Paris 1975, p. 175.

²¹ C. Laforest, *La stratégie française et la Pologne (1919–1939), aspects économiques et implications politiques*, Thèse de doctorat d'histoire sous la direction de Bernard Michel, Paris I, 2001, p. 72.

²² *Ibidem*, p. 73.

²³ AMAEE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 7, f. 264, note sur la violation par l'Allemagne de la zone démilitarisée, le 24 juin 1936.

programme d'armement. Mais par la suite, le gouvernement polonais considère que ces engagements ne sont pas exécutés régulièrement. Prenant acte de ce reproche, Léon Noël en souligne les conséquences, ce qu'il note comme un changement d'état d'esprit chez les officiers polonais²⁴ : il rapporte en 1938, comment l'idée s'est développée que la France ne tient pas ses engagements, reproche doublé de l'image désastreuse d'une industrie hexagonale à très faible production. En effet, la plupart des commandes prévues n'ont pas été passées faute d'avoir été autorisées par le gouvernement français, en raison des besoins de sa propre Défense Nationale. Le cas le plus grave est représenté par la commande urgente de canons anti-aériens Schneider, qui avait été acceptée en principe, et dont la signature a été ajournée, *sine die*. Il est donc évident que la France a moins que jamais les moyens d'honorer une présence économique efficace en Europe centre-orientale.

Malgré tout, la seconde moitié des années trente reste marquée par des tentatives ponctuelles de la part de la France d'obtenir des marchés en Pologne. Ainsi en mars 1938, le gouvernement de Varsovie signe un accord avec Alsthom pour la construction d'une centrale électrique dans le «triangle de sécurité» (C.O.P.) polonais, d'autant plus essentiel pour la stratégie française que dans cette région se trouve le réseau ferré reliant la Tchécoslovaquie, vers Košice notamment²⁵. En juin 1938, le gouvernement polonais demande au gouvernement français de financer, par l'intermédiaire de la Banque de Paris et des Pays-Bas, l'électrification du nouveau complexe industriel polonais. Des représentants industriels lancent des discussions avec le gouvernement polonais, lesquelles sont toujours en cours fin février 1939.

La France a bien espéré que la remilitarisation de la Rhénanie le 7 mars 1936 soit un électrochoc : ce qu'elle fut, mais pas du tout dans le sens espéré. La France, officiellement à présent, n'est absolument plus dépositaire de la cause polonaise sur la scène européenne. Si l'armée française n'a pas bougé quand la Wehrmacht s'est massée à quelques encablures de Strasbourg, peut-on décemment imaginer qu'elle bougera pour le territoire polonais ? Si la France se positionne dans la dépendance des décisions britanniques, peut-on là aussi imaginer que Londres est susceptible de venir défendre les frontières polonaises ? Paris n'abandonne pas pourtant, mais réduit ses ambitions à la coopération dans le domaine de l'aéronautique militaire.

²⁴ SHAT, 7N3016, lettre n°316 du 8 juin 1938.

²⁵ SHAT, 7N3019, IIe Bureau, Économie de la Pologne.

1938 : réduire la coopération militaire à l'aéronautique ?

C'est à présent dans le domaine de l'aéronautique militaire que la France persiste dans ses tentatives : en avril 1938, en vue de préparer des plans de collaboration aérienne avec Prague et Varsovie, le Ministre des Affaires Étrangères Joseph Paul-Boncour demande aux diplomates français de régler le litige minoritaire qui gêne toute initiative. En attendant, l'état-major français définit des objectifs aériens de coalition, espérant convaincre leurs homologues à Prague et Varsovie.

En effet, dès 1936 le ministre de l'Air Pierre Cot avait prévenu qu'en 1938, la puissance aéronautique allemande serait le double de la française, qu'il fallait donc renforcer la flotte, et la collaboration internationale²⁶. Pour concilier politique extérieure et capacités militaires, Cot propose d'organiser des bases en Europe centre-orientale, ce qui permettrait par ailleurs de faire face aux engagements pris par la France au début des années 1920. Les objectifs de bombardements restent ceux de 1924 : les points vitaux de l'économie allemande en Saxe, Silésie et autour de Berlin. Surtout, la collaboration polonaise et tchèque reste indispensable puisque malgré certains progrès, l'aviation lourde française ne peut pas agir au-delà de 350 kilomètres à partir de la ligne du Rhin, Rhénanie comprise. Des liens ont été établis entre les aviations polonaise et tchécoslovaque fin 1933 : avec le colonel Rajski, responsable de l'aviation au sein de la Défense nationale polonaise, le général Fajfer, son homologue tchèque, visitent des formations aériennes à Varsovie et Cracovie²⁷.

Or la France observe avec inquiétude l'état de l'aviation polonaise, soulignant que la Pologne est dotée d'une armée de valeur mais affaiblie par les déficiences de matériel²⁸. Au grand dam de l'armée française, l'état-major polonais a accentué une évolution déjà sensible à la fin des années 1920, ne se montrant préoccupée que d'un ennemi arrivant par l'Est²⁹ : les manœuvres polonaises de

²⁶ É. du Réau, *Edouard Daladier et le problème de la sécurité de la France 1933-1940*, Paris 1987, p. 868.

²⁷ SHAT, 7N3096, rapport n°2465 du général Faucher, le 28 novembre 1933.

²⁸ Le matériel d'artillerie en service est en majorité d'origine française, à quoi l'on peut ajouter quelques pièces Škoda : SHAT, Archives rapatriées de Moscou, 7N314, étude de l'armée polonaise, janvier-février 1938.

²⁹ Le général Denain, alors chef de la mission militaire française de Pologne, notait le 21 février 1929 : «il apparaît de manière évidente que l'attention du commandement polonais est attirée exagérément vers la Russie, et qu'il faudra des efforts soutenus pour amener les chefs polonais à considérer avec plus d'intérêt les questions militaires de leur front Ouest et les méthodes propres à les résoudre à leur avantage » : SHAT, 7N2998, télégramme n°380.

septembre 1938 portent d'ailleurs sur un éventuel front soviétique³⁰. L'aviation polonaise serait ainsi une « aviation de coopération » et non une aviation d'attaque³¹. Le général d'aviation Armengaud note encore à l'automne 1938, de retour de mission en Pologne : « tout se passe, comme si elle se croyait libérée de tout danger allemand »³².

La crise des Sudètes ou l'occasion manquée

Mais la crise des Sudètes que lance le IIIe Reich au même moment, vient déstabiliser en profondeur, et sans retour, le système international. Ce qui correspond absolument à l'effet recherché puisque, il faut le rappeler, l'objectif d'Adolf Hitler est de déclencher la guerre pour l'automne 1938. Or dans cette crise des Sudètes, tout l'enjeu pour la Pologne consiste à ne pas laisser la question de Teschen oubliée. Pour Beck, il est clair depuis 1937 que la Tchécoslovaquie est à la merci de Berlin et qu'il ne reste plus qu'à favoriser les intérêts polonais quand surviendra le démembrement de l'État voisin : « j'estimais, de toute façon, qu'il serait dangereux de demeurer entièrement passifs face à l'expansion allemande. Si nous voulions maintenir notre position en Europe orientale, nous devons pour le moins songer à garantir les intérêts polonais »³³. Ainsi, le 6 novembre 1937, Allemagne et Pologne ont publié une déclaration commune relative au sort des minorités.

Face à la crise déclenchée le 21 mai 1938 par la minorité allemande des Sudètes, le Ministre français des Affaires Étrangères Georges Bonnet demande à l'ambassadeur Łukasiewicz si le gouvernement polonais envisage une démarche pacificatrice auprès de Berlin, démarche diplomatique qui constitue une demande d'assistance et une offre d'action concertée. Le matin du 26 mai, Łukasiewicz réclame une audience auprès de Bonnet afin de lui apporter la réponse officielle de son gouvernement³⁴ : Beck fait savoir que l'accord de 1921 ne rend pas ce genre d'engagement obligatoire ; le gouvernement polonais, en-dehors d'une stricte application des obligations du traité de 1921, consent cependant à discuter « amicalement » avec la France des difficultés de la Tchécoslovaquie, si

³⁰ SHAT, 7N3016, rapport sur les manœuvres polonaises de septembre 1938.

³¹ SHAT, 7N3000, rapport du 27 mai 1936.

³² *Ibidem*.

³³ J. Beck, *Dernier rapport. Politique polonaise 1926–1939*, Neuchâtel 1951, p. 149.

³⁴ Il avait alors précisé que la Pologne s'était montrée réservée sur la politique orientale de la France dès les négociations franco-soviétiques : G. Bonnet, *Défense de la paix*, Les Éditions du Cheval Ailé, t. I : *De Washington au Quai d'Orsay*, Genève 1946, p. 132.

elle peut aborder le sujet de la minorité polonaise³⁵. Certes, c'est une réponse en retrait et peu coopérative de prime abord, mais l'on peut aussi y voir à seconde vue, une réaffirmation de l'alliance franco-polonaise qui est de nouveau mise en avant par la déclaration. Par ailleurs, le message laisse ouverte la possibilité de discussions plus poussées.

Reste à la France d'interpréter cette ambiguïté. Pour Massigli, elle constitue une offre de concertation avec Paris, même s'il faut reconnaître qu'elle est «assez pauvre»³⁶, et il faut en saisir l'occasion si le Quai d'Orsay ne veut pas être accusé de négligence. D'autant que, poursuit Massigli, «étant donné les habitudes de la diplomatie polonaise, il est certain que M. Beck considère nous avoir fait par là une offre précieuse»³⁷. Après tout, l'on y distingue la recherche de nouvelles marques par le colonel Beck qui prend la peine d'expliquer son attitude vis-à-vis de la Tchécoslovaquie, alors qu'il considérerait jusqu'ici la minorité polonaise comme une question strictement bilatérale.

De son côté Bonnet, c'est en tout cas l'analyse de l'historien britannique Adamthwaite, n'a pas saisi toute la portée du message de Beck ni les possibilités éventuellement ouvertes³⁸. Le ministre tient donc la réponse de Beck confidentielle durant trois jours. Lorsqu'après avoir réfléchi –ce qui n'est pas blâmable– il veut donner, le 30 mai, Beck n'est plus intéressé par la coopération avec la France, et demande à Łukasiewicz de ne plus aborder avec Paris les questions d'Europe centrale³⁹. Le Quai d'Orsay a fait un pas en avant, trop tardif sans doute, Beck deux pas en arrière. A Varsovie, Noël demande une entrevue au maréchal Rydz-Śmigły, avec pour consigne du gouvernement français d'user d'un

³⁵ AMAEE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 26.

³⁶ AMAEE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 34, note du 30 mai 1938, et DDF, T. IX, doc. 482.

³⁷ AMAEE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 34, note pour le ministre du 30 mai 1938.

³⁸ Lewis Namier a disséqué le récit de Bonnet de ces transactions et jette un doute sur ses propos : à la suite de la publication, en 1952, de son livre *In the Nazi Era*, la polémique fait rage à ce sujet dans les colonnes du *Times Literary Supplement*, Namier démontrant que Bonnet aurait escamoté une offre d'assistance de Beck. Pour Adamthwaite, Bonnet n'aurait rien dissimulé, mais seulement mal compris le dernier paragraphe de la note polonaise du 26 mai : A. Adamthwaite, *France and The Coming of The Second World War 1936–1939*, London 1977, pp. 183–185.

³⁹ Massigli s'en est plaint, mais comme il l'explique le 1er juin à l'ambassadeur de France à Varsovie, le ministre a voulu du temps pour se forger une opinion et une conduite. Le directeur politique met en avant le fait que Bonnet est extrêmement attentif à la traduction et agit avec lenteur ; il n'a pas caché la note quelques jours mais l'a gardée pour la relire.

ton solennel «et même quelque peu menaçant» sur la position de la Pologne⁴⁰. L'audience n'est accordée que le 3 juin à l'ambassadeur de France, qui reçoit la sempiternelle réponse qui a pris des allures de chantage : aucun engagement n'est possible de la part de la Pologne tant que traîne la question de Cieszyn. Le 9 juin, l'attaché militaire Musse a une longue conversation avec le général Stachiewicz. Le chef d'Etat-major de l'armée polonaise confirme que Varsovie n'hésitera pas à récupérer les zones polonaises en cas de remaniement territorial tchécoslovaque. Il rappelle néanmoins que le «moteur» de la désintégration en Europe centrale n'est pas la Pologne mais bien le IIIe Reich que les puissances occidentales ont laissé gagner en puissance : «il aurait fallu l'arrêter au 7 mars 1936»⁴¹.

Dans la foulée, Noël conseille au gouvernement français de ne pas «[se] laisser dominer par un ressentiment, qui serait d'ailleurs fort légitime, abandonner la Pologne à M. Beck et à son propre destin»⁴², et de lancer des discussions générales et amicales avec Varsovie, où Paris montrerait un intérêt réel aux vues polonaises. C'est le profil adopté par Bonnet dans son entrevue du 11 juin avec Łukasiewicz qui a remis un mémorandum : en échange de la réaffirmation de sa fidélité à l'alliance de 1921, la Pologne demande à la France une intervention en faveur de l'égalité de traitement des minorités polonaise et allemande⁴³. La France qui se dit prête à s'y engager, pose une question très spécifique : la Pologne est-elle prête à déclarer officiellement qu'elle ne nourrit aucune intention hostile à l'égard de la Tchécoslovaquie ? Durant l'été 1938, Bonnet s'acharne ainsi à obtenir du gouvernement polonais l'engagement écrit qu'en aucun cas il n'attaquera la Tchécoslovaquie⁴⁴ – alors même que Beck ne cache pas sa «répugnance» face à une démarche que rien ne prévoit dans l'alliance franco-polonaise⁴⁵. La requête est jugée inopportune, Beck accuse Paris de tergiverser pour masquer son refus d'une action concrète⁴⁶. Force est de constater que beaucoup de temps est perdu à rechercher cet engagement écrit de Varsovie.

Élément de tension supplémentaire, le 26 septembre 1938, l'Union Soviétique dénonce son traité de non-agression avec la Pologne. À présent, entre

⁴⁰ G. Bonnet, *Défense de la paix*, T. I, *op. cit.*, p. 134.

⁴¹ SHAT, 7N3001, rapport n°60 du 10 juin 1938 du général Musse, et DDF, T. X, doc. 12.

⁴² G. Bonnet, *Défense de la paix*, T. I, *op. cit.*, p. 138.

⁴³ DDF, T. X, doc. 15, compte rendu d'audience, le 11 juin 1938.

⁴⁴ G. Bonnet, *Défense de la paix*, T. I, *op. cit.*, p. 132. Lire ses instructions : DDF, T. X, doc. 132, télégramme n°476 de Bonnet à Noël, le 2 juillet 1938.

⁴⁵ DDF, T. X, doc. 158, télégramme n°621 de L. Noël, le 7 juillet 1938.

⁴⁶ DDF, T. X, télégramme de Beck n° 47 du 8 juillet 1938. J. Jedrzejewicz, *J. Łukasiewicz...*, *op. cit.*, p. 115.

sa crainte d'être laissée pour compte et celle d'être doublée par le IIIe Reich, la Pologne veut agir dans l'urgence.

Dénoncer l'alliance franco-polonaise ? Les opportunistes et les pragmatiques

Le débat sur l'opportunité de dénoncer l'alliance franco-polonaise après Munich est bien connu. À l'issue de la conférence qui valide le détachement de la région tchécoslovaque des Sudètes au profit de l'Allemagne nazie puis, dans la foulée, de la région de Cieszyn au bénéfice de la Pologne, l'attitude de Varsovie ne trouve que des détracteurs en France. Mais il faut cependant distinguer les opportunistes qui masquent la position française derrière la polonaise (ce sont bien sûr les plus virulents) et les pragmatiques qui veulent réparer la situation.

Au Quai d'Orsay se trouvent des opportunistes, comme le ministre Bonnet qui explique que l'attitude de la Pologne a porté un coup fatal au traité de 1921. Son bilan, à n'en pas douter, est sincèrement amer : «la pratique de notre alliance avec la Pologne, depuis longtemps inquiétante, s'est révélée odieuse»⁴⁷. Et puis il y a Massigli qui rappelle que malgré les accords de Munich, la France conserve des obligations envers la Pologne : la convention militaire de 1921 qui stipule de définir une défense commune en cas d'attaque allemande, ainsi que le traité d'assistance mutuelle d'octobre 1925. Dès lors le directeur politique se demande s'il faut maintenir les charges d'un tel engagement, «alors qu'existent entre Berlin et Varsovie les liens occultes qu'a noués le Colonel Beck»⁴⁸. Il laisse au Haut-commandement le soin de décider de la pertinence des arguments militaires, lui s'interroge sur l'aspect juridique et moral du maintien de l'alliance polonaise : «on a le droit d'estimer que le Gouvernement polonais a pris récemment à l'égard de la France des attitudes [...] dont l'insolence appelle [...] une réponse si nous voulons être assurés de quelque respect à l'avenir de la part du Gouvernement de Varsovie». Mais attention, Massigli pose vraiment des questions auxquelles il attend qu'on réfléchisse, afin de mettre carte sur table en cette veillée d'armes. Il réfléchit en pragmatique. De fait, perçu comme opposé «à la nouvelle tendance diplomatique de désengagement à l'Est»⁴⁹, Massigli est nommé ambassadeur à Ankara.

Cet ultime débat nous délivre deux enseignements. Tout d'abord que le ministre Bonnet insiste sur l'attitude polonaise car cela lui permet de

⁴⁷ AMAEE, Papiers 1940, Fonds Daladier, vol. 2, f. 10, note du 21 octobre 1938.

⁴⁸ AMAEE, Papiers d'Agents, R. Massigli, vol. 7, f. 424, note pour le Haut Commandement militaire, le 6 octobre 1938.

⁴⁹ R. Girault, *Être historien des relations internationales*, Paris 1998, p. 222.

dédouaner la France, de légitimer sa propre position pro-Munichoise (on ne pouvait décidément pas faire autrement). Mais d'autres tendances existent au Quai d'Orsay – comme d'autres tendances que Beck existent en Pologne – qui poussent à dresser un bilan courageux des destructions de la relation franco-polonaise, mais pour voir ce qui peut en être sauvé.

Bibliographie

Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes

- AMAE, Grande-Bretagne, vol. 298, f. 199, dépêche n°192 de L. Noël, le 7 mars 1936.
AMAE, Grande-Bretagne, vol. 299, f. 28, dépêche n°96 d'Ormesson, de Bucarest, le 8 mars 1936.
AMAE, Grande-Bretagne, vol. 299, f. 64, dépêche n°198 de Noël.
AMAE, Grande-Bretagne, vol. 300, f. 70, dépêche n°212 de L. Noël, le 10 mars 1936.
AMAE, Grande-Bretagne, vol. 308, f. 171, télégramme n°332 de L. Noël, le 14 avril 1936.
AMAE, Grande-Bretagne, vol. 309, f. 119, dépêche n°256 de L. Noël, le 14 mai 1936.
AMAE, Papiers 1940, Fonds Daladier, vol. 2, f. 10, note du 21 octobre 1938.
AMAE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 7, f. 264, note sur la violation par l'Allemagne de la zone démilitarisée, le 24 juin 1936.
AMAE, Papiers d'Agents, R. Massigli, vol. 7, f. 424, note pour le Haut Commandement militaire, le 6 octobre 1938.
AMAE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 26.
AMAE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 34, note du 30 mai 1938.
AMAE, Papiers d'Agents, René Massigli, vol. 19, f. 34, note pour le ministre du 30 mai 1938.
AMAE, SDN, vol. 756, f. 247, télégramme n°192 de Varsovie le 7 mars 1936.
AMAE, Z-Europe 1918–1940, Tchécoslovaquie, vol. 127, f. 68, télégramme n°260 de Laroche, le 6 avril 1934.
AMAE, Z-Europe 1918–1940, Tchécoslovaquie, doc. 402, télégramme n°205 de Laroche à Laval, le 17 mars 1935.

Documents Diplomatiques Français 1936–1939

- DDF, T. I, doc. 303.
DDF, T. II, doc. 214.
DDF, T. IX, doc. 482.
DDF, T. X, doc. 15, compte rendu d'audience, le 11 juin 1938.
DDF, T. X, doc. 132, télégramme n°476 de Bonnet à Noël, le 2 juillet 1938.
DDF, T. X, télégramme de Beck n° 47 du 8 juillet 1938.
DDF, doc. 158, télégramme n°621 de L. Noël, le 7 juillet 1938.

Service Historique de l'Armée de Terre

- SHAT, 7N2998, télégramme n°380.
SHAT, 7N3000, rapport du 27 mai 1936.

SHAT, 7N3001, rapport n°60 du 10 juin 1938 du général Musse.
 SHAT, 7N3016, lettre n°316 du 8 juin 1938.
 SHAT, 7N3016, rapport sur les manœuvres polonaises de septembre 1938.
 SHAT, 7N3019, IIe Bureau, Économie de la Pologne.
 SHAT, 7N3024, note du IIe Bureau du 25 mars 1935.
 SHAT, 7N3096, rapport n°2465 du général Faucher, le 28 novembre 1933.
 SHAT, Archives rapatriées de Moscou, 7N314, étude de l'armée polonaise, janvier-février 1938.

Littérature

Adamthwaite A., *France and The Coming of The Second World War 1936–1939*, London 1977.
 Beck J., *Dernier rapport. Politique polonaise 1926–1939*, Neuchâtel 1951.
 Bonnet G., *Défense de la paix*, Les Éditions du Cheval Ailé, t. I : *De Washington au Quai d'Orsay*, Genève 1946.
 du Réau É., *Edouard Daladier et le problème de la sécurité de la France 1933–1940*, Paris 1987.
 Flandin P.-É., *Politique française 1919–1940*, Paris 1947.
 François-Poncet A., *De Versailles à Potsdam. La France et le problème allemand contemporain, 1919–1945*, Paris 1948.
Gazeta Polska, 8 mars 1936.
 Girault R., *Être historien des relations internationales*, Paris 1998.
 Jedrzejewicz W., J. Lukasiewicz, *Diplomat in Paris 1936–1939*, New York–London 1970.
 Laforest C., *La stratégie française et la Pologne (1919–1939), aspects économiques et implications politiques*, Thèse de doctorat d'histoire sous la direction de Bernard Michel, Paris 2001.
 le Goyet P., *Le mystère Gamelin*, Paris 1975.
 Lipski J., *Diplomat in Berlin*, New York–London 1968.
 Noël L., Duroselle J.-B., *Polonia Restituta. La Pologne entre deux mondes*, Paris 1984.
 Renouvin P., *La politique extérieure du premier gouvernement Blum*, [dans :] *Léon Blum chef de gouvernement*, Paris 1967.
 Reynaud P., *Au cœur de la mêlée*, Paris 1948.
 Wandycz P., *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French–Czechoslovak–Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton 1988.

L'alliance franco-polonaise et la montée des périls dans la seconde moitié des années 1930

La France a considéré l'alliance franco-polonaise de 1921 comme un élément d'un système de sécurité collective prévoyant une concertation avec la Tchécoslovaquie en cas d'agression allemande. Sa position a également évolué en raison du manque de coordination entre le Quai d'Orsay et l'État-major, car il est impossible de concilier le réseau d'alliances en Europe centrale avec la préparation d'une guerre strictement défensive. Le système de sécurité

collective se dégrada dans les années 1930 et se déforme de plus en plus par la suite. Le droit des peuples à l'autodétermination fut instrumentalisé dans la crise de la minorité polonaise en Tchécoslovaquie qui s'intensifia à partir de 1937. Le potentiel de coopération franco-polonaise s'est considérablement réduit lors de la crise des Sudètes. Bonnet chercha à rendre la partie polonaise responsable afin de disculper la France et de justifier sa propre attitude conciliante à l'égard de Munich. Au Quai d'Orsay, en revanche, des tendances conscientes de la dévastation de la relation franco-polonaise cherchèrent à évaluer ce qu'il est possible d'en sauver.

Mots-clés : politique étrangère, relations franco-polonaises (1918–1939), Józef Beck, diplomatie de la Seconde République (Pologne), Quai d'Orsay, Pacte oriental (1934–1935), crise des Sudètes (1938)

The Franco-Polish alliance and the rise of peril in the second half of the 1930s.

France considered the Franco-Polish alliance of 1921 to be part of a collective security system that included consultation with Czechoslovakia in the event of German aggression. Its position also changed because of the lack of coordination between the Quai d'Orsay and the General Staff, as it was impossible to reconcile the network of alliances in Central Europe with the preparation of a strictly defensive war. The system of collective security deteriorated in the 1930s, and became increasingly distorted thereafter. The right of peoples to self-determination was instrumentalized in the crisis over the Polish minority in Czechoslovakia, which intensified from 1937. The potential for Franco-Polish cooperation was severely undermined by the Sudetenland crisis. Bonnet sought to blame the Polish side in order to exonerate France and justify his own conciliatory stance towards Munich. In the Quai d'Orsay, on the other hand, there were tendencies aware of the devastation of Franco-Polish relations that sought to assess what could be salvaged from them.

Key words: foreign policy, Franco-Polish relations (1918–1939), Józef Beck, Second Republic diplomacy, Quai d'Orsay, Eastern Pact (1934–1935), Sudetenland crisis (1938)

Sojusz francusko-polski i wzrastanie zagrożeń w drugiej połowie lat 30.

Francja uważała sojusz polsko-francuski z 1921 r. za ważną część systemu bezpieczeństwa zbiorowego, przewidującego konsultacje z udziałem Czechosłowacji w przypadku agresji ze strony Niemiec. Na zmianę postrzegania sojuszu przez Francję w okresie międzywojennym wpłynął brak koordynacji między Quai d'Orsay a Sztabem Generalnym, gdyż niemożliwe było pogodzenie sieci sojuszy w Europie Środkowej z przygotowaniem do wojny ściśle defensywnej. System bezpieczeństwa zbiorowego uległ w latach 30. degradacji, a następnie stopniowo ulegał wypaczeniu. Prawo narodów do samostanowienia zostało wykorzystane instrumentalnie w czasie kryzysu wokół mniejszości polskiej w Czechosłowacji, który nasiłał się od 1937 r. Współpraca polsko-francuska została znacząco naruszona podczas kryzysu

sudeckiego. Georges Bonnet za kryzys sudecki starał się obciążyć odpowiedzialnością stronę polską, aby poprawić wizerunek Francji i uzasadnić własne ugodowe stanowisko wobec układu monachijskiego.

Słowa kluczowe: polityka zagraniczna, stosunki polsko-francuskie (1918–1939), Józef Beck, dyplomacja II Rzeczypospolitej, Quai d'Orsay, Pakt Wschodni (1934–1935), kryzys sudecki (1938)

Tomasz Orłowski

prof. KAAFM, dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

<https://orcid.org/0000-0001-9126-2740>

Waga dziedzictwa historii najnowszej w stosunkach francusko-polskich¹

Wprowadzenie

Mógłbym w zasadzie rozpocząć niniejszy tekst, parafrazując słowa Józefa Piłsudskiego: „wybraliśmy umyślnie ten Pałac Łazienkowski dla uroczystości dzisiejszej, nawiązując te dni obecne do czasów przeszłych”². Tymi słowami wygłoszonymi 1 stycznia 1919 r. właśnie w tej Sali Balowej³ Naczelnik Państwa zwrócił

¹ Artykuł powstał na podstawie referatu przedstawionego na konferencji naukowej „Stosunki szczególne? Zbieżność francusko-polskich interesów od czasów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce do wizyty Charles’a de Gaulle’a w 1967 roku”. Konferencja zorganizowana została w ramach obchodów stulecia Stowarzyszenia Członków Legii Honorowej (Warszawa, Pałac na Wyspie, Muzeum Łazienki Królewskie, 24 września 2021; Organizatorzy: Muzeum Łazienki Królewskie, Stowarzyszenie Kawalerów Legii Honorowej Narodowego Orderu Zasługi i Fondation Charles de Gaulle).

² Projekt odpowiedzi Naczelnika Państwa [rękopis], Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/3/0/2.4/21.

³ Uroczystość składania życzeń noworocznych odbywała się w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w Sali Balowej Pałacu na Wodzie, zob. T. Orłowski, *Majestat Rzeczypospolitej. Ceremonie państwowe i uroczystości publiczne*, PISM, Warszawa 2021, s. 154.

się podczas pierwszej uroczystości składania głowie odrodzonego państwa życzeń noworocznych. Stanowią one dla mnie nie tylko nawiązanie do czasów omawianych dzisiaj w trakcie naszej konferencji, ale również do osoby generała Charles'a de Gaulle'a, dla którego ten pałac i otaczający go park był według licznych świadectw najpiękniejszym miejscem Warszawy i ulubioną trasą spacerów podczas jego dwóch długich pobytów w latach 1919 i 1920.

Pamiętam też anegdotyczne opowiadania najstarszych pracowników polskiego Protokołu Dyplomatycznego wprowadzających mnie w arkana zawodu, jak myślano o przystosowaniu Pałacu na Wodzie na potrzeby rezydencji generała podczas jego wizyty w Polsce. Napotkane trudności techniczne i konserwatorskie spowodowały, że apartament dla prezydenta i pani Yvonne de Gaulle został ostatecznie przygotowany w innej rezydencji królewskiej, polskim Wersalu, czyli Wilanowie. Do dziś podobno nie wiemy o wszystkich rozmówcach, których tam przyjął, co jest chyba częścią składową jego niezwyklej więzi z Polską.

Uwagi, które Państwu przedstawię, są efektem analiz i przemyśleń nad znaczeniem ważnego epizodu historii najnowszej Europy, jaki stanowiła polsko-francuska współpraca wojskowa realizowana od 1919 r. za pośrednictwem Francuskiej Misji Wojskowej. Będę starał się umieścić je w perspektywie ostatniego trzdziestolecia naszych stosunków politycznych, którym mogłem poświęcić dużą część mojej kariery zawodowej w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Są całkowicie osobiste i nie mają ambicji do formułowania wiążących ocen, chciałbym nimi tylko zachęcić do dalszej refleksji.

Francuska Misja Wojskowa w Polsce

Powstanie Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce, której została poświęcona konferencja „Stosunki szczególne? Zbieżność francusko-polskich interesów od czasów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce do wizyty Charles'a de Gaulle'a w 1967 roku” wpisało się naturalnie w szerszy projekt polityczny związany z zainteresowaniem Francji państwami Europy Środkowej odrodzonymi lub powstałymi po I wojnie światowej. Ma ona jednak wyróżniającą specyfikę, która nadaje jej wyjątkowy charakter. Pierwszy raz – i chyba jedyny w naszych dziejach – żołnierz francuski stanął do walki w obronie terytorium niepodległej Polski.

Oczywiście można wspominać francuski kontyngent pod dowództwem markiza Louisa Roberta de Plélo, który w 1734 r. miał służyć pomocą oblężonemu w Gdańsku Stanisławowi Leszczyńskiemu podczas wojny o sukcesję polską. Można także myśleć o Wielkiej Armii, która pod dowództwem marszałków Joachima Murata i Louisa Nicolasa Davouta, a potem samego cesarza,

wkroczyła w listopadzie 1806 r. na ziemie zaboru pruskiego w ramach kampanii przeciw koalicji prusko-rosyjsko-brytyjskiej, nazywanej wojną polską. Jednak nie miały one charakteru walki o Polskę jako taką, tylko czyniły z niej przedmiot rywalizacji mocarstw europejskich.

Dopiero 15 lipca 1920 r. w najbardziej dramatycznym momencie obrony Polski przed naporem wojsk sowieckich rozkaz marszałka Ferdinanda Focha cofnął wcześniejszy zakaz bezpośredniego udziału członków Misji w walce u boku oddziałów Wojska Polskiego, które pomagali formować jako instruktorzy. Tydzień później przysłał swojego szefa sztabu generała Maxime'a Weyganda. Kapitan de Gaulle znalazł się pomiędzy oficerami francuskimi przydzielonymi do polskich jednostek frontowych. Napisał o tym później: „Należę do tych wybrańców”⁴. Wybrańców, bo pozwolono im robić to, co potrafili najlepiej: walczyć w słusznej sprawie. Dziękował im marszałek Foch słowami: „Swoją inteligentną i nieustrudzoną działalnością, spokojną postawą, odwagą i poświęceniem w każdej chwili, oficerowie Misji dali sprawdzonemu w ciężkich walkach Wojsku Polskiemu przykład najszlachetniejszych cnót wojskowych i przyczynili się walcnie do wzbudzenia w tym wojsku pewności siebie, która przywróciła zwycięstwo w szeregach polskich”⁵, co uzupełnił szef Misji, generał Paul Henrys: „Część z nich, znajdując się w kontakcie z wojskami sowieckimi, wykazała się ponadto odwagą osobistą ponad wszelkie pochwały i potwierdziła przed swoimi polskimi towarzyszami francuskie cnoty wojskowe”⁶.

Przykładowo dowódca detaszowanych oficerów, generał Albert Mourruau, podczas decydujących walk o Wyszki, położony 50 kilometrów od Warszawy, 18 sierpnia osobiście sprowadził galopem działa polskiej artylerii polowej na otwarte pozycje na lewym brzegu Bugu. Stąd otworzyła szybki ogień, niszcząc wykryte stanowiska ciężkich karabinów maszynowych wroga i prowadząc do załamania jego natarcia⁷. Kapitan de Gaulle skierowany na front

⁴ Tłum. – T.O.; Ch. de Gaulle, *La bataille de la Vistule. Carnet de campagne d'un officier français*, „Espoir. Revue de l'institut Charles-de-Gaulle” 1973, n° 4, s. 50–57. Dziennik pierwotnie opublikowany anonimowo w: „Revue de Paris”, 1.11.1920, s. 35–52: *Voici venu l'ordre tant attendu le gouvernement français autorise ses officiers à prêter leur concours direct pour la défense du territoire polonais. Le général. Henrys ne se le fait pas dire deux fois. La nuit même, il part pour le front et il détache un certain nombre d'entre nous auprès de chaque unité importante. Je fais partie de ces favorisés.*

⁵ Rozkaz nr 11 z 18 sierpnia i nr 13 z 22 sierpnia. Akta Francuskiej Misji Wojskowej. Lipiec–sierpień 1920. Zbiory archiwalne Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Nowy Jork,teczka 701/2/99, s. 146.

⁶ *Ibidem*.

⁷ J. Odziemkowski, *Zapomniane bitwy „Cudu nad Wisłą”*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, R. 2, nr 2(3), s. 74.

południowo-zachodni generała Edwarda Śmigłego-Rydza, którego w swoim dzienniku opisuje z entuzjazmem pod inicjałami R.S., uczestniczy w ciężkich walkach i odbiciu 14 sierpnia Hrubieszowa przez 3 dywizję⁸.

Miarą uznania męstwa i solidarności oficerów Misji było odznaczenie krzyżami orderu wojennego *Virtuti Militari*, o czym dobitnie świadczą wysokie numery orderów. Maxime Weygand otrzymał krzyż noszący nr 2, generałowie: Leonce Moinville nr 19, Albert Mourruau nr 20, Paul Prospe Henrys nr 21, Albert Durand nr 22, Gaston Hervé Gustave Billotte nr 23, płk Ernest Pascal Eyraud nr 24, Louis Faury nr 26, a major Charles de Gaulle nr 2980⁹. Część z nich otrzymała je z rąk Józefa Piłsudskiego na pobliskim dziedzińcu Belwedru 11 października 1920 r., który mówił przy tej okazji:

Z niezwykłą przyjemnością przychodzi mi dzisiaj złożyć hołd Francji, przyjaciółce oddanej mojemu kraju, niezmiennie wiernej, tak w ciężkich godzinach próby, jak i w chwili zwycięstwa. Polska, której stała dążność do niepodległości została potęgniej wspartą wiekopomnem zwycięstwem armji francuskiej, odczuwa zawsze, że związki, łączące ją z Francją, nie są tylko wyrazem korzyści, polegającej jedynie na wzajemnych interesach materialnych, lecz są temi serdecznymi więzami, które spajają nasze serca z wielkim i sprzymierzonym z nami narodem.

Krzyże orderu *Virtuti Militari*, nadane dzisiaj oficerom armji francuskiej, tym, którzy mężnie się narażali w chwili niebezpieczeństwa, grożącego naszej ojczyźnie, będą — mam nadzieję — świadectwem wzajemnej solidarności i uznania, złożonego wam, przez naszą armję, świadectwem sympatji, którą po wieczne czasy będzie odczuwał dla was, moi panowie, cały naród polski¹⁰.

Francja pomogła Polsce w sytuacji politycznie złożonej i niejednoznacznej. Był w tym jej interes polityczny i wojskowy, ale również silne ludzkie poczucie bliskości, które zaowocowało żołnierskim zaangażowaniem w obronę Polski jakby własnej ziemi — jak w słowach Piłsudskiego do odznaczanych oficerów: „można umierać za Francję, broniąc Polski, można pracować dla rozrostu Francji, zabezpieczając szczęście Polski”¹¹. Spełniało to wiekowe polskie marzenie i zawołanie markiza Lafayette’a: „cała Francja jest polska”.

Trzy miesiące po rozstrzygającym zwycięstwie odniesionym nad bolszewikami w bitwie warszawskiej Józef Piłsudski otrzymał najwyższą godność pierwszego marszałka Polski. Nawet ona nawiązywała do szczytnej tradycji napoleońskiej, a nie do spuścizny przedrozbiorowej, bo w I Rzeczypospolitej

⁸ Ch. de Gaulle, *La bataille de la Vistule...*, *op. cit.*

⁹ Dekret Wodza Naczelnego nr 2956, Dziennik Personalny MSW z dnia 26 stycznia 1922, R. 3, nr 1.

¹⁰ J. Piłsudski, *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 5, 1933, s. 187–189.

¹¹ *Ibidem*.

marszałek sprawował najwyższy urząd cywilny, a nie wojskowy. Drugim marszałkiem Polski niewiele ponad dwa lata później został Ferdinand Foch.

Nad motywacją polityczną Francji w 1920 r. przeważała obawa przed współpracą między Rosją bolszewicką a siłami niemieckimi, jak tego zdają się dowodzić liczne materiały wywiadowcze przesyłane przez oficerów Misji. Fundamentalne i zrozumiałe znaczenie Niemiec dla polityki francuskiej w dużej mierze określało miejsce, jakie nadawała ona Polsce. Jest czynnikiem trwałym, który podczas omawianego stulecia naszych stosunków mógł przyjmować formy skrajnie różne, a w rezultacie różnie definiować znaczenie Polski dla polityki francuskiej.

Będzie w nim miejsce i dla uznania *de facto* granicy na Odrze i Nysie przez generała de Gaulle'a i żądanie jej uwzględnienia w procesie reunifikacji Niemiec przez François Mitterranda, jak i fantastyczny dowód słuszności i dalekowzroczności polityki pojednania, a także potencjalny motor integracji europejskiej, jakim stał się trójkąt weimarski, którego 30. rocznicę powstania skromnie obchodziliśmy pod koniec sierpnia 2021 r.¹² Jest on tworem tak niezwykłym, że przychodzi z trudem posługiwać się nim, ale tak przyszłościowym, że trudności nie zmieniają jego wartości.

Dziedzictwo polityczne Francuskiej Misji Wojskowej

Zrodzony w wyniku doświadczenia wojny bolszewickiej sojusz polsko-francuski nie trwał długo jako skuteczny instrument współpracy. Nasze drogi rozchodziły się w związku z różnicowaniem prowadzenia polityki wobec Niemiec. Wzajemne zaufanie osłabiały z kolejnymi latami układy w Locarno i zbliżenie francusko-niemieckie między Aristidem Briandem i Gustavem Stresemannem, polsko-niemiecki pakt o nieagresji i francuski projekt paktu wschodniego. Trzeba przyznać, że obie strony podejmowały próby zmiany sytuacji na swoją korzyść, czemu przykładowo służyła w 1927 r. wizyta marszałka Francheta d'Espèrey, który przybył z propozycją dostosowania zapisów konwencji polsko-francuskiej do nowych realiów po Locarno¹³. Należy też zauważyć, że polsko-niemiecki

¹² Inicjatywę, jej rozwój i cele przedstawia B. Koszel w: *Trójkąt Weimarski: bilans i perspektywy współpracy*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 1, s. 65–82.

¹³ P. Wandycz, *Rozmowa Marszałka Piłsudskiego z Marszałkiem Franchet d'Espèrey 17 listopada 1927 roku*, [w:] *Polska a zagranica*, Instytut Literacki, Paryż 1986, s. 252–259. Interpretacja proponowanych zmian w zapisach konwencji nie jest jednoznaczna. Część badaczy uznaje je za chęć uwolnienia się przez Francję z wcześniejszych zobowiązań, inni widzą w nich próbę ratowania współpracy w zmienionych warunkach, zob.: G.-H. Soutou, *L'alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s'en débarrasser?*, „Revue d'Histoire Diplomatique” 1981, n° 2–4, s. 327–328; M. Pasztor, *Sprawy polskie*

pakt o nieagresji głęboko podważył sens konwencji polsko-francuskiej, w czym upatruje się sukcesu III Rzeszy¹⁴. Wreszcie wrzesień 1939 r., który w polskiej zbiorowej świadomości pozostał bardzo emocjonalną pamięcią niewypełnienia zobowiązań sojuszniczych, mimo że obiektywna ocena tej sytuacji jest złożona i nie była to decyzja wyłącznie francuska. Opowiadał mi prefekt Christian Frémont, dyrektor gabinetu prezydenta Nicolasa Sarkozy'ego, że Georges Bonnet, minister spraw zagranicznych w tym okresie, do śmierci czuł względem Polski głębokie poczucie osobistej winy niemożliwej do zmazania.

Ujmując najprościej, było to odwrócenie sytuacji, jaka zaistniała w lipcu i sierpniu 1920 r. Niestety natura ludzka jest tak skonstruowana, że łatwiej zapomina czyny dobre i szlachetne, stąd w polskim podejściu do Francji nadal znajduje się więcej odwołań do 1939 r. niż do 1920. Pojawiają się one w nazbyt emocjonalnych wypowiedziach lub znaczących przemilczeniach. Aby móc prowadzić tak skuteczną współpracę, do jakiej jesteśmy predystynowani, wysiłkiem polityki polskiej powinno być większe zrównoważenie pamięci, podczas gdy działania francuskie powinny uwzględniać tę wrażliwość, a nie starać się ją *passer sous silence*.

Jak to często bywa w wielkich procesach historycznych, jest w tym także miejsce dla przypadku. Kapitan de Gaulle znalazł w Polsce odskocznię, która pozwoliła mu zmyć upokorzenie po 32 miesiącach niewoli w trakcie I wojny światowej. Dlatego po kursie doszkalającym w szkole wojskowej w Saint-Maixent poprosił o przydział do francuskiej Armii Wschodu, albo do francuskiej misji wojskowej w Polsce, na co otrzymał zgodę dowodzącego Armią Polską we Francji generała Archinarda¹⁵.

Generał de Gaulle miał poczucie znaczenia Polski dla europejskiej polityki Francji i jej roli w nierozwiązanej wówczas kwestii niemieckiej, składając w 1967 r. wizytę. Nie ma wątpliwości, że jego myślenie o Polsce ukształtował pobyt w latach 1919–1920 i udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Można zaryzykować twierdzenie, że entuzjastyczne opinie o żołnierzu polskim zapisane w jego dziennikach działań wojennych znacznie różniły się od raportów

w korespondencji dyplomatycznej francuskich kół wojskowych w latach 1926–1932, „Dzieje Najnowsze” 1994, R. 26, z. 4, s. 45; G.-H. Soutou, *Le pacte Briand-Kellogg de 1928. Entre grands sentiments et manœuvres diplomatiques*, [w:] *Guerre et Droit*, éd. J. Baechler, P. Delvolvé, Hermann, Paris 2017, s. 189–190; M. Gmurczyk-Wrońska, *Józef Piłsudski and the Polish-French Alliance (1926–1935)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, t. 54, nr 3, s. 71.

¹⁴ G.H. Soutou, *Réflexions sur l'échec de la sécurité collective et ses raisons*, „Transversalités” 2011, n° 119/3, s. 185–186.

¹⁵ C. Morelle, *Charles de Gaulle et la Pologne (1919–1969)*, „Revue Défense Nationale” 2021, n° 836, s. 99–100.

oficerów Misji niewątpliwie słusznie uwypuklających niedostatki w organizacji, wyszkoleniu i dowodzeniu. Zapisał de Gaulle 14 sierpnia:

Wierne wojska polskie, których wyższe kadry były jednymi z najlepszych na świecie, odczuwają natychmiast, że silna i logiczna wola ma zamiar skoordynować wysiłki [...]. Jeszcze zanim rozpoczęła się bitwa, czuję, jak tych żołnierzy znaczy powiew zwycięstwa, który tak dobrze znam [...]¹⁶.

Istnieje wiele innych świadectw, że zrodzona wówczas pewna fascynacja pozostała u generała stałym elementem myślenia o Polsce. Kajetan Morawski, ambasador RP przy generale de Gaulle'u w Algierze, pisał o jego „emocjonalnych wspomnieniach z wojny 1920”¹⁷. Jerzy Giedroyc, polski Hercen, wielki uchodźca i sumienie narodu, żyjący przez pół wieku w Maison-Laffitte, stale podkreślał, jak de Gaulle pasjonował się osobą Piłsudskiego, łącznie z wpływem polskiej konstytucji kwietniowej 1935 na konstytucję V Republiki¹⁸. Może najśmieszniejsze jest to, że komunistyczny prezydent Bolesław Bierut w rozmowie z ambasadorem Rogerem Garreau porównywał de Gaulle'a do Piłsudskiego, wskazując na „dosyć uderzające” podobieństwo charakterologiczne i polityczne¹⁹.

Rola i miejsce Polski w myśli generała de Gaulle'a

Pierwszym przejawem zmian w naszych stosunkach dwustronnych po II wojnie światowej jest kwestia jakoby uznania władzy PKWN przez Francję²⁰. Uchodzi ona standardowo w wielu kręgach krytycznie nastawionych do Francji, w tym niestety także wśród polskich decydentów, za poparcie przejścia władzy przez komunistów w Polsce. Tymczasem próby międzynarodowej legitymizacji PKWN podjęte przez Józefa Stalina, którego przejawem był sowiecki nacisk na generała de Gaulle'a, nie przyniósł oczekiwanych rezultatów i nie

¹⁶ Ch. de Gaulle, *Bitwa o Wisłę. Dziennik działań wojennych oficera francuskiego*, tłum. Z. Hertz, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, nr 200, s. 13.

¹⁷ Z. Zaks, *Francja i Związek Radziecki a sprawa polska (1944–1945)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1983, t. 19, s. 180.

¹⁸ Zob. B. Toruńczyk, *Rozmowy w Maisons-Laffitte 1981*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2006.

¹⁹ W. Borodziej, *Rozmowy polsko-francuskie 1945–1947. Zapomniany epizod z historii dyplomacji*, „Kwartalnik Historyczny” 1986, t. 93, nr 1, s. 84.

²⁰ Z. Zaks, *Rząd francuski wobec Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i Rządu Tymczasowego RP (lipiec 1944 – sierpień 1945)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, t. 1, s. 63–90; M. Gmurczyk-Wrońska, *Czy i dlaczego francuski Rząd Tymczasowy nie chciał uznać w 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego?*, „Dzieje Najnowsze” 2003, t. 35, z. 3, s. 127–128.

doprowadził do uznania komitetu lubelskiego *de iure* ani *de facto* za rząd²¹. Badania polskich historyków wykazały zaskakującą aż zdecydowaniem niechęć de Gaulle'a do uznania podczas rozmów moskiewskich w grudniu 1944 r. rządu PKWN. Morawski analizował, że generał zdawał się poświęcać „znaczny zysk polityczny w zamian za drobne polityczne odstępstwo od zasad moralności”²². Stalin ostatecznie wymusił je, choć tylko częściowo, groźbą odmowy podpisania z Francją układu dwustronnego. Taki szantaż był zwyczajowym narzędziem pracy dyplomacji sowieckiej Wiaczesława Mołotowa, jak pokazało wymuszenie w czerwcu 1945 r. na Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych zerwania stosunków dyplomatycznych z Rządem Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie pod groźbą zablokowania podpisania karty Narodów Zjednoczonych. Jak uprzedzał ambasador Edward Raczyński, „Foreign Office już od dawna zostało przez Sowiety powiadomione, że Rosja nie będzie brała udziału w żadnej konferencji międzynarodowej, w której Polska byłaby reprezentowana przez Rząd Polski w Londynie”²³.

W rzeczywistości Francja wykorzystała okazję do wysłania kapitana Christiana Foucheta, towarzysza broni generała od czerwca 1940 r., późniejszego autora słynnego planu Foucheta²⁴ i Gaullistowskiego ministra, z zadaniem pomocy francuskim jeńcom zwalnianym z obozów niemieckich w Polsce, nie zrywając *de iure* stosunków z rządem RP w Londynie. Przed wyjazdem z Moskwy de Gaulle podobno wezwał go i oświadczył:

Wyjedzie Pan jako delegat rządu francuskiego w Polsce, w czwartej randze. Nie będzie to ani za mało, ani za dużo, ponieważ będzie Pan delegatem *de facto*, a nie prawdziwym ambasadorem w kapeluszu z piórami. Rozumie Pan, co mam na myśli. Tam

²¹ A. Zaćmiński, *Uznanie i przeniesienie uznania rządu w stosunkach międzynarodowych – casus Polski 1939 i 1945 roku*, [w:] *Historia. Polityka. Stosunki międzynarodowe*, red. *idem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2010, s. 85–86.

²² Z. Zaks, *Francja i Związek Radziecki...*, *op. cit.*, s. 180.

²³ J. Staszków, *Polska 51 krajem sygnatariuszem Karty Narodów Zjednoczonych*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2005, t. 2, nr 1, s. 106; T. Orłowski, *Praktyka dyplomatyczna* [w druku].

²⁴ Plan Foucheta był niezrealizowanym projektem traktatu politycznego ustanawiającego nierozzerwalną unię państw opartą na współpracy międzyrządowej i poszanowaniu tożsamości narodów i państw członkowskich. Proponował nawiązanie poza traktatami wspólnotowymi współpracy międzyrządowej w zakresie polityki zagranicznej i obronnej, nauki, kultury i ochrony praw człowieka. Przewidywał utworzenie rady złożonej z szefów państw lub rządów, która zbiera się trzy razy w roku i podejmuje decyzje jednogłośnie. Był częścią projektu generała de Gaulle'a tworzenia jedności europejskiej pod kierownictwem Francji utrzymującej kontrolę nad RFN i negocjującej z Moskwą odprężenie. G.-H. Soutou, *Le général de Gaulle, le plan Fouchet et l'Europe*, „Commentaire” 1990, n° 52, 4, s. 757–766.

w Polsce będzie Pan reprezentował Francję dla wszystkich Polaków i dla naszych oswobodzonych żołnierzy²⁵.

Fouchet przybył do Lublina w grudniu 1944 r. i chociaż ograniczał swoją rolę do działań technicznych, ale jego rekomendacje za postawieniem na kartę „lubelską” zamiast „londyńskiej” wpłynęły na decyzję Francji o uznaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej RP jako pierwsze państwo zachodnie 30 czerwca 1945 r.²⁶, raptem tydzień przed Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią.

Politycznie generałem kierowała w czasie rozmów w 1944 i 1945 r. chęć włączenia Polski do udziału w zarządzaniu kwestią powojennych Niemiec, co wyrażała gotowość uznania granicy na Odrze i Nysie. Nie brał jednak pod uwagę, że takiej potrzeby nie dzieli ZSRR, przeznaczając Polsce tylko rolę satelity w Europie podzielonej na bloki, co również było sprzeczne z wizją de Gaulle’a²⁷.

Oba te elementy powróciły 20 lat później jako polityczne ramy jego wizyty oficjalnej w Polsce²⁸. Połączyliśmy ją w naszej konferencji z pół wieku wcześniejszą Francuską Misją Wojskową, bo możemy uznawać, że w myśleniu generała de Gaulle’a wynikała ona z jego doświadczenia lat 1919–1920. Długa, bo tygodniowa wizyta, która wpisała się w linię nazwaną przez Maurice’a Vaïsse’a, *une politique et une pratique de détente, d’entente et de coopération*²⁹. Wiemy, że projektu nie pozwoliły zrealizować wydarzenia z maja 1968 r., potem przesłoniła go niemiecka *Ostpolitik* i amerykańska *détente*.

Uczynienie z uznania granicy na Odrze i Nysie jednego z warunków zjednoczenia Niemiec pojawiło się już w słynnej konferencji prasowej de Gaulle’a z 25 marca 1959 r.³⁰. W rzeczywistości nastąpiło to nawet wcześniej, w trakcie jego rozmowy z kanclerzem RFN Konradem Adenauerem we wrześniu 1958 r., kiedy oświadczył, że „Francja niezależnie od zjednoczenia Niemiec i przyszłych

²⁵ Z. Zaks, *Francja i Związek Radziecki...*, *op. cit.*, s. 183.

²⁶ W. Borodziej, *Rozmowy polsko-francuskie...*, *op. cit.*, s. 79.

²⁷ *Ibidem*, s. 84; M. Gmurczyk-Wrońska, *Czy i dlaczego francuski Rząd Tymczasowy...*, *op. cit.*, s. 129–130.

²⁸ W. Jarząbek, *Rozmowa Charlesa de Gaulle’a z Władysławem Gomułką w czasie wizyty generała w Polsce we wrześniu 1967 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2000, R. 42, z. 4, s. 149.

²⁹ M. Vaïsse, *La Grandeur, politique étrangère du général de Gaulle 1958–1969*, Fayard, Paris 1998, s. 23–26.

³⁰ „Zjednoczenie obu części w jedno, całkowicie wolne Niemcy wydaje nam się normalnym przeznaczeniem narodu niemieckiego, pod warunkiem, że nie będzie on kwestionował swoich obecnych granic, na zachodzie, wschodzie, północy i południu, i że będzie dążył do integracji”, w: Ch. de Gaulle, *Discours et messages*, vol. 3, *Avec le renouveau, mai 1958-juillet 1962*, Plon, Paris 1970, s. 84 (tłum. T.O.); P.E. Koenig, *La frontière de l’Oder-Neisse*, „Annuaire Français de Droit International” 1990, vol. 36, s. 109.

stosunków polsko-niemieckich uważa i będzie uważać obecną granicę Polski za ostateczną i niezmienną”. Przy tej okazji pomiędzy Polską a Francją podjęto – zresztą zakończoną niepowodzeniem – próbę powiązania kwestii ewentualnego braku poparcia dla tymczasowego rządu algierskiego od uznania przez Francję zachodniej granicy Polski³¹. Jej jednoznacznie potwierdzenie w 1967 r. podczas wizyty de Gaulle’a w Polsce spotkało się z niestandardową prośbą niemieckiego MSZ o nieczynienie tego otwarcie. Zastąpił ją więc okrzyk: *Vive Zabrze, la plus silésienne de toutes les villes silésiennes, c’est-à-dire la plus polonaise de toutes les villes polonaises!*³², najsłynniejsze słowa podczas całej wizyty wygłoszone w sposób najbardziej Gaullistowski.

Wreszcie historyczne przemówienie w Sejmie, tyle razy cytowane i omawiane, pierwsze w dziejach polskiego parlamentaryzmu wystąpienie obcego przywódcy, zainicjowało pewien zwyczaj, ale stało się przy tym pewną szczególnością stosunków polsko-francuskich. Zaproszenie do jego wygłoszenia jest w praktyce nadzwyczaj rzadkie i dotyczy tylko wybranych głów państw: papieża Jana Pawła II i królowej Elżbiety II, prezydentów USA, Francji, Niemiec, Izraela, Litwy, Czech i Ukrainy. Kiedy o taką możliwość poprosił kanclerz Helmut Kohl, Sejm i Senat RP dostrzegły problem protokolarny; MSZ musiało podjąć wysiłek na rzecz jego rozwiązania, szczęśliwie przekonując obie izby o znaczeniu przesłania.

Prezydenci Francji są natomiast wśród przywódców obcych państw najczęściej stającymi na trybunie sejmowej w polskim parlamencie. Jest w tym oczywiste odwołanie do mowy Charles’a de Gaulle’a. Jacques Chirac występował w 1996, Nicolas Sarkozy w 2008 i François Hollande w 2013 r. Emmanuel Macron wybrał na swoje wystąpienie uniwersyteckie Collegium Maius 4 lutego 2020 r. w Krakowie. Tak się składa, że zajmowałem się wszystkimi trzema wystąpieniami sejmowymi i wiem, jak istotne było nie dopuścić do ich przekształcenia w obowiązkowy punkt programu, ceremonię, która może pozbawić je rzeczywistej rangi przesłania do narodu, jak to uczynił generał de Gaulle niezapomnianymi słowami: *Polonais, Français, nous nous ressemblons tant et tant!* Polacy („Francuzi, jesteśmy tak bardzo do siebie podobni! – tłum. T.O.).

Głębia słów prostych i prawdziwych, bo przeżytych, i wspomnienie męża stanu, który je wypowiadał, powinny zawsze zobowiązywać w stosunkach między Francją i Polską.

³¹ W. Jarzabek, „Z Polską nie robię żadnych przetargów...”. *Gen. Charles de Gaulle, granica na Odrze i Nysie Łużyckiej i kryzys algierski*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. 31, z. 3, s. 163–165.

³² I. Ficek, *Le virage manqué de la politique du général de Gaulle à l’Est à la lumière de sa visite en Pologne du 6 au 12 septembre 1967*, „Relations Internationales” 2001, n° 106, s. 251–252.

Członkowie Francuskiej Misji Wojskowej w czasie wojny polsko-bolszewickiej z oficerami Wojska Polskiego, w tle odbudowywany most Poniatowski, Warszawa, 1920, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-H-386

Józef Piłsudski dekoruje na dziedzińcu Belwederu oficerów Francuskiej Misji Wojskowej Krzyżami Srebrnymi orderu Virtuti Militari za udział w wojnie bolszewickiej. Pierwszy stoi gen. Paul Henrys. Warszawa, 17 października 1920. Biuro Historyczne CAW K-25-865.

Dekoracja oficerów Francuskiej Misji Wojskowej. Stoją od lewej gen. Paul Henrys, płk Gaston Bilotte, gen. Albert Durand, płk Louis Faury, płk Maurice Loir, płk Ernest Byrond, mjr Mazerat, płk Feliks Happe. Warszawa, 17 października 1920. Biuro Historyczne CAW K-25-866

Charles de Gaulle w Polsce, ok. 1920 r., domena publiczna

Premier Francji Aristide Briand (pierwszy na lewo od marszałka) i minister spraw wojskowych Louis Barthou (pierwszy na prawo od marszałka) witają Józefa Piłsudskiego na dworcu kolejowym w Paryżu, w drugim rzędzie m.in. ppłk Bolesław Wieniawa-Długoszowski, 3 lutego 1921, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 22-346-1

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski zwiedza pole bitwy pod Verdun. Widoczni m.in. prezydent Francji Alexandre Millerand (I rząd, pierwszy na prawo od Piłsudskiego), Louis Barthou (obok Milleranda), luty 1921, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 22-346-3

Marszałek Ferdynand Foch po dekoracji Wielką Wstęgą Orderu Virtuti Militari na dziedzińcu Belwederu w rozmowie z marszałkiem Józefem Piłsudskim i gen. Kazimierzem Sosnkowskim, Warszawa, 4 maja 1923, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/22/0/-/147324. NAC

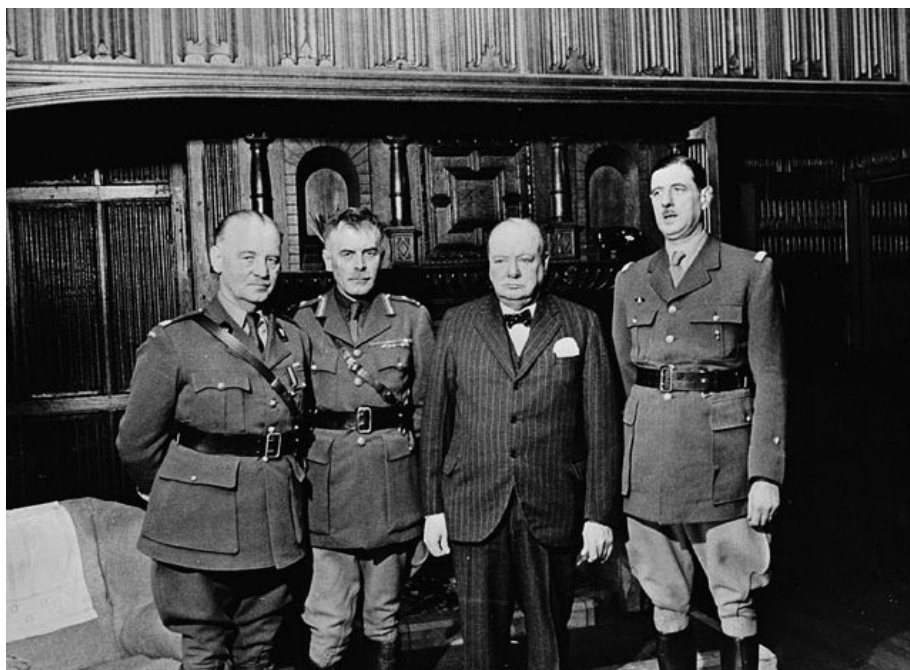
Nadanie orderu Legii Honorowej generalom polskim i francuskim przez marszałka Ferdynanda Focha na pl. Mariackim, Lwów, 10 maja 1923. Narodowe Archiwum Cyfrowe sygn. 3/41/0/-/278. NAC

Marszałek Ferdinand Foch w Krakowie, powitanie przed Barbakanem, Kraków, 11 maja 1923, Narodowe Archiwum Cyfrowe sygn. 3/1/0/7/1863 NAC

Uroczystość odznaczenia Józefa Piłsudskiego Médaille militaire. Po akcie dekoracji marszałek Franchet d'Esperey oddaje buławą honory marszałkowi Piłsudskiemu. Za nim prezydent RP Ignacy Mościcki i ambasador Jules Laroche, Warszawa, Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-A-66-2

Władysław Sikorski, Andrew McNaughton, Winston Churchill, Charles de Gaulle, 1941, domena publiczna

Wizyta Charlesa de Gaulle'a w Polsce, 1967,
© Anka Ptaszkowska,
Paulina Krasieńska.
Negatywy są własnością
Muzeum Sztuki Nowo-
czesnej w Warszawie

Generał Charles de Gaulle na Wawelu, 1967, © Anka Ptaszkowska, Paulina Krasieńska. Negatywy są wlasnośc Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie

Generał Charles de Gaulle wizytuje Westerplatte, 1967, © Anka Ptaszkowska, Paulina Krasieńska. Negatywy są wlasnośc Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie

General Charles de Gaulle i premier Józef Cyrankiewicz spotykają się z władzami i mieszkańcami miasta Gdańska, 1967, © Anka Ptazkowska, Paulina Krasieńska. Negatywy są własnością Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie

Pomnik Charles'a de Gaulle'a na Nowym Świecie w Warszawie, fot. Adrian Gryczuk, 2019, licencja Creative Commons

Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie
Musée du Palais royal de Łazienki de Varsovie

Stowarzyszenie Kawalerów Legii Honorowej
i Narodowego Orderu Zasługi
Association des décorés de la Légion d'honneur
et de l'Ordre national du Mérite

mają zaszczyt zaprosić na otwarcie wystawy
ont l'honneur de vous inviter à l'inauguration de l'exposition

**FRANCUSKA MISJA WOJSKOWA W POLSCE
W STULECIE POWSTANIA**
**CENTENAIRE DE LA CRÉATION DE LA MISSION
MILITAIRE FRANÇAISE EN POLOGNE**

23 września 2019 r. o godz. 18
le 23 septembre 2019 à 18 heures

na terenie Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie
przy bramie od Belwederu, wejście od al. Ujazdowski
au Musée du Palais royal de Łazienki de Varsovie
près de la porte du Belvédère, entrée côté Allee Ujazdowski

Przed otwarciem wystawy, o godz. 16:30, zapraszamy na
uroczystość nadania imienia **Georgesa Clemenceau**, premiera
Francji w latach 1917–1920, **skwerowi** znajdującemu się u zbiegu
ulicy **Jana Matejki** i **Al. Ujazdowski** 8
Avant l'inauguration de l'exposition, à 16:30, nous vous invitons
à la cérémonie d'octroi du nom de **Georges Clemenceau**
au square situé au croisement des rues **Jana Matejki**
et **Allee Ujazdowski** 8

Organizatorzy:

Partner projektu:

Partnerzy wystawy:

Konferencja i wystawa w stulecie powstania Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce

Bibliografia

- Borodziej W., *Rozmowy polsko-francuskie 1945–1947. Zapomniany epizod z historii dyplomacji*, „Kwartalnik Historyczny” 1986, t. 93, nr 1, s. 73–109.
- de Gaulle Ch., *Bitwa o Wisłę. Dziennik działań wojennych oficera francuskiego*, tłum. Z. Hertz, „Zeszyty Historyczne (Paryż)” 1971, z. 19, nr 200, s. 3–18.
- de Gaulle Ch., *Discours et messages*, t. 3, *Avec le renouveau, mai 1958-juillet 1962*, Plon, Paris 1970.
- de Gaulle Ch., *La bataille de la Vistule. Carnet de campagne d'un officier français*, „Espoir. Revue de l'Institut Charles-de-Gaulle” 1973, n° 4, s. 50–57.
- Dekret Wodza Naczelnego nr 2956, Dziennik Personalny MSW z dnia 26 stycznia 1922, R. 3, nr 1.
- Ficek I., *Le virage manqué de la politique du général de Gaulle à l'Est à la lumière de sa visite en Pologne du 6 au 12 septembre 1967*, „Relations Internationales” 2001, n° 106, s. 247–266.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Czy i dlaczego francuski Rząd Tymczasowy nie chciał uznać w 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego?*, „Dzieje Najnowsze” 2003, t. 35, z. 3, s. 125–141.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Józef Piłsudski and the Polish-French Alliance (1926–1935)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, t. 54, nr 3, s. 65–80.
- Jarząbek W., *Rozmowa Charlesa de Gaulle'a z Władysławem Gomułką w czasie wizyty generała w Polsce we wrześniu 1967 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2000, R. 42, z. 4, s. 147–156.

- Jarząbek W., „Z Polską nie robię żadnych przetargów...”. *Gen. Charles de Gaulle, granica na Odrze i Nysie Łużyckiej i kryzys algierski*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. 31, z. 3, s. 159–168.
- Kœnig P.E., *La frontière de l’Oder-Neisse*, „Annuaire Français de Droit International” 1990, vol. 36, s. 109.
- Koszel B., *Trójkąt Weimarski: bilans i perspektywy współpracy*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 1, s. 65–82.
- Morelle C., *Charles de Gaulle et la Pologne (1919–1969)*, „Revue Défense Nationale” 2021, vol. 836, s. 99–100.
- Odziemkowski J., *Zapomniane bitwy „Cudu nad Wisłą”*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, R. 2, nr 2(3), s. 67–81.
- Orłowski T., *Majestat Rzeczypospolitej. Ceremonie państwowe i uroczystości publiczne*, PISM, Warszawa 2021.
- Orłowski T., *Praktyka dyplomatyczna* [w druku].
- Pasztor M., *Sprawy polskie w korespondencji dyplomatycznej francuskich kół wojskowych w latach 1926–1932*, „Dzieje Najnowsze” 1994, R. 26, z. 4, s. 41–60.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 5, 1933.
- Projekt odpowiedzi Naczelnika Państwa [rękopis], Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/3/0/2.4/21.
- Rozkaz nr 11 z 18 sierpnia i nr 13 z 22 sierpnia. Akta Francuskiej Misji Wojskowej. Lipiec–sierpień 1920. Zbiory archiwalne Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Nowy Jork, teczka 701/2/99, s. 146.
- Soutou G.-H., *L’alliance franco-polonaise (1925–1933) ou comment s’en débarrasser?*, „Revue d’Histoire Diplomatique” 1981, n° 2–4, s. 327–328.
- Soutou G.-H., *Le général de Gaulle, le plan Fouchet et l’Europe*, „Commentaire” 1990, n° 52, 4, s. 757–766.
- Soutou G.-H., *Le pacte Briand-Kellogg de 1928. Entre grands sentiments et manœuvres diplomatiques*, [w:] *Guerre et Droit*, éd. J. Baechler, P. Delvolvé, Hermann, Paris 2017, s. 189–190.
- Soutou G.H., *Réflexions sur l’échec de la sécurité collective et ses raisons*, „Transversalités” 2011, n° 119/3, s. 185–186.
- Staszków J., *Polska 51 krajem sygnatariuszem Karty Narodów Zjednoczonych*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2005, t. 2, nr 1, s. 99–110.
- Toruńczyk B., *Rozmowy w Maisons-Laffitte 1981*, Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa 2006.
- Wandycz P., *Rozmowa Marszałka Piłsudskiego z Marszałkiem Franchet d’Esperey 17 listopada 1927 roku*, [w:] *Polska a zagranica*, Instytut Literacki, Paryż 1986, s. 252–259.
- Vaïsse M., *La Grandeur, politique étrangère du général de Gaulle 1958–1969*, Fayard, Paris 1998, s. 23–26.
- Zaćmiński A., *Uznanie i przeniesienie uznania rządu w stosunkach międzynarodowych – casus Polski 1939 i 1945 roku*, [w:] *Historia. Polityka. Stosunki międzynarodowe*, red. idem, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2010, s. 73–94.
- Zaks Z., *Francja i Związek Radziecki a sprawa polska (1944–1945)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1983, t. 19, s. 159–200.

Zaks Z., *Rząd francuski wobec Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i Rządu Tymczasowego RP (lipiec 1944 – sierpień 1945)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, t. 1, s. 63–90.

The importance of the legacy of recent history in the Franco-Polish relations

The French Military Mission in Poland was established immediately after World War I, with the task of helping organize and train the Polish Army. It was part of a broader political project of French interest in Central European countries, which quickly proved unsustainable. However, during the Bolshevik War, its tasks fundamentally increased when a French soldier fought for the first time to defend the territory of independent Poland. This was then-Captain Charles de Gaulle's experience, and deeply affected the role and place he assigned to Poland as President of the Fifth Republic in his vision of Europe. His recognition of the inviolability of the Oder-Neisse border, as the first Western leader as early as 1959, was one of its main elements.

Key words: Polish-French relations (1918–2022), foreign policy, Polish-Bolshevik war, Second Republic, Charles de Gaulle, Oder-Neisse border

Waga dziedzictwa historii najnowszej w stosunkach francusko-polskich

Francuska Misja Wojskowa w Polsce powstała bezpośrednio po I wojnie światowej, z zadaniem pomocy w organizacji i szkoleniu Wojska Polskiego. Wpisała się w szerszy projekt polityczny zainteresowania Francji państwami Europy Środkowej, które szybko okazało się nietrwałe. Jednak w trakcie wojny bolszewickiej jej zadania zasadniczo wzrosły, gdy żołnierz francuski stanął po raz pierwszy do walki w obronie terytorium niepodległej Polski. Było to udziałem kapitana Charles'a de Gaulle'a, co głęboko zaważyło na roli i miejscu, jakie przypisywał Polsce jako prezydent V Republiki w swojej wizji Europy. Uznanie przez niego nienaruszalności granicy na Odrze i Nysie, jako pierwszego przywódcę zachodniego już w 1959 r., było jednym z jej głównych elementów.

Słowa kluczowe: stosunki polsko-francuskie (1918–2022), polityka zagraniczna, wojna polsko-bolszewicka, II Rzeczpospolita, Charles de Gaulle, granica na Odrze i Nysie

Hervé Gaymard

Académie des Sciences Morales et Politiques

Les convergences franco-polonaises de la Mission militaire française en Pologne à la visite de Charles de Gaulle en 1967

Polonais, Français, nous nous ressemblons tant et tant ! C'est vrai pour l'économie, la culture, la science. C'est vrai aussi pour la politique. De siècle en siècle, il n'arriva jamais que nos deux peuples se soient combattus. Au contraire, le succès ou le malheur de l'un ont toujours été liés au succès ou au malheur de l'autre¹.

S'exclamait le Général de Gaulle lors de sa visite à Varsovie en septembre 1967. De fait, au moment de célébrer l'engagement désormais centenaire de militaires français, dont le jeune capitaine de Gaulle, aux côtés, puis au sein de l'armée polonaise dans le cadre de la mission militaire française (1919–1921), l'occasion est offerte de reconsidérer cet événement comme un jalon important d'une histoire commune à nos deux pays, certes entrecoupée d'éloignements, de brouilles, mais de brouilles elles-mêmes sans cesse dissipées par une profonde convergence au long cours. De Gaulle est un homme d'histoire vivante, un homme qui sait discerner ces continuités profondes sur lesquelles il s'appuie pour « voir par-delà

¹ Ch. de Gaulle, *Discours prononcé devant la Diète polonaise, Varsovie, 11 septembre 1967*, [dans :] *idem, Discours et messages*, t. V : *Vers le terme*, Paris 1970, p. 211.

la colline» les perspectives d'avenir. C'est pourquoi la Pologne sera son premier engagement au-delà des frontières françaises, puis son premier voyage officiel dans un pays sous le joug soviétique.

Cette convergence profonde, c'est la destinée commune franco-polonaise sur la scène européenne, que Bismarck redoutait par-dessus-tout au moment de réorganiser l'Europe à son profit. Dès le XVIe siècle et l'époque de Jean Sobiecki, la France entame sa longue quête d'un partenaire de confiance en Europe centrale. Son choix se porte naturellement sur la Pologne, nation qui refuse la tutelle du Saint-Empire romain germanique en Europe, nation spontanément, culturellement, religieusement proche, également. Ce choix, qui se traduit par des liens dynastiques (le roi Henri III règnera sur la Pologne entre 1573 et 1575 avant de monter sur le trône de France, tandis que Louis XV épousera Marie Leszczyńska en 1725) s'impose alors comme matrice de notre vision des équilibres européens. «Nous voulons une Pologne forte, d'abord parce que c'est la solution de justice», écrivait de Gaulle en 1919². Aujourd'hui encore, l'empereur Napoléon Ier, à l'origine de l'éphémère Duché de Varsovie (1807–1813), est cité dans votre hymne national, quand le nom du Maréchal d'Empire, Józef Poniatowski, est gravé sur l'Arc de Triomphe, en souvenir de ces années pendant lesquelles, comme l'écrit De Gaulle dans *La France et son armée*, Napoléon rend un corps à la Pologne, qui n'était plus qu'une âme. La si douloureuse répression de 1831 par la Russie, qui brise l'État sans dissoudre la Nation, suscite en France un sentiment douloureux de solidarité, La Fayette déclarant à la Chambre, le 10 septembre : «Toute la France est polonaise, depuis le vétéran de la Grande Armée, qui parle de ses frères polonais, jusqu'aux enfants des écoles, qui nous envoient tous les jours le produit de leurs faibles épargnes»³.

Tout au long du XIXe siècle, la France, Paris, seront une terre d'accueil et d'empathie pour la Pologne en exil, peuple alors privé de souveraineté sur son territoire : la présence de grandes figures de la culture polonaise, de Mickiewicz, de Chopin, s'avère essentielle dans cette convergence des âmes. C'est l'époque où «Vive la Pologne, monsieur !»⁴ est le cri de ralliement des amis de la liberté. J'y ajouterai un point qui me semble crucial, l'importance de la langue comme

² *Idem, Lettres, notes et carnets (1919–juin 1940)*, Paris 1980.

³ E. Marek, *L'insurrection polonaise de 1830–1831 dans la chanson française*, [dans :] *Pologne. L'insurrection de 1830–1831. Sa réception en Europe*, Actes du Colloque 14–15 Mai 1981 organisé par le Centre de la Culture Polonaise de l'Université Lille III, édité par Daniel Beauvois, Lille 1982, p. 139.

⁴ [Note de l'éditeur] la célèbre exclamation de Charles Floquet, futur Premier ministre français, adressée au tsar Alexandre II lors de sa visite à l'exposition universelle de 1867 à Paris.

élément de dialogue et de compréhension entre les deux peuples. Dans de belles pages de *La Pologne entre deux mondes*, Léon Noël dépeint cette diffusion naturelle de la langue française, dans des cercles élargis de la société polonaise, et tente de saisir ce lien «culturel» entre nos deux pays.

J'ai souvent demandé à des polonais quand ils avaient appris le français. La question paraissait les surprendre : ils ne s'en souvenaient point. Ils avaient commencé à parler français dans leur petite enfance, en même temps que le polonais. Ils avaient entendu leurs parents s'exprimer souvent dans notre langue⁵.

Et d'en déduire naturellement que cette communauté de culture a développé des affinités naturelles qui rendent les deux peuples sympathiques l'un à l'autre : une même vivacité d'esprit, un même goût pour la vie sociale, pour la conversation, pour les échanges d'idées générales, sans parler d'une propension semblable à la critique et à l'ironie⁶.

Sans pour autant d'ailleurs que cette connaissance profonde et intime ne coïncide jamais avec une pleine compréhension réciproque : « Leur connaissance de notre langue, de notre littérature, de notre histoire, de nos habitudes, les laisse néanmoins fort différents de nous »⁷, ajoute Noël. « Leurs réactions intimes restent déterminées par un tempérament qu'ont marqué une longue histoire très particulière, et des traditions nationales foncièrement différentes des nôtres »⁸.

Partons donc de ce lien sentimental, de cette convergence d'intérêts géopolitiques, de cette capacité à se parler, également, qui nous mènent à Charles de Gaulle. Voici quelques mois, ouvrant précisément un colloque sur le thème de la Souveraineté à l'Institut, à Paris, je citais ces mots de de Gaulle au Shah d'Iran, en 1944 : « La souveraineté peut n'être plus qu'une flamme sous le boisseau ; pour peu qu'elle brûle, elle sera, tôt ou tard, ranimée »⁹. Comment ne pas faire le lien entre cette résurrection de la souveraineté polonaise, dont de Gaulle est un témoin et un acteur, en 1919, et cette espérance qui l'animera, vingt ans plus tard, dans l'effondrement de 1940 ? Au sortir d'une harassante captivité qui lui a, de son aveu, « labouré l'âme », De Gaulle renaît à la vie militaire en étant le témoin et l'acteur de la renaissance d'une Nation : « Nous voulons une Pologne forte, d'abord parce que c'est la solution de justice », écrit-il en 1919.

La jeune capitaine de Gaulle qui, début 1919, à l'aube de la trentaine, demande avec insistance à s'engager auprès de la mission militaire française en

⁵ L. Noël, *La Pologne entre deux mondes*, Paris 1984.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pp. 67 et sq.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ch. de Gaulle, *Mémoires de Guerre et Mémoires d'Espoir*, Paris 2016, p. 1481.

Pologne dès son retour de captivité, espérant y trouver une «restauration militaire», est héritier et comptable de cette histoire. Comptable, car il a grandi dans cette France du XIXe siècle qui voit dans la Pologne une Nation opprimée, mais également car il sait le prix du sang payé par les légions polonaises aux côtés des alliés. Il s'agit initialement d'encadrer, de former, de guider vers l'unité une armée polonaise naissante, forgée par Pilsudski à différentes sources, de l'Armée Haller engagée sur le front français à des unités ayant combattu sous divers drapeaux. Il s'agit surtout de favoriser l'émergence d'une âme commune, d'un langage partagé, de ce que les militaires appelleraient aujourd'hui une «interopérabilité». C'est un art du commandement, une organisation alors considérée comme sans égale, dont Charles de Gaulle se fait l'ambassadeur. Au service de cet objectif, l'histoire est d'ailleurs son meilleur allié : chargé de former la génération nouvelle d'officiers polonais, de Gaulle, comme toujours, part des origines. Sa conférence donnée à Rembertów, «l'alliance franco-polonaise», dont l'écho se propage jusqu'à Varsovie, est une magistrale leçon d'histoire de la Pologne depuis le Xe siècle, quand «La Pologne entre effectivement dans l'Histoire». Des Piast et des Jagellon à la bataille de Grunwald, de Jean Sobieski à l'éphémère Duché de Varsovie, de Gaulle sait déjà qu'un pays, qu'une Nation s'appréhende par une compréhension profonde des lignes de force de son histoire, que cette histoire est garante de toutes les résurgences d'un insubmersible sentiment national. Il sait aussi que la France l'a, de longue date, compris, accepté, et encouragé «une Pologne forte et pour cela reconstituée dans le cadre de ses frontières historiques, pourvue d'une organisation militaire et économique solide»¹⁰, à la fois parce que ses intérêts l'y poussent, et parce que ses sentiments l'y portent.

Il faut relire le carnet de campagne de la Vistule, publié anonymement dans *l'Echo de Paris* : de Gaulle y relate la campagne militaire, mais plus encore, sonde l'âme polonaise, de l'«ivresse» qui accueille les officiers français à «l'exaltation religieuse et triste» des cérémonies patriotiques, et recueille mille témoignages de la relation particulière qui se noue entre la Pologne et la France, l'une renaissante mais luttant contre «la résignation d'une nation séculairement malheureuse», l'autre éternelle, épuisée par l'effort du conflit mondial, mais présente et impliquée. Cependant, il n'est pas question que de former des esprits, d'«être inactifs tandis que l'on se bat tout près, c'est tellement contraire à la tradition française»¹¹ : face à l'offensive bolchévique, il s'agit bientôt de monter au front, de lutter, le bienvenu caractère flou et ondoyant des instructions

¹⁰ F. Guelton, *Le capitaine de Gaulle et la Pologne (1919–1921)*, [dans :] *Charles de Gaulle, la jeunesse et la guerre 1890–1920*, Colloque international organisé par La Fondation Charles de Gaulle, Lille 5–6 novembre 1999, Paris 2001.

¹¹ *Ibidem*.

militaires aidant, aux côtés des polonais. C'est au combat que le lien se noue définitivement avec les officiers polonais, plus largement avec cette nation polonaise qui paie sa renaissance du prix du sang. Dans un élan si rare sous sa plume si maitrisée, de Gaulle donne ce dialogue avec une vieille femme, qui l'interpelle :

- «Tant que les français seront là, nous pouvons espérer. Mais ne partez pas».
- «Eh ! Non ! Nous ne partirons pas»¹².

J'ajouterai un point qui n'apparaît qu'en creux dans les écrits de Charles de Gaulle, mais me paraît essentiel : l'expérience polonaise parfait chez De Gaulle une éducation géopolitique. C'est en effet sa première confrontation avec la Russie, son premier jugement sur les «invariants stratégiques», résumé par la célèbre formule selon laquelle «La Russie impériale boira le communisme comme le buvard boit l'encre»¹³. Mais allons au-delà : homme de l'Hexagone, du pré carré, De Gaulle commence à acquérir en Pologne une culture géostratégique, déployée à l'échelle européenne. On résume bien souvent son combat de l'Entre-deux-guerres à la volonté insistante de doter l'armée française de cette force mécanique mobile, de ces chars qui lui gagnent le surnom de «Colonel Motor». A bien la considérer, cette vision stratégique relève certes d'une obsession pour la modernité, de la volonté de «ne pas se tromper de guerre». Mais elle est principalement axée sur une obsession, celle de mettre en phase la politique de défense de la France avec sa politique étrangère.

Certes, la Pologne en constituera dans les années 1930 un partenaire crucial, mais bien souvent incommode. La légende noire entourant le Colonel Beck, assez largement nourrie par les écrits de Léon Noël, est là pour le rappeler : la déclaration commune germano-polonaise de 1934 fait grand bruit à Paris, sans doute au-delà de ce que sa portée réelle aurait justifié, au point que la classe politique française ne cessera de soupçonner, à tort, des clauses militaires secrètes existant entre Varsovie et Berlin. Mais l'essentiel réside dans la difficulté pour Paris à faire marcher de concert ses alliés de revers contre l'Allemagne nazie. Comme l'ont montré les travaux d'Isabelle Davion, l'échec à régler la question de la Silésie (Cieszyn), qui empoisonne la relation entre Prague et Varsovie, est l'un des principaux échecs de la diplomatie française,

¹² Ch. de Gaulle, *La Bataille de la Vistule. Carnet de campagne d'un officier français*, publié anonymement dans : «La Revue de Paris» t. VI, Novembre-Décembre 1920, p. 47.

¹³ A. Pautard, *De Gaulle pris au mot. Fidèle greffier, Alain Peyrefitte restitue un Général au langage cru, drôle et mordant. Libéré de sa légende*, 20.10.1994, «L'Express» Archive, https://www.lexpress.fr/informations/de-gaulle-pris-au-mot_599973.html [accès: 12.07.2022].

et l'un des leviers d'action privilégiés de la diplomatie d'Hitler dans les années 1930. Le manque de courage des titulaires successifs du Quai, Yvon Delbos et Georges Bonnet, la pusillanimité et l'absence de vision stratégique du général Gamelin se ligueront harmonieusement pour faire le reste.

Cette difficulté, De Gaulle en fait le diagnostic, est liée à un décalage pourtant évident, mais sur lesquels l'État-Major comme le Quai d'Orsay jettent un voile pudique : l'incompatibilité entre des alliances de revers engageantes (notamment la Petite Entente, Tchécoslovaquie, Roumanie, Yougoslavie, ainsi que la Pologne) et une stratégie militaire défensive, qui interdit précisément de se porter au secours desdits alliés, ou de partir à l'offensive si ceux-ci venaient à être attaqués, est une faiblesse inexcusable. Cette histoire est évidemment, hélas, celle du mois de septembre 1939, quand la France, menée par le Général Gamelin, que Noël décrit comme « toujours timoré à l'extrême et fuyant les responsabilités », assiste, impuissante, à l'offensive de la Wehrmacht contre la Pologne, avant d'accueillir près d'Angers le gouvernement polonais en exil du Général Sikorski, et les 85000 combattants polonais qui prendront part à la tragique bataille de mai-juin 1940.

Quand en septembre 1967 Charles de Gaulle est le premier chef d'État occidental à se rendre en Pologne pour une visite officielle, plus de 45 ans après son départ de Pologne, il s'agit pour lui de renouer le fil des temps. D'abord car une nostalgie que le Général ne prend pas le soin de masquer l'habite. « J'ai l'honneur de vous rendre visite, l'émotion de me retrouver, au soir de mon existence, dans ce cher et noble pays où j'ai servi dans ma jeunesse »¹⁴, lance-t-il à la foule qui l'accueille. Peut-être pressent-il qu'avec ce voyage, c'est son dernier grand cycle d'initiatives sur la scène européenne et mondiale qui s'ouvre. Pourtant, en 1967, rien n'est là pour le pousser nécessairement vers les rives de la Vistule : les relations économiques entre les deux pays sont alors étonnamment modestes, le projet de renforcement des échanges porté jusqu'en 1962 par l'Ambassadeur, Étienne Burin des Rozières, a fait long feu, le pouvoir à Varsovie est bien plus directement aligné sur Moscou qu'en Roumanie, par exemple, même si le fait que Gaulle ait, dès mars 1959, pris une position très ferme sur la question de la frontière Oder-Neisse, est de nature à le rassurer. Mais il existe une raison plus profonde, que de Gaulle donne au

¹⁴ *Le général de Gaulle : à l'intérieur des frontières qui sont et doivent rester les siennes la Pologne affirme de plus en plus nettement sa personnalité nationale*, 8.09.1967, « Le Monde » Archives, https://www.lemonde.fr/archives/article/1967/09/08/le-general-de-gaulle-a-l-interieur-des-frontieres-qui-sont-et-doivent-rester-les-siennes-la-pologne-affirme-de-plus-en-plus-nettement-sa-personnalite-nationale_2618742_1819218.html [accès : 12.07.2022].

président du Conseil des Ministres, Cyrankiewicz, en septembre 1965 : « Il n'y a pas un pays auquel la France soit plus sentimentalement attaché que la Pologne ». Après avoir, l'année précédente, pris le chemin de Moscou, c'est donc à la rencontre du peuple polonais qu'il part : si l'on en croit l'Ambassadeur Wapler, alors en charge, ses visites le confronteront directement à près de 3 millions de polonais, quand 10 millions suivent ce voyage retransmis par la télévision d'État.

Plus encore, il faut reprendre cette formule du rapport d'Arnauld Wapler selon laquelle il s'agit de la première fois depuis 1944 que le peuple polonais peut exprimer ses sentiments avec le plein accord de autorités¹⁵. A se référer à un long rapport, qu'Étienne Burin des Rozières fait parvenir au Général au terme de son Ambassade, plusieurs évidences apparaissent à la diplomatie française. D'abord, celle d'une séculaire affinité et d'intérêts communs tendant à rapprocher les deux pays : avant 1958, plusieurs initiatives (1945, 1946, 1947, 1954) auraient pu conduire à des pactes d'alliances. La perception de la France est alors à Varsovie étroitement liée à celle de la relation franco-allemande, chaque coupe de froid entre Paris et Bonn suscitent, dans le cadre des marges de manœuvre laissées par Moscou, un « coup de chaud » en faveur de la France à Varsovie. Ce souci va assez loin : en 1966, Varsovie est la capitale de l'Est la moins enthousiaste devant la sortie de la France du commandement intégré de l'OTAN, tant elle craint que l'OTAN ne devienne une alliance privilégiée entre les États-Unis et l'Allemagne de l'Ouest. La visite de Cyrankiewicz à Paris, en septembre 1965 enclenche un cycle (visite de Maurice Couve de Murville à Varsovie en mai 1966, visite de Rapacki à Paris en février 1967) qui pave le chemin pour le Général. Le second constat, so brement consigné par Burin des Rozières, est simple : « Il suffit de constater que subsiste ici le seul domaine du monde communiste qui soit véritablement perméable à notre influence »¹⁶. La « latitude octroyée à la Pologne dans ses relations avec la France » par Moscou relève à la fois de la « manœuvre », et de la « concession à ses tendances naturelles ». Ce lien avec la société polonaise, culturel, intellectuel, universitaire, est dès lors, sans aucun doute, l'atout le plus précieux à jouer dans la relation bilatérale.

¹⁵ AMAE [Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes], EU27-24-1, A. Wapler, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, le 21 septembre 1967, carton 2500.

¹⁶ AMAE, Europe 1944-1960, Pologne, vol. 246, E. Burin des Rozières, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, 26 septembre 1958, p. 200.

De Gaulle rend cette expression possible, c'est là son succès, notamment par des formules aussi belles qu'habilement tournées, telle celle-ci : «Pour nous comme pour vous, il est essentiel que cette coopération en soit une, et non pas l'absorption dans quelque énorme appareil étranger. Pour nos deux peuples qui ont besoin d'agir ensemble, se rencontrer en esprit, c'est se réunir au sommet»¹⁷.

Si les résultats immédiats des discussions avec Gomulka et la *nomenklatura* polonaise restent modestes, si de Gaulle n'a à proprement parler franchi aucune «ligne rouge» propre à la Guerre Froide, il a su faire de ce voyage un moment de rencontre avec le peuple polonais par-delà le contrôle étatique, comme il a su mettre l'histoire au service du présent.

Voilà qui est précisément notre tâche aujourd'hui. Nous parlerons d'histoire, de ce que cette histoire dit des continuités profondes, chères à De Gaulle, entre nos deux Nations, de ce qu'elles ont en commun pour fonder le dialogue de demain. Il me reste l'agréable devoir de remercier ceux qui ont rendu cette journée possible, la direction du Palais Łazienki, et Mme Malgorzata Grąbczewska, l'Ambassadeur Orłowski, cheville ouvrière de cette journée, en lien avec le conseil scientifique de la Fondation, enfin l'Ambassadeur Frédéric Billet et ses services. Plus encore, je veux saluer les historiens français et polonais qui vont nourrir ce dialogue, que j'espère fructueux, et utile, et qui vont faire perdurer ces puissants liens de la pensée, des lettres, des arts et des sciences entre nos deux pays que de Gaulle mentionnait en 1967.

Bibliographie

Archives du Ministère français des Affaires Étrangères et Européennes

AMAE, EU27-24-1, A. Wapler, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, le 21 septembre 1967, carton 2500.

AMAE, Europe 1944–1960, Pologne, vol. 246, E. Burin des Rozières, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, 26 septembre 1958.

Littérature

Guelton F., *Le capitaine de Gaulle et la Pologne (1919–1921)*, [dans :] *Charles de Gaulle, la jeunesse et la guerre 1890–1920*, Colloque international organisé par La Fondation Charles de Gaulle, Lille 5–6 novembre 1999, Paris 2001.

¹⁷ *La coopération ne doit pas être l'absorption par quelque énorme appareil étranger déclare le général de Gaulle*, 11.09.1967, «Le Monde» Archives, https://www.lemonde.fr/archives/article/1967/09/11/la-cooperation-ne-doit-pas-etre-l-absorption-par-quelque-enerme-appareil-etranger-declare-le-general-de-gaulle_2617514_1819218.html [accès : 12.07.2022].

- De Gaulle Ch., *Discours prononcé devant la Diète polonaise, Varsovie, 11 septembre 1967*, [dans :] *idem, Discours et messages*, t. V : *Vers le terme*, Paris 1970, pp. 211–214.
- De Gaulle Ch., *La Bataille de la Vistule. Carnet de campagne d'un officier français*, publié anonymement, [dans :] «La Revue de Paris» t. VI, Novembre–Décembre 1920, pp. 35–52.
- De Gaulle Ch., *Lettres, notes et carnets (1919–juin 1940)*, Paris 1980.
- La coopération ne doit pas être l'absorption par quelque énorme appareil étranger déclare le général de Gaulle*, 11.09.1967, «Le Monde» Archives, https://www.lemonde.fr/archives/article/1967/09/11/la-cooperation-ne-doit-pas-etre-l-absorption-par-quelque-enerme-appareil-etranger-declare-le-general-de-gaulle_2617514_1819218.html [accès : 12.07.2022].
- Le général de Gaulle : à l'intérieur des frontières qui sont et doivent rester les siennes la Pologne affirme de plus en plus nettement sa personnalité nationale*, 8.09.1967, «Le Monde» Archives, https://www.lemonde.fr/archives/article/1967/09/08/le-general-de-gaulle-a-l-interieur-des-frontieres-qui-sont-et-doivent-rester-les-siennes-la-pologne-affirme-de-plus-en-plus-nettement-sa-personnalite-nationale_2618742_1819218.html [accès : 12.07.2022].
- Marek E., *L'insurrection polonaise de 1830–1831 dans la chanson française*, [dans :] *Pologne. L'insurrection de 1830–1831. Sa réception en Europe*, Actes du Colloque 14–15 Mai 1981 organisé par le Centre de la Culture Polonaise de l'Université Lille III, édité par Daniel Beauvois, Lille 1982, pp. 135–157.
- Noël L., *La Pologne entre deux mondes : Polonia restituta*, Paris 1984.
- Pautard A., *De Gaulle pris au mot. Fidèle greffier, Alain Peyrefitte restitue un Général au langage cru, drôle et mordant libéré de sa légende*, 20.10.1994, «L'Express» Archive, https://www.lexpress.fr/informations/de-gaulle-pris-au-mot_599973.html [accès : 12.07.2022].
- Vaïsse M., *La Grandeur, politique étrangère du général de Gaulle 1958–1969*, Paris 1998.

Les convergences franco-polonaises de la Mission militaire française en Pologne à la visite de Charles de Gaulle en 1967

Depuis le XVIe siècle, la France cherchait un partenaire de confiance en Europe centrale. La Pologne semblait prédestinée à jouer ce rôle. La transformation de la convergence franco-polonaise en un destin commun sur la scène européenne était surtout redoutée par Bismarck lorsqu'il réorganisait l'Europe à son profit. Malheureusement, notre profonde connaissance mutuelle n'a que rarement été accompagnée d'une pleine compréhension mutuelle. Le retour de l'indépendance de la Pologne, au cours de laquelle la mission militaire française l'a aidée à former une armée, a été exceptionnelle. L'expérience polonaise a affiné la formation géopolitique de de Gaulle. C'est sa première confrontation avec la Russie, son premier jugement sur les «immuables stratégiques». Il y apprend aussi la culture géostratégique qu'il développera à l'échelle européenne comme un besoin d'armes blindées mobiles. Les chemins de la Pologne et de la France divergent avec le pacte de non-agression germano-polonais et le manque de vision des dirigeants français. De Gaulle est un homme d'histoire vivante, un homme qui sait discerner les continuités profondes sur lesquelles il s'appuie pour anticiper

les perspectives d'avenir. C'est pourquoi la Pologne a été son premier engagement hors de France, puis son premier voyage officiel dans un pays sous le joug soviétique. Une visite au cours de laquelle il a rencontré 3 millions de Polonais et dans laquelle il a senti sa dernière initiative internationale. Elle combine des dimensions affectives, une proximité culturelle et intellectuelle et des intérêts politiques potentiels, mais les contraintes de la guerre froide ont dicté ses résultats modestes.

Mots-clés : relations franco-polonaises, géopolitique, Charles de Gaulle, Seconde République (Pologne), France, Russie, guerre froide, politique étrangère polonaise après 1945

The convergence of Franco-Polish interests since the time of the French Military Mission French military mission in Poland until the visit of Charles de Gaulle in 1967

Since the 16th century, France has been looking for a trusted partner in Central Europe. Poland seemed predestined to play this role. The transformation of the Polish-French convergence into a common destiny on the European stage was especially feared by Bismarck when he reorganised Europe for his own benefit. Unfortunately, our deep knowledge of each other has rarely been accompanied by full mutual understanding. The period of Polish independence, during which the French military mission helped Poland to form an army, was exceptional. The Polish experience refined de Gaulle's geopolitical training. It was his first confrontation with Russia, his first judgment on "strategic invariants". He also learned the geostrategic culture that he would develop on a European scale, such as a need for mobile armoured weapons. The paths of Poland and France diverged with the German-Polish non-aggression pact and the lack of vision of the French leaders. De Gaulle was a man of living history, a man who knew how to discern the deep continuities on which he relied to anticipate future prospects. This is why Poland was his first commitment outside France, and then his first official trip to a country under the Soviet yoke. A visit during which he met 3 million Poles and in which he felt his last international initiative. It combined emotional dimensions, cultural and intellectual proximity and potential political interests, but the constraints of the Cold War dictated its modest results.

Key words: Franco-Polish relations, geopolitics, Charles de Gaulle, Second Republic, France, Russia, Cold War, Polish foreign policy after 1945

Zbieżność francusko-polskich interesów od czasów Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce do wizyty Charles'a de Gaulle'a w 1967 roku

Francja od XVI wieku poszukiwała zaufanego partnera w Europie Środkowej. Polska wydawała się predystynowana do tej roli. Przekucia francusko-polskich zbieżności we wspólne przeznaczenie na scenie europejskiej obawiał się przede wszystkim Bismarck, kiedy reorganizował Europę dla własnych korzyści. Niestety nasza głęboka wzajemna francusko-polska znajomość rzadko współgrała z pełnym wzajemnym zrozumieniem. Wyjątkowy pod tym względem był okres odzyskania przez Polskę niepodległości, kiedy Francuska Misja

Wojskowa pomagała w formowaniu polskiej armii, a polskie doświadczenie udoskonaliło geopolityczną edukację de Gaulle'a. To była też pierwsza konfrontacja de Gaulle'a z Rosją, pierwszy osąd „strategicznych niezmiennych”. De Gaulle również w Polsce nauczył się kultury geostrategicznej, którą później rozwinął na skalę europejską jako potrzebę mobilnej broni pancernej. Drogi Polski i Francji rozeszły się wraz z polsko-niemieckim paktem o nieagresji i brakiem wizji przywódców francuskich. De Gaulle był człowiekiem żywej historii, człowiekiem, który umiał rozeznaczyć te głębokie ciągłości, na których opierał się, by widzieć z góry perspektywę przyszłości. Polska była pierwszym angażującym go krajem poza Francją, pierwszym krajem pod jarzmem sowieckim, który odwiedził z oficjalną wizytą, podczas której spotkał się z trzema milionami Polaków i podczas której wyczuwał swoją ostatnią inicjatywę międzynarodową. Wizyta połączyła wymiar emocjonalny, bliskości kulturalnej, intelektualnej i potencjalnych interesów politycznych, ale ograniczenia zimnej wojny zdeterminowały jej skromne rezultaty.

Słowa kluczowe: stosunki polsko-francuskie, geopolityka, Charles de Gaulle, II Rzeczpospolita, Francja, Rosja, zimna wojna, polska polityka zagraniczna po 1945

Maurice Vaïsse

Professeur émérite, Institut d'Etudes politiques, Sciences Po, Paris

Le voyage de De Gaulle en Pologne

On ne peut comprendre le voyage de De Gaulle en 1967 sans faire un retour en arrière sur l'évolution des relations internationales depuis l'arrivée de l'homme de Colombey au pouvoir en pleine guerre froide¹. Deux facteurs contradictoires caractérisent les relations franco-polonaises en 1958:

- d'un côté, le contexte de la guerre froide qui fait que Pologne et France se trouvent dans deux blocs opposés; les rapports politiques entre les deux pays sont peu développés et sous le coup des tensions dues aux affaires d'espionnage; sur le plan économique, la France occupe présence modeste en Pologne; les industriels allemands sont beaucoup plus dynamiques;
- mais d'un autre côté, il y a l'histoire et les rapports privilégiés avec la France. Comme le dit de Gaulle au cours d'un de ses entretiens: «il n'y a pas un pays auquel sentimentalement la France soit plus attachée que la Pologne»². On sait aussi son attachement personnel à la Pologne en

¹ Pour les références archivistiques et bibliographiques, cf mon livre, M. Vaïsse, *La Grandeur, politique étrangère du Général de Gaulle, 1958–1969*, Paris 1998, 727 pages, et la collection des Documents Diplomatiques Français (DDF), entièrement publiée pour cette période. Pour un point de vue polonais, cf. D. Jarosz, M. Pasztor, *Polish-French relations, 1944–1989*, Frankfurt am Main 2016.

² M. Vaïsse, *La Grandeur...*, *op. cit.*, p. 437. [Note de la rédaction] Paroles de bienvenue prononcées par le général de Gaulle recevant le Premier ministre Józef Cyrankiewicz

raison de son affectation militaire en 1919/1921; en 1945, de Gaulle nomme un délégué de la France libre, Christian Fouchet, auprès du Comité de Lublin en Pologne tout juste libérée³.

Au-delà des questions personnelles ou historiques, la conception géopolitique gaullienne fait qu'il est attaché au statut territorial de la Pologne dans l'Europe d'après-guerre et donc à l'intangibilité des frontières occidentales de la Pologne, c'est à dire à la ligne Oder Neisse (conférence de presse du 25/3/59). Enfin, il convient de ne pas oublier le rôle des ambassadeurs: celui de l'ambassadeur polonais Gajewski à Paris; et la présence à Varsovie d'un très proche du Général, Etienne Burin des Roziers, comme ambassadeur à Varsovie de 1958 à 1962.

Bien que de Gaulle médite la politique d'ouverture à l'est depuis 1958, celle-ci ne peut se développer, car elle est entravée par les crises de la guerre froide qui voient la France et la Pologne dans deux camps opposés et par la guerre d'Algérie, dans laquelle Varsovie a choisi de soutenir les Algériens.

L'évolution est progressive; dans son discours de fin d'année, le 31 décembre 1963, de Gaulle exprime le souhait de voir les régimes communistes d'Europe de l'Est évoluer, et il mentionne toutes les capitales, et donc Varsovie.

Le tournant a lieu en 1964 avec la succession de Khrouchtchev et le refroidissement des relations franco-allemandes. Lors de sa visite à Paris, le vice-ministre des Affaires étrangères polonais, Naszkowski, le 11 février 1964 déclare: «la France est devenue un facteur positif dans la situation internationale». Lors de sa conférence de presse du 9 septembre 1965, de Gaulle se réjouit du «cours nouveau des rapports avec la Russie, la Roumanie, la Pologne, et de l'entente constructive depuis l'Atlantique à l'Oural»⁴.

Lors de ses entretiens avec le premier ministre polonais Cyrankiewicz (10–15 septembre 1965), De Gaulle souhaite un rapprochement avec la Pologne. Le responsable polonais dit «l'estime» de son peuple pour De Gaulle et le loue pour avoir résolu le problème algérien. Le Général affirme son désir de se rapprocher de l'Est, de l'URSS, et bien sûr de la Pologne. Et il exprime sa conception: «nous ne voyons pas d'inconvénient à une alliance avec le Russie

au Palais de l'Elysée, 10 septembre 1965. Cyrankiewicz lui a répondu «Le fait est que l'amitié franco-polonaise ne doit pas être fondée uniquement sur le sentiment et la tradition, mais doit acquérir une base matérielle de plus en plus solide, il ne s'agit pas de relations unilatérales, mais de relations bénéfiques pour les deux pays». P. Lipiński, *Azjatyckie podróże Cyrankiewicza*, 1.09.2016, www.rp.pl/plus-minus/art10954741-azjatyckie-podroze-cyrankiewicza [accès : 12.07.2022].

³ Ch. de Gaulle, *Mémoires de guerre*, Vol. III: *Le Salut 1944–1946*, Paris 1959, pp. 87–88.

⁴ *Idem*, *Discours et messages*. Vol. IV: *Pour l'effort (1962–1965)*, Paris 1970, p. 446.

dans la mesure où vous gardez votre personnalité nationale»⁵. Cette vision géopolitique est caractéristique de la prudence de De Gaulle, qui a intégré le partage du monde en deux blocs, tout en gardant l'objectif de l'ébranler.

Le contexte de l'année 1966 est éminemment favorable avec la décision française de sortir de l'organisation militaire intégrée de l'OTAN et le long voyage en URSS.

En 1966, les visites se multiplient: celle du vice-président de la Diète, Zenon Kliszko, celle de Maurice Couve de Murville en Pologne (18–21 mai 1966); et celle de ministres polonais en France permettant des entretiens approfondis avec différents responsables français, le ministre des Affaires étrangères Adam Rapacki, le président du conseil d'Etat, Edward Ochab, et le premier secrétaire du comité central du parti ouvrier unifié, Wladyslaw Gomulka. Au cours de ces entretiens, Français et Polonais constatent leur identité de vues sur le problème vietnamien, la réunification de l'Allemagne «qui n'est pas pour demain ou pour après-demain»⁶ et ses frontières; ils se félicitent de l'amélioration des relations bilatérales.

Le voyage de 1967 est à la confluence de tout cela permettant à De Gaulle d'explicitier sa politique de «détente, entente, coopération». Par ailleurs, il faut noter la hiérarchie des visites du chef de l'Etat français qui se rend d'abord à Moscou (juillet 1966) en signe de reconnaissance du partenaire dominant à l'Est, puis la Pologne, avec laquelle la France a des rapports privilégiés, enfin la Roumanie (en 1968), parce que parmi les satellites, elle manifeste le plus d'autonomie.

Le voyage en Pologne est préparé par la visite du ministre des Affaires étrangères polonais à Paris (janvier 1967), et fait l'objet d'une discussion pied à pied, tant les Polonais sont inquiets des initiatives et des discours du général de Gaulle. C'est en particulier le cas pour les rencontres éventuelles du Général avec des opposants au régime, comme nous le verrons plus loin. Ajourné pour cause de la guerre des Six jours, le déplacement a lieu en septembre 1967, ce qui n'est probablement pas sans incidence sur le contenu des discours.

Le général De Gaulle se rend donc en visite officielle en Pologne du 6 au 12 septembre 1967. Il ne se contente pas de visiter la capitale, il se rend dans les principales villes polonaises, Cracovie, Gdansk et les différentes régions.

Dans son rapport, l'ambassadeur Wapler insiste sur l'affluence exceptionnelle: 3 millions de Polonais (et 10 millions ont suivi à la télévision), et il

⁵ A. Jevakhoff, *De Gaulle et la Russie*, Paris 2022, p. 485.

⁶ AMAE [Archives du Ministère des Affaires Etrangères], Entretien entre le Général de Gaulle et Monsieur Gomulka, Varsovie – 11 Septembre 1967, p. 260, Cabinet du ministre, M. Couve de Murville, d. 388.

note l'«empressement et la spontanéité» de la foule, même s'il faut faire la part de l'organisation⁷. Pour le représentant de la France, le général de Gaulle a fait l'unanimité des Polonais qui y ont tous trouvé leur compte; il remarque que l'accueil le plus chaleureux a eu lieu dans la région de Katowice, en raison de la présence de nombreux mineurs nés en France où y ayant vécu. Edward Gierek, premier secrétaire de la province, se proclame gaulliste et il a mis tout en œuvre pour que le passage de De Gaulle soit «un triomphe».

Les discours du Général évoquent des thèses qui lui sont chères: sur le plan général, la coopération entre les peuples européens, et d'un point de vue plus directement polonais, le respect des frontières et de l'intégrité territoriale de la Pologne. Dès le deuxième jour, au palais du Belvédère, en présence des principaux leaders polonais, après avoir promu sa «politique d'indépendance, de paix et de coopération», il fait allusion à «l'existence d'énormes puissances qui sont aussi des colosses économiques et techniques» et il déclare: «La France a toujours voulu la Pologne alors que d'autres ne l'ont pas toujours voulue»⁸.

A Gdansk (10 septembre), il insiste sur cette idée

La France n'a pas de conseils à donner à la Pologne [...]; elle espère que vous saurez voir un peu plus loin, un peu plus grand que ce que vous avez été obligés de faire jusqu'à présent. Les obstacles qui vous paraissent aujourd'hui insurmontables, sans aucun doute vous les surmonterez. Vous comprenez tous ce que je veux dire⁹.

Lors de son passage à Zabrze (ex-Hindenburg), en Haute Silésie, le général de Gaulle salue «la plus silésienne de toutes les villes silésiennes, c'est-à-dire la plus polonaise de toutes les villes polonaises»¹⁰. Ce discours, comme les autres, suscite les réactions extrêmement vives de la presse allemande et des associations de réfugiés.

Dans son discours à l'université Jagellone de Cracovie, De Gaulle déclare que la coopération entre les cultures française et polonaise doit être une vraie coopération et non, faisant une allusion transparente à l'URSS, «l'absorption par quelque énorme appareil étranger».

⁷ AMAE, EU27-24-1, A. Wapler, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, le 21 septembre 1967, carton 2500.

⁸ P. Castel, *De Gaulle et le soutien de la France à la position polonaise*, <https://enseigner.charles-de-gaulle.org/de-gaulle-et-le-soutien-de-la-france-a-la-position-polonaise> [accès : 12.07.2022].

⁹ I. Ficek, *Le virage manqué de la politique du général de Gaulle à l'Est à la lumière de sa visite en Pologne du 6 au 12 septembre 1967*, «Relations internationales» 2001, n° 106, p. 251.

¹⁰ *Ibidem*, p. 251.

À Varsovie, devant la Diète, il insiste sur les méfaits de la confrontation des deux blocs et insiste pour que les peuples européens règlent eux-mêmes les problèmes qui les concernent.

Pour être allusif, le discours n'en est pas moins transparent et incisif. L'appel à suivre la politique d'indépendance de la France et à prendre ses distances avec Moscou est clair.

Mais le discours tombe à plat en raison de la ligne suivie par Gomulka dont le discours est ferme: après avoir évoqué l'histoire, il déclare: «La Pologne renaissante a tiré toutes les conclusions qui découlent de ses expériences historiques. L'alliance avec l'Union soviétique [...] est la pierre angulaire de la politique de la République populaire de Pologne».

Les entretiens sont en effet plus difficiles et illustrent les limites du voyage: chacun se borne à présenter sa position, au point qu'on constate un vrai blocage. S'en tenant aux prises de position des partis communistes,

Les Polonais sont opposés à toute concession au sujet de l'Allemagne. Le problème allemand est à la fois facteur de rapprochement et de divergences entre Français et Polonais. Les premiers encouragent les Allemands à l'Ostpolitik, mais ils refusent de reconnaître la RDA. Les Polonais demandent que la RFA reconnaisse d'abord la ligne Oder Neisse et la RDA «un régime solidement établi». De Gaulle prêche la «normalisation»: la division de l'Allemagne n'est pas normale. La question de la RDA se pose aussi au sujet du traité d'amitié et de coopération proposé par les Polonais et qui implique plus ou moins clairement la reconnaissance de la RDA, ce qui risquerait de nuire aux relations entre Paris et Bonn. Aussi bien les réponses des responsables français à ces propositions sont-elles évasives.

Les relations avec l'Eglise polonaise reflètent bien les limites du voyage. Dans le contexte du conflit entre l'Etat et l'Eglise qui s'est aggravé au cours des années 1950 et de l'opposition grandissante de l'Eglise polonaise au parti communiste, Gomulka s'oppose carrément au souhait de De Gaulle d'être accueilli par le cardinal. De, archevêque de Varsovie, primat de Pologne et opposant notoire au régime. Les diplomates français croyaient que les Polonais accepteraient la demande du Général parce que sa présence à Varsovie apportait un soutien inestimable à Gomulka, mais ils durent se résigner devant la fermeté des dirigeants polonais. La rencontre n'eut finalement pas lieu, avec une conséquence inattendue: lorsque De Gaulle se rend à Cracovie, il ne rencontre pas l'archevêque, le cardinal Wojtyła, futur Jean Paul II. L'explication en est donnée quelques mois plus tard par Wojtyła lui-même¹¹. La rencontre était

¹¹ DDF 1968/1, Dépêche 104, 5 mars 1968, Patrice de Beauvais, consul général de France à Cracovie / MAE, n° 167.

prévue en juin mais lorsque la visite eut lieu en septembre, Wojtyła explique qu'étant devenu cardinal entre temps, «il ne tient pas à donner l'illusion que je me substitue à quiconque»¹².

De Gaulle n'a pas voulu bousculer l'ordre établi: la détente est au prix du respect d'un certain statu quo. C'est ce que suggérait le dessin de Jacques Faizant publié dans *le Figaro* du 7 septembre 67, avec une allusion transparente au discours de Montréal¹³: à l'arrivée de De Gaulle en avion, à Varsovie, il est acclamé par la foule qui crie «vive la Pologne libre!» Et de Gaulle fait: «chut!».

Bibliographie

Archives

Archives du Ministère des Affaires Étrangères

AMAE, Entretien entre le Général de Gaulle et Monsieur Gomulka, Varsovie – 11 Septembre 1967, Cabinet du ministre, M. Couve de Murville.

AMAE, EU27-24-1, A. Wapler, Ambassadeur de France à Varsovie au Ministère des Affaires étrangères, Varsovie, le 21 septembre 1967, carton 2500.

Documents Diplomatiques Français

DDF 1968/1, Dépêche 104, 5 mars 1968, Patrice de Beauvais, consul général de France à Cracovie / MAE, n° 167.

Littérature

Castel P., *De Gaulle et le soutien de la France à la position polonaise*, <https://enseigner.charles-de-gaulle.org/de-gaulle-et-le-soutien-de-la-france-a-la-position-polonaise> [accès : 12.07.2022].

De Gaulle Ch., *Discours et messages*, Vol. IV: *Pour l'effort (1962–1965)*, Paris 1970.

De Gaulle Ch., *Mémoires de guerre*, Vol. III: *Le Salut 1944–1946*, Paris 1959.

Ficek I., *Le virage manqué de la politique du général de Gaulle à l'Est à la lumière de sa visite en Pologne du 6 au 12 septembre 1967*, «Relations internationales» 2001, n° 106.

Jarosz D., Pasztor M., *Polish-French relations, 1944–1989*, Frankfurt am Main 2016.

Jevakhoff A., *De Gaulle et la Russie*, Paris 2022.

Lipiński P., *Azjatyckie podróże Cyrankiewicza*, 1.09.2016, www.rp.pl/plus-minus/art10954741-azjatyckie-podroze-cyrankiewicza [accès : 12.07.2022].

Vaisse M., *La Grandeur, politique étrangère du Général de Gaulle, 1958–1969*, Paris 1998.

¹² *Ibidem*. La décision de renoncer à une rencontre avec les cardinaux Wyszyński et Wojtyła a été prise afin de ne pas compromettre les discussions avec les autorités de l'État. AMAE, EU27-24-1, *op. cit.*

¹³ A Montréal, De Gaulle avait terminé son discours le 24 juillet 1967 par «Vive le Québec libre» qui avait fait scandale.

Le voyage de De Gaulle en Pologne

La visite du général de Gaulle en Pologne ne peut être comprise sans tenir compte de deux facteurs contradictoires qui caractérisent les relations franco-polonaises depuis 1958: d'une part, l'appartenance à des camps opposés pendant la guerre froide et, d'autre part, l'intensité des liens bilatéraux, qui s'exprime également dans ses souvenirs personnels du service en 1919/1921. Indépendamment des considérations sentimentales et historiques, le statut territorial de la Pologne d'après-guerre s'inscrit durablement dans la conception géopolitique du général de Gaulle. Il implique le soutien à l'inviolabilité de sa frontière occidentale. Les possibilités d'ouverture politique auxquelles il songeait depuis 1958 sont contrariées par les tensions de la guerre froide et le soutien de la Pologne à l'Algérie. L'éviction de Khrouchtchev et le refroidissement des relations franco-allemandes constituent un tournant. L'échange intensif de visites entre la Pologne et la France est censé signifier l'acceptation de l'ordre bipolaire à condition que la Pologne conserve son identité. La visite du général de Gaulle en Pologne doit lui permettre d'expliquer sa politique de «détente, entente, coopération». Ses discours voilés suggèrent l'adoption d'une position plus indépendante vis-à-vis de Moscou, mais ne bouleversent en rien le *statu quo* existant en Europe de l'après-guerre.

Mots clés: Charles de Gaulle, politique étrangère française, guerre froide (1945–1989), relations franco-polonaises, relations franco-allemandes, reconnaissance de la frontière Oder-Neisse

De Gaulle's visit to Poland

General de Gaulle's visit to Poland cannot be understood without taking into account two contradictory factors that have characterized Franco-Polish relations since 1958: on the one hand, the fact that he belonged to opposing camps during the Cold War, and on the other hand, the intensity of bilateral ties, which is also expressed in his personal memories of service between 1919 and 1921. Regardless of sentimental and historical considerations, the territorial status of post-war Poland was a lasting part of General de Gaulle's geopolitical conception. It implied support for the inviolability of its western border. The possibilities of political openness he had been thinking about since 1958 were thwarted by the tensions of the Cold War and Poland's support for Algeria. The ousting of Khrushchev and the cooling of Franco-German relations were a turning point. The intensive exchange of visits between Poland and France was supposed to signify acceptance of the bipolar order on condition that Poland retained its identity. General de Gaulle's visit to Poland was intended to explain his policy of "détente, understanding, cooperation". His veiled speeches suggested the adoption of a more independent stance towards Moscow, but did not in any way upset the post-war *status quo* in Europe.

Key words: Charles de Gaulle, French foreign policy, Cold War (1945–1989), Franco-Polish relations, Franco-German relations, recognition of the Oder-Neisse border

Podróż de Gaulle'a do Polski

Wizyty generała de Gaulle'a w Polsce nie da się zrozumieć bez uwzględnienia dwóch sprzecznych czynników istniejących w stosunkach polsko-francuskich od 1958 r.: z jednej strony przynależności do przeciwnych obozów w czasach zimnej wojny, a z drugiej strony – intensywności więzi dwustronnych, które wyrażały się także w osobistych wspomnieniach de Gaulle'a ze służby w latach 1919–1921. Niezależnie od względów sentymentalnych i historycznych kwestia powojennej Polski na trwale wpisana była w koncepcję geopolityczną de Gaulle'a. Oznaczało to m.in. poparcie Generała dla nienaruszalności zachodniej granicy Polski. Możliwości otwarcia politycznego, o których myślał już od 1958 r., udaremniły napięcia zimnej wojny i poparcie Polski dla Algierii. Punktem zwrotnym było usunięcie Chruszczowa i ochłodzenie w stosunkach francusko-niemieckich. Intensywne obustronne wizyty między Polską a Francją miały oznaczać akceptację porządku dwubiegunowego pod warunkiem zachowania przez Polskę jej tożsamości. Wizyta generała de Gaulle'a w Polsce miała służyć wyjaśnieniu polityki „odprężenia, zrozumienia, współpracy”. Jego przemówienia w zawołowanej formie sugerowały Polsce przyjęcie bardziej samodzielnej pozycji wobec Moskwy, ale jednocześnie nie niosły za sobą czynów mogących naruszyć powojenne *status quo* w Europie.

Słowa kluczowe: Charles de Gaulle, polityka zagraniczna Francji, zimna wojna (1945–1989), stosunki polsko-francuskie, stosunki francusko-niemieckie, uznanie granicy na Odrze-Nysie

VARIA

<https://doi.org/10.48269/2451-0610-ksm-2022-2-010>

Krzysztof Babij

Orientalium ZOO Łódź

Rafał Jaśkowski

dr, Urząd Miejski w Głownie

<https://orcid.org/0000-0003-0204-5985>

Samorządowy wymiar polskiej polityki zagranicznej 2012–2022. Część II: Aktywność międzynarodowa samorządu na przykładzie Łodzi

Wprowadzenie

W części I artykułu opublikowanej w numerze 2022/1 został omówiony problem samorządowego wymiaru polskiej polityki zagranicznej w szerokiej perspektywie. W rozdziale *Prawne uwarunkowania polityki zagranicznej państwa z uwzględnieniem roli samorządu terytorialnego* scharakteryzowano akty prawne oraz dokumenty programowe, na podstawie których samorząd terytorialny może prowadzić politykę zewnętrzną. Z kolei w rozdziale *Perspektywa rządowa i samorządowa – harmonijna współpraca czy odmienne wizje aktywności zewnętrznej państwa* przeanalizowana została dywersyfikacja działań w polityce zagranicznej, ze szczególnym uwzględnieniem interesów samorządu terytorialnego.

Zasadniczym celem artykułu pozostawało przyjrzenie się aktywności samorządów w polityce zagranicznej państwa w aspekcie szeroko rozumianej refleksji nad otoczeniem międzynarodowym Rzeczypospolitej. Tego typu analiza może posłużyć uporządkowaniu wiedzy na temat możliwości, warunków oraz korzyści lub ewentualnych strat prowadzenia elementów polityki zagranicznej przez polskie samorządy.

Według danych Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) 70% polskich jednostek samorządu terytorialnego działa na arenie międzynarodowej, a szczególnie aktywne w tym zakresie są miasta (95%), powiaty (86%) i województwa (85%)¹. Głównym obszarem samorządowej polityki zagranicznej są wspólne przedsięwzięcia z miastami partnerskim na podstawie różnorodnych porozumień. Najczęściej wspólne projekty tworzone są z partnerami z Unii Europejskiej (głównie Niemiec) oraz Ukrainy i Chin². Istotnym elementem samorządowej dyplomacji jest także próba oddziaływania na strategiczne kierunki rozwoju Wspólnoty Europejskiej. Jest to możliwe dzięki polskiej delegacji krajowej w Europejskim Komitecie Regionów, w której skład wchodzi 21 samorządowców³, oraz pracy tzw. ambasad regionów w Brukseli, czyli 16 biur regionalnych polskich województw⁴.

Polskie samorządy koncentrują także swoje wysiłki na projektach międzynarodowych o szczególnym dla nich znaczeniu promocyjnym i gospodarczym. Można do nich m.in. zaliczyć starania o zlokalizowanie w Krakowie zimowych igrzysk olimpijskich, ubieganie się o prawa do organizacji wystawy Expo przez Wrocław i Łódź, realizację międzynarodowych konferencji klimatycznych ONZ w Poznaniu, Katowicach i Warszawie oraz zabiegi polskich miast o przyznanie tytułu Europejskiej Stolicy Kultury.

W części II artykułu *Aktywność międzynarodowa samorządu na przykładzie Łodzi* omówiono politykę międzynarodową samorządów na przykładzie

¹ *Międzynarodowa współpraca samorządów*, „Opinie i Ekspertyzy” 06.2017, OE-261, s. 15, www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/4057/plik/oe261_internet.pdf [dostęp: 5.03.2022].

² Odpowiedź Sekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych na interpelację nr 446 Posła na Sejm Jacka Żalka z dnia 8.01.2016 r. w sprawie współpracy Ministerstwa Spraw Zagranicznych z polskimi jednostkami samorządu terytorialnego w kwestii ich aktywności międzynarodowej, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0BCC3DBD [dostęp: 1.11.2016].

³ *Komitet Regionów: 21 polskich samorządowców będzie bronić interesów lokalnych i regionalnych*, 13.02.2020, <https://cor.europa.eu/pl/news/Pages/NOTATKA-DOTYCZ%C4%84CA-POLSKIEJ-DELEGACJI.aspx> [dostęp: 5.03.2022].

⁴ B. Surmacz, „Ambasady” regionów – przedstawicielstwa polskich województw w Brukseli, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2013, nr 8, s. 36–52.

miasta Łodzi. Analiza konkretnego samorządu, który stara się prowadzić aktywną politykę międzynarodową, stanowi studium przypadku (*case study*) w sposób czytelny pokazujący, z jakimi wyzwaniem samorządy mierzą się w praktyce. Niższa część została podzielona na następujące rozdziały: *Znaczenie sieci miast partnerskich*; *Wpływ samorządu na strategiczne kierunki rozwoju Unii Europejskiej* oraz *Rozwój „samorządowej dyplomacji” w perspektywie kandydatury Łodzi do organizacji międzynarodowej wystawy Expo 2022*.

Znaczenie sieci miast partnerskich

Idea miast partnerskich (nazywanych w literaturze przedmiotu także miastami bliźniaczymi lub siostrzanymi) narodziła się w 836 r., kiedy to Paderborn w dzisiejszych Niemczech i Le Mans w dzisiejszej Francji nawiązały współpracę zwaną wiecznym braterstwem, która koncentrowała się na kontaktach między dwoma biskupami oraz ich diecezjami. Co ciekawe, umowa o współpracy miast została podpisana dopiero w 1967 r.⁵ Obecnie w Europie funkcjonuje ok. 20 tys. partnerstw regionalnych utworzonych przez jednostki samorządu terytorialnego na różnych szczeblach⁶. Pod względem statystycznym liderami samorządowej dyplomacji w tym zakresie są miasta niemieckie i francuskie, a działalność polskich gmin daje im pozycję czwartą. Według danych z 1 stycznia 2019 r. liderami wśród 200 polskich miejscowości posiadających międzynarodowe kontakty są Kraków (22 miasta partnerskie) oraz Łódź i Gdańsk (20 miast partnerskich)⁷. Te dane na początku marca 2022 r. uległy zmianie, ponieważ wiele polskich miast i gmin zerwało umowy partnerskiej z miastami w Rosji i na Białorusi. W przypadku Łodzi zakończono współpracę z Mińskiem oraz Iwanowem i Kaliningradem⁸. Jak piszą Maria Pasztor oraz Dariusz Jarosz, polskie miasta zaczęły nawiązywać umowy partnerskie

⁵ *The Millennia-Long History of German Sister Cities*, <https://sistercities.org/2019/10/11/history-of-german-sister-cities> [dostęp: 5.03.2022].

⁶ *Städtepartnerschaften – den europäischen Bürgersinn stärken, Eine empirische Studie*, Deutsch Französisch Institut, 2008, s. 8, www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_Staedtepartnerschaften_2018_dt.pdf [dostęp: 5.03.2022].

⁷ *Miasta partnerskie – dlaczego warto współpracować*, 23.04.2019, https://samorząd.infor.pl/sektor/rozwoj_i_promocja/wspolpraca/2960129,Miasta-partnerskie-dlaczego-warto-wspolpracowac.html [dostęp: 5.03.2022].

⁸ Uchwała nr LVI/1678/22 w sprawie wyrażenia woli zerwania współpracy pomiędzy miastem Łódź w Rzeczypospolitej Polskiej a miastem Iwanowo w Federacji Rosyjskiej, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BRM_2020/08_1678.pdf [dostęp: 5.03.2022].

po przemianach października 1956 roku. [Ruch partnerstwa miast] występował w różnych formach i obejmował kontakty z miastami zarówno z bloku wschodniego, jak i ze świata kapitalistycznego. Ze strony polskiej relacje z miastami – europejskimi partnerami zagranicznymi były ściśle kontrolowane na szczeblu centralnym władzy zarówno przez struktury KC PZPR (głównie Wydział Zagraniczny), jak i przez urzędy i ministerstwa. Kontakty były silnie podporządkowane pryncypiom polityki zagranicznej PRL. To one warunkowały zarówno skalę, jak i formy współpracy. Pod względem typu najważniejsza różnica dzieliła relacje miast PRL z miastami państw tzw. realnego socjalizmu i Europy Zachodniej. Te pierwsze były najczęściej inicjowane przez centralne władze PZPR. Kontakty z miastami zachodnioeuropejskimi dużo silniej podlegały uwarunkowaniom polityki międzynarodowej, w tym zwłaszcza rywalizacji na linii Wschód–Zachód. Poza tym kontekstem ważnym czynnikiem różnicującym skalę i formy kontaktów między miastami polskimi i położonymi po przeciwnej stronie żelaznej kurtyny był stan relacji PRL z poszczególnymi państwami zachodniej Europy. Na przeciwnych biegunach pod tym względem znajdowały się Niemcy Zachodnie, uznawane za państwo politycznie faktycznie wrogie wobec Polski i Francja – traktowana jako najważniejszy partner polityczny na Zachodzie, m.in. z powodu wspólnego wyczulenia na zagrożenie niemieckie⁹.

Wielowiekowe doświadczenia pokazują, że budowanie relacji partnerskich między samorządami, a szczególnie ich formalizowanie, może trwać nawet kilka dekad i jest uzależnione od wielu czynników, m.in. relacji międzypaństwowych, sytuacji geopolitycznej i gospodarczej oraz chęci realizacji przez partnerów konkretnych interesów. W przypadku Łodzi najdłuższa współpraca łączy ją z miastami niemieckimi: Chemnitz¹⁰ i Stuttgartem¹¹.

Początek współpracy Chemnitz i Łodzi datowany jest na lata 70. XX wieku. Pierwsze rozmowy na ten temat zainicjowano w 1972 r. Oficjalne potwierdzenie woli współpracy nastąpiło dopiero w 1974 r. Umowę o współpracy podpisano jednak niemalże 30 lat później. W przypadku Stuttgartu współpracę podjęto pod koniec lat 70. z inicjatywy niemieckich władz. W 1979 r. władze miasta skierowały na ręce polskiego ambasadora list intencyjny. Problemy polityczne Polski utrudniły toczące się negocjacje w tej sprawie, a rok 1980 wręcz je przerwał. Wrócono do nich w 1984 r. Proces negocjacyjny zakończył się dopiero w 1988 r. podpisaniem przez przedstawicieli władz obu miast stosownych dokumentów. Jest to zarazem najdłużej trwająca

⁹ M. Pasztor, D. Jarosz, *Władze komunistyczne w Polsce a ruch miast bliźniaczych w Europie*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, t. 52, nr 4, s. 293–313.

¹⁰ Uchwała nr X/122/03 Rady Miasta Łodzi z dnia 9 kwietnia 2003 r. w sprawie współpracy Miasta Łodzi z Miastem Chemnitz w Republice Federalnej Niemiec, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/miasto/miasta_partnerskie/BPTiWzZ_mp_Chemnitz_090213.pdf [dostęp: 5.03.2022].

¹¹ *Partnerstwo miast*, 26.09.1998, Urząd Miasta Łodzi, Stuttgart, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/miasto/miasta_partnerskie/BPTiWzZ_miasta_stud_090130.pdf [dostęp: 6.03.2022].

współpraca. Stuttgart nie jest jedynym miastem partnerskim, z którym przed ostatecznym sformalizowaniem umowy podpisano list intencyjny. Taka sytuacja miała miejsce w odniesieniu do Lwowa, Murcji, Orebro, Szegedu i Tianjin. Najpóźniej umowę o współpracy podpisano z węgierskim Szegedem, a mianowicie 4 lata po liście intencyjnym, tj. w 2008 r. Odmienne rozwiązanie zastosowano w stosunkach z Odessą. Władze Łodzi i Odessy w 1993 r. przyjęły porozumienie o ustanowieniu braterskich więzi między miastami Łódź i Odessa, dające jedynie podstawę do nawiązania kontaktów i współpracy pomiędzy podmiotami gospodarczymi, instytucjami, stowarzyszeniami i organizacjami społecznymi oraz mieszkańcami. Konkretnie kierunki i programy współpracy zawierają się już w odrębnych umowach zawieranych pomiędzy przedstawicielami władz wspomnianych dwóch miast¹².

Ze względu na swoje położenie geograficzne Łódź nie należy do żadnego z euroregionów, czyli związku jednej lub kilku gmin, które sąsiadują ze sobą i prowadzą współpracę transgraniczną w głównej mierze determinowaną ich lokalizacją oraz wspólnymi doświadczeniami historyczno-gospodarczymi¹³. Analiza umów i porozumień między Łodzią a miastami partnerskimi oraz wspólnie prowadzonych projektów dowodzi, że międzynarodowa współpraca Łodzi koncentruje się wokół spraw dotyczących sztuki, turystyki, sportu oraz kultury. O wiele mniejsze znaczenie mają działania związane z wymianą gospodarczą oraz transferem wiedzy i technologii. Za rozwój i utrzymywanie kontaktów z miastami partnerskimi odpowiada Biuro Rozwoju Gospodarczego i Współpracy Międzynarodowej, które jest jedną z komórek organizacyjnych Urzędu Miasta Łodzi¹⁴. W ostatnich latach wydatki na współpracę z miastami partnerskimi i innymi miastami zagranicznymi utrzymywane są na tym samym poziomie, oscylują w okolicach 200 tys. zł rocznie. Pieniądze w głównej mierze przeznaczane są na usługi tłumaczeniowe, organizację wydarzeń, podróże oraz noclegi¹⁵. Koszty utrzymania relacji międzynarodowych Łodzi stanowią średnio

¹² M. Kalisiak-Mędeńska, *Idea miast partnerskich. Przykład Łodzi*, [w:] *Kryzys finansowy a programowanie rozwoju jednostek przestrzennych*, red. S. Korenik, A. Mempel-Śnieżyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013, s. 120.

¹³ *Euroregions, Excellence and Innovation across EU borders. A Catalogue of Good Practices*, 2018, https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/recot_crii_catalogue_0.pdf [dostęp: 5.03.2022].

¹⁴ *Komórki organizacyjne urzędu*, Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/urzed-miasta/komorki-organizacyjne-urzedu> [dostęp: 5.03.2022].

¹⁵ *Sprawozdania z wykonania budżetu miasta Łodzi za rok 2020*, 29.03.2021, Urząd Miasta Łodzi, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BIP_SS_21/WBd_spraw_20_mat_tow_20210407.pdf oraz *Sprawozdania z wykonania budżetu miasta Łodzi za rok 2019. Materiały towarzyszące*, 03.2020, Urząd Miasta Łodzi, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BIP_AB_20/WBd_spraw_19_mat_tow_20200701.pdf [dostęp: 5.03.2022].

około 0,004% wszystkich wydatków miasta. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że według badań Instytutu Spraw Publicznych środki własne gmin stanowią 95% źródeł finansowania współpracy międzynarodowej. Brak odpowiednich funduszy wskazywany jest przez samorządowców jako główna bariera rozwoju kontaktów międzynarodowych – podkreśla to 79% respondentów. Siłami hamującymi samorządową dyplomację są również ogromne obciążenie innymi zadaniami (25%), brak zaangażowania po stronie partnerów (24%) oraz bariery językowe i formalno-prawne (19%)¹⁶.

Tabela. Miasta partnerskie Łodzi

lp.	miasto	kraj	data*
1.	Stuttgart	Niemcy	26.09.88
2.	Wilno	Litwa	22.01.91
3.	Lyon	Francja	18.07.91
4.	Mińsk**	Białoruś	18.01.92
5.	Iwanowo**	Rosja	21.01.92
6.	Odessa	Ukraina	07.05.93
7.	Tel Awiw-Jafa	Izrael	13.09.94
8.	Tiencin	Chiny	11.10.94
9.	Rustawi	Gruzja	27.06.95
10.	Puebla	Meksyk	11.07.96
11.	Barreiro	Portugalia	03.09.96
12.	Tampere	Finlandia	28.10.96
13.	Murcja	Hiszpania	14.10.99
14.	Örebro	Szwecja	25.08.01
15.	Kaliningrad**	Rosja	06.03.02
16.	Chemnitz	Niemcy	11.04.03
17.	Lwów	Ukraina	28.11.03
18.	Segedyn	Węgry	19.05.08
19.	Kanton	Chiny	20.08.14
20.	Chengdu	Chiny	29.06.15

* data nawiązania formalnej współpracy; ** 2 marca 2022 r. Łódź zerwała współpracę z Kaliningradem, Iwanowem i Mińskiem

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnych danych: *Łódź: miasta partnerskie* [hasło], https://pl.wikipedia.org/wiki/Portal:C5%81%C3%B3d%C5%BA/Miasta_partnerskie oraz *Miasta partnerskie*, Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/miasto/miasta-partnerskie> [dostęp: 5.03.2022].

¹⁶ *Międzynarodowa współpraca samorządów, op. cit., s. 9.*

Spośród wszystkich miast partnerskich najsilniejsze relacje łączą Łódź ze Stuttgartem, czego dowodem były przypadające w 2018 r. obchody 30. rocznicy współpracy¹⁷. Wieloletnia współpraca samorządów ma także widoczny wymiar w przestrzeni miast. W Stuttgarcie istnieje m.in. stalowy most nazywany Kładką Łódzką, ulica Łódzka, a herb Łodzi można zobaczyć na rondzie Königsstraße i w holu ratusza. W Łodzi z kolei jeden z elementów (specjalna kostka brukowa) pomnika Łodzian Przełomu Tysiącleci jest sygnowany nazwiskiem słynnego nadburmistrza Stuttgartu – Fritza. Szczególnie ważnym aspektem współpracy miast jest prowadzona od samego początku wymiana młodzieży oraz kooperacja w dziedzinie edukacji. Na przykład w latach 2013–2014 Stadtjugendring zrealizował z partnerami z Łodzi unijny projekt partycypacji młodzieży *Space 4 Us*. W 2013 r. w Łodzi odbyło się spotkanie członków Stadtjugendringu z 24. aktywistami miejskimi z Holandii, Francji (miasto partnerskie Strasburga), Grecji i Turcji. Wspólnie doświadczyli oni łódzkiej kultury miejskiej i dyskutowali o warunkach niezbędnych dla utrzymania jej niezależności. Wynikiem tego spotkania było późniejsze powstanie sieci aktywistów miejskich. W latach 2017–2018 Bettina Szotowski zorganizowała integracyjne (włączające) trójstronne spotkanie młodzieży *A taste of unlimited space* – projekt teatru tańca z osobami niesłyszącymi, który powstał we współpracy z Underground Soul Cypher, Wilde Löwenjugend Stuttgart, Compagnie Corps & Graph Straßburg oraz fundacją Art of Breaking Łódź i był już wielokrotnie pokazywany w Stuttgarcie, m.in. podczas Europejskiego Dnia Akcji (Europa-Aktionstag) na placu Zamkowym¹⁸. Niezwykle mocno rozwija się także współpraca kulturalna. Prawie każdego roku w Stuttgarcie występują łódzkie teatry, a w Łodzi prezentują się artyści ze stolicy Badenii-Wirtembergii (m.in. na Festiwalu Łódź Czterech Kultur). Stale współpracują również akademie sztuk pięknych z obu miast oraz łódzka szkoła filmowa i Międzynarodowy Festiwal Filmów Animowanych w Stuttgarcie (Das Internationale Trickfilm-Festival Stuttgart)¹⁹.

Niestety Łódź (podobnie jak większość polskich samorządów) nie posiada jasno określonej strategii budowania relacji międzynarodowych. Nawiązywanie kontaktów w głównej mierze wynikało i wynika z konieczności zaspokojenia potrzeb gospodarczych (np. współpraca z chińskimi miastami – *case study* w dalszej części pracy) oraz pozyskania wiedzy z zakresu zarządzania, tworzenia

¹⁷ *Stuttgart, wir fahr'n nach Łódź!*, 2018, https://uml.lodz.pl/files/public/user_upload/20180605170628322_2_.pdf [dostęp: 5.03.2022].

¹⁸ *30 Jahre Städtepartnerschaft Stuttgart – Łódź*, 05.2018, www.stuttgart.de/medien/ibs/WEB_Broschuere_30Jahre_Lodz_DE-PL.pdf [dostęp: 5.03.2022].

¹⁹ *Stuttgart w skrócie*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/stuttgart> [dostęp: 5.03.2022].

społeczeństwa obywatelskiego i rozwoju gospodarki komunalnej²⁰ (np. dzięki pomocy z Lyonu powstał w Łodzi Instytut Sprzedaży i Negocjacji oraz Łódzkiej Agencji Rozwoju Regionalnego²¹). Nieopisanym, lecz ważnym elementem wyznaczającym współpracę Łodzi z partnerami są także kwestie historyczne. Rada Gminy Stuttgart w 2001 r. uchwaliła projekt *Porozumienie i pojednanie z miastami partnerskimi w Europie Środkowo-Wschodniej*. Miasta partnerskie Łódź, Brno i Samara otrzymały po 256 tys. euro na cele socjalne. Łódź zainwestowała tę kwotę w dom wielopokoleniowy „Bednarska” – miejsce spotkań i placówkę opiekuńczo-wychowawczą dla osób starszych wiekiem, dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej i Stowarzyszenia Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę. Szczególny nacisk w domu „Bednarska” kładzie się na wzajemne wsparcie i pomoc oraz przekazywanie wiedzy i umiejętności. Placówka organizuje ponadto regularne spotkania z młodzieżą i delegacjami zagranicznymi²².

Podobnie jak dla Stuttgartu ważne było doprowadzenie do pojednania między mieszkańcami dwóch miast, którzy reprezentują niegdyś zwaśnione narody, tak dla Łodzi istotne było nawiązanie dobrych kontaktów z mieszkańcami Izraela. Tuż po II wojnie światowej w Łodzi (pełniącej wówczas funkcję stolicy kraju) mieszkało ok. 30 tys. Żydów²³, ale ze względu na już powojenne przesładowania i wydarzenia większość z nich opuściła Łódź i kraj, a wizerunek miasta pośród tej społeczności bardzo ucierpiał. Biorąc pod uwagę dużą rozpoznawalność miasta oraz przemiany społeczno-polityczne w Polsce, władze Łodzi postanowiły nawiązać relacje z Tele-Awiwem, w którym funkcjonowała kilkutyśięczna grupa byłych łodzian, zrzeszonych w Stowarzyszeniu Byłych Łodzian w Izraelu. Początkiem współpracy była 50. rocznica likwidacji Litzmannstadt Ghetto oraz zawiązanie Fundacji Monumentum Iudaicum Lodzense (funkcjonuje do dzisiaj), której zadaniem jest m.in. rewitalizacja największej nekropolii żydowskiej w Europie. Wymiernymi przykładami współpracy samorządów jest również tzw. turystyka sentymentalna²⁴ oraz powstanie Centrum Dialogu im. Marka Edelmana – instytucji kultury dbającej o dziedzictwo łódzkiej

²⁰ *Miasta partnerskie – dlaczego warto...*, *op. cit.*

²¹ *Lyon w skrócie*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/lyon> [dostęp: 5.03.2022].

²² *30 Jahre Städtepartnerschaft...*, *op. cit.*

²³ W. Cudny, E. Kubiak, R. Rouba, *Dziedzictwo kulturowe łódzkich Żydów i jego rola w rozwoju współczesnej Łodzi i regionu łódzkiego*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. 10, nr 1, s. 122.

²⁴ *Tel Awiw-Jafa*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/tel-awiw-jafa> [dostęp: 5.03.2022].

społeczności żydowskiej oraz podejmującej działania upamiętniające Ocalałych i Sprawiedliwych oraz ich rodzin²⁵.

Jak zauważa autorka opracowania *Idea miast partnerskich. Przykład Łodzi*

siła napięcia wzajemnych kontaktów pomiędzy Łodzią, a miastami partnerskimi nie jest taka sama w każdym przypadku. Zapewne ze względu na duże odległości pomiędzy Łodzią a chińskim Tianjin czy meksykańskim Puebla nie odnotowano znaczących wydarzeń potwierdzających współpracę partnerską. Widać to dobitnie po mieście Puebla, z którym w ostatnich latach nie podjęto żadnych działań wpisujących się w obszary urzeczywistniania współpracy określone jako: kultura, edukacja i nauka, współpraca ekonomiczna i handlowa, turystyka. Niewiele lepiej wygląda współpraca z Tianjin. Jest ona bardzo sformalizowana i opiera się na oficjalnych wizytach przedstawicieli władz obu miast, instytucji naukowych czy przedsiębiorców²⁶.

Zupełnie inny wymiar współpracy mają relacje między Łodzią a innym chińskim miastem – Chengdu. Zanim samorządowcy sformalizowali współpracę w 2015 r., dwa lata wcześniej uruchomiono regularne przewozy towarowe koleją między miastami²⁷. Umowa partnerska ze stolicą prowincji Syczuan zaowocowała m.in. stałą wyminą studentów między lokalnymi uczelniami, wymianą doświadczeń między urzędnikami oraz kontaktami lokalnych ogrodów zoologicznych. Współpraca partnerska Łodzi z miastami chińskimi pozwoliła także na uzyskanie wymiernej pomocy. W marcu 2020 r. po wybuchu pandemii COVID-19 prezydent Łodzi oraz przewodniczący Rady Miasta napisali specjalne listy do burmistrzów Kantonu i Chengdu z prośbą o przesłanie do Łodzi środków ochrony osobistej, takich jak: półmiski, rękawiczki czy gogle ochronne²⁸. W odpowiedzi na pismo po kilku tygodniach pociągiem z Chengdu do Łodzi przyjechało 11 700 certyfikowanych maseczek ochronnych. „W geście solidarności i pomocy w walce z pandemią Władze Miasta Chengdu przesłały film z pozdrowieniami i życzeniami zdrowia dla wszystkich mieszkańców Łodzi od Z-cy Burmistrza Miasta Chengdu Pana NIU Qingbao”²⁹.

W dobie pandemii współpraca miast partnerskich miała także charakter kulturalny. W maju 2020 r. Urząd Miasta Łodzi zorganizował największą

²⁵ *O centrum*, Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi, www.centrumdialogu.com/o-nas/o-centrum-dialogu [dostęp: 5.03.2022].

²⁶ M. Kalisiak-Mędeńska, *Idea miast partnerskich...*, *op. cit.*, s. 122.

²⁷ T. Baliszewski, *Z Chin do Łodzi pociągiem. Od kwietnia funkcjonuje bezpośrednie połączenie towarowe*, 22.11.2013, <https://natemat.pl/82959,z-chin-do-lodzi-pociagiem-od-kwietnia-funkcjonuje-bezposrednie-polaczenie-towarowe> [dostęp: 5.03.2022].

²⁸ *Łódź prosi o pomoc miasta partnerskie z Chin*, 21.03.2020, www.rp.pl/swiat/art820151-lodz-prosi-o-pomoc-miasta-partnerskie-z-chin [dostęp: 5.03.2022].

²⁹ *Chengdu*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/chengdu> [dostęp: 5.03.2022].

w Polsce transmisję online z placówek biorących udział w Nocy Muzeów. Wśród specjalnych gości i prezentowanych materiałów pojawiły się również treści z instytucji kultury w Tampere, Stuttgarcie, Odessie i Grazu³⁰.

Podtrzymywaniu współpracy z miastami partnerskimi służyć ma organizowane od 2011 r. w Łodzi Forum Miast Partnerskich. Odbywające się nieregularnie spotkania mają być przestrzenią wymiany doświadczeń między samorządowcami, przedsiębiorcami oraz naukowcami z miast, które współpracują z Łodzią. Ostatnie takie spotkanie odbyło się w październiku 2020 r. i było poświęcone zagadnieniom ekologii. Dyskutowano m.in. o zrównoważonej mobilności w miastach, gospodarce wodnej i tworzeniu terenów zielonych. W spotkaniu wzięli udział przedstawiciele Odessy (Ukraina), Chemnitz (Niemcy), Stuttgartu (Niemcy), Lyonu (Francja), Tampere (Finlandia), Murcji (Hiszpania), Wilna (Litwa), Lwowa (Ukraina), Kaliningradu (Rosja) oraz Tiencin (Chiny)³¹.

Analizując znaczenie sieci miast partnerskich na przykładzie Łodzi, należy stwierdzić, że współpraca międzynarodowa w tym obszarze nie jest kluczowa dla władz miasta i nie przynosi ona znaczących korzyści ekonomicznych. Podtrzymywanie kontaktów oraz kurtuazyjne wizyty mogą jednak procentować w sytuacjach kryzysowych lub nowych kontraktach gospodarczych (jeśli pojawiają się ku temu sprzyjające okoliczności – niezależne od samorządów). Podtrzymywanie kontaktów w dziedzinie kultury, sportu czy edukacji pomaga w budowaniu wzajemnego zrozumienia między narodami i utrwala wspólne wartości. Daje ona również fundament do późniejszego wspierania się przy projektach nieobejmujących bezpośredniej współpracy. Było tak m.in., gdy Łódź ubiegała się o prawa do organizacji Expo 2022. Wówczas wszystkie miasta partnerskie wyraziły poparcie dla kandydatury i lobbowały na rzecz Łodzi³². O jakości współpracy z miastami partnerskimi w żadnym stopniu nie decyduje liczba potencjalnych partnerów, egzotyczne położenie geograficzne oraz kurtuazyjne wizyty włodarzy miast i urzędników. Skuteczną politykę zagraniczną w tym obszarze określają zrealizowane projekty, takie jak np.: pociąg towarowy na linii

³⁰ *Tegoroczna łódzka Noc Muzeów tylko online*, 7.05.2020, <https://lodz.tvp.pl/47929828/tegoroczna-lodzka-noc-muzeow-tylko-online> [dostęp: 5.03.2022].

³¹ *VI Forum Miast Partnerskich „Smart City” w Łodzi*, 8.10.2020, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/vi-forum-miast-partnerskich-smart-city-wlodzi-id37021/2020/10/8> [dostęp: 5.03.2022].

³² *Miasta partnerskie Łodzi oficjalnie popierają nasze starania o Expo 2022*, 18.09.2017, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/miasta-partnerskie-lodzi-oficjalnie-popieraja-nasze-starania-o-expo-2022-id5834/2017/9/18> [dostęp: 5.03.2022].

Łódź–Chengdu, wymiana pracowników Pracowni Urbanistycznej Aglomeracji Lyonu i Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Łodzi czy warta 15 mln inwestycja pod Łodzią zrealizowana przez niemiecką firmę farmaceutyczną z okolic Stuttgartu³³. Są one wynikiem wieloletniej współpracy i budowania zaufania na poziomie samorządowym. Nie były one jednak możliwe bez odpowiedniego wsparcia agencji rządowych i dobrych relacji międzypaństwowych.

Wpływ samorządu na strategiczne kierunki rozwoju Unii Europejskiej

Biorąc pod uwagę długą historię integracji europejskiej oraz proces zacieśniania relacji międzypaństwowych, rola regionów we Wspólnotach Europejskich była przez lata marginalizowana. Do początku lat 90. samorządowcy nie posiadali wyraźnego wpływu na kierunki rozwoju europejskiej społeczności.

Stowarzyszone w Zgromadzeniu Regionów Europy regiony podjęły w latach 1990–1991 inicjatywy zmierzające do wprowadzenia do prawa wspólnotowego zapisów traktatowych gwarantujących im udział w procesie decyzyjnym Wspólnot Europejskich. Postulaty regionów sformułowane przez Zgromadzenie Regionów Europy przekazane zostały Konferencji Międzyrządowej państw członkowskich Wspólnot Europejskich, która rozpoczęła pracę 15 grudnia 1990 r. w Rzymie. Zawierały one dwa istotne cele: instytucjonalizację udziału regionów w procesie decyzyjnym na szczeblu wspólnotowym oraz stworzenie mechanizmów zabezpieczających ich prerogatywy³⁴.

W efekcie zabiegów samorządowców Traktat o Unii Europejskiej³⁵ powołał Komitet Regionów, który pełni funkcję doradczą. W 2009 r. Traktat lizboński wzmocnił rolę Komitetu i nakazał, aby akty prawne były z nim konsultowane na każdym etapie procesu legislacyjnego. Dokument dał także możliwość wnoszenia spraw do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i zwiększył jego kontakty z Parlamentem Europejskim, Komisją i Radą. W skład Komitetu obecnie wchodzi 329 członków, których praca obejmuje 5-letnią kadencję i koncentruje się w sześciu komisjach³⁶. Polska delegacja

³³ *Niemiecka firma farmaceutyczna zainwestuje około 15 mln euro pod Łodzią*, 26.01.2022, <https://investmap.pl/niemiecka-firma-farmaceutyczna-zainwestuje-okolo-15-mln-euro-pod-lodzia.a300023> [dostęp: 5.03.2022].

³⁴ K. Jósowskiak, *Unia Europejska –samorząd terytorialny a profil jego międzynarodowej współpracy na poziomie lokalnym i regionalnym w przyszłości*, „Studia Europejskie” 2008, nr 3, s. 103–124.

³⁵ Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej, https://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14803&Itemid=945 [dostęp: 5.03.2022].

³⁶ *O Komitecie*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/about/Pages/default.aspx> [dostęp: 5.03.2022].

składa się z 21 członków. Są nimi samorządowcy wybrani w polskich wyborach lokalnych do jednostek samorządu terytorialnego. Do Komitetu zostali desygnowani przez stowarzyszenia samorządowe: Związek Województw RP, Związek Powiatów Polskich, Związek Miast Polskich, Unię Metropolii Polskich, Związek Gmin Wiejskich RP oraz Unię Miasteczek Polskich³⁷. Prace polskich przedstawicieli w latach 2020–2025 koncentrują się wokół określonej grupy zagadnień opisanych w dokumencie pod nazwą: *Priorytety prac polskiej delegacji na lata 2020–2025*. Są to:

- kwestie dotyczące przyszłości polityki spójności, ze szczególnym uwzględnieniem współpracy transgranicznej w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej na lata 2021–2027 (INTERREG) oraz Międzyregionalnej Grupy „Karpaty”;
- wieloletnie ramy finansowe na lata 2021–2027 i instrument NextGeneration EU, ze szczególnym uwzględnieniem określenia ich wartości oraz powołania Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji;
- Wspólna Polityka Rolna i rozwój obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem ryzyka rozprzestrzeniania się afrykańskiego pomoru świń;
- Europejski Zielony Ład, ze szczególnym uwzględnieniem transformacji energetycznej oraz Europejskiego Pakietu na rzecz Klimatu;
- rozwój nauki, ze szczególnym uwzględnieniem wsparcia finansowego dla polskich ośrodków badawczych oraz zwiększenia ich udziału w projektach międzynarodowych;
- transformacja cyfrowa, ze szczególnym uwzględnieniem regulacji dotyczących danych osobowych oraz usług cyfrowych;
- rozwój gospodarczy i społeczny, ze szczególnym uwzględnieniem planu odbudowy po pandemii COVID-19 oraz Europejskiego Filaru Praw Socjalnych;
- pozycja Europy na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem roli Konferencji Władz Lokalnych i Regionalnych Partnerstwa Wschodniego (CORLEAP) i grupy zadaniowej ds. Ukrainy;
- demokracja i wartości europejskie, ze szczególnym uwzględnieniem przeciwdziałania dezinformacji³⁸.

³⁷ *Polska delegacja krajowa*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/PL/members/Pages/Delegation.aspx?country=Poland> [dostęp: 5.03.2022].

³⁸ *Priorytety prac polskiej delegacji na lata 2020–2025*, Europejski Komitet Regionów, <https://wielkopolska.eu/attachments/article/1262/Priorytety%20prac%20polskiej%20delegacji%20na%20lata%202020-2025.pdf> [dostęp: 5.03.2022].

Praca polskich przedstawicieli w Komitecie Regionów koordynowana jest przez Biuro Informacyjne Województwa Wielkopolskiego w Brukseli. Przed każdą sesją Komitetu polska delegacja spotyka się, aby wypracować wspólne stanowisko oraz poznać analizy ekspertów i doradców merytorycznych. Jak czytamy na oficjalnej stronie internetowej Unii Europejskiej,

Polscy członkowie aktywnie uczestniczą w procesie legislacyjnym UE, przygotowując opinie i rezolucje, których sporządzenia Komitet Regionów podejmuje się z inicjatywy własnej. Praca w polskiej delegacji pozwala również członkom zgłaszać istotne dla nich postulaty oraz wpływać na krajowy i europejski proces decyzyjny³⁹.

Analizując pracę polskich przedstawicieli w Komitecie Regionów, należy stwierdzić, że angażują się w tematykę europejską bliską mieszkańcom regionu, z jakiego pochodzą. Na przykład marszałek województwa podkarpackiego Władysław Ortyl przewodniczy pracom dotyczącym powstania Strategii Karpackiej⁴⁰, a marszałek województwa zachodniopomorskiego Olgierd Geblewicz zajmuje się m.in. tematyką rybołówstwa⁴¹.

Od listopada 2019 r. w polskiej delegacji do Komitetu Regionów pracuje także prezydent Łodzi Hanna Zdanowska, która zasiada w Komisji Środowiska, Zmiany Klimatu i Energii (ENVE) oraz Komisji Polityki Społecznej, Edukacji, Zatrudnienia, Badań Naukowych i Kultury (SEDEC). Prezydent Łodzi pracuje także w grupie roboczej Europejskiego Komitetu Regionów Green Deal Going Local i jest ambasadorem Paktu na rzecz klimatu z ramienia Komitetu oraz krajowym ambasadorem ds. Porozumienia Burmistrzów⁴². Zaangażowanie Hanny Zdanowskiej w sprawy europejskiej polityki klimatycznej wynika m.in. z wyraźnych oznak pustoszczenia środkowej Polski⁴³ oraz doświadczeń Łodzi z zakresu rewitalizacji i walki z niską emisją. Jak sama prezydent zwraca uwagę:

Europejski Zielony Ład i Porozumienie Burmistrzów to główne motory napędowe zmian w UE na najbliższe lata i osiągnięcia klimatycznej neutralności w 2050 r. Teraz musimy wdrożyć ich rozwiązania i narzędzia na poziomie krajowym, co wymaga

³⁹ *Polska delegacja krajowa, op. cit.*

⁴⁰ *Marszałek Władysław Ortyl o Strategii Karpackiej*, 5.03.2021, Polskie Regiony, <https://polskieregiony.pl/marszalek-wladyslaw-ortyl-o-strategii-karpackiej> [dostęp: 5.03.2022].

⁴¹ *Unijne ramy gromadzenia danych dotyczących rybołówstwa*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-5241-2015> [dostęp: 5.03.2022].

⁴² *Hanna Zdanowska – Prezydent Miasta Łodzi*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/urzed-miasta-lodzi/prezydent-miasta> [dostęp: 5.03.2022].

⁴³ A. Sikora, *Łódź na pustyni. Centralna Polska wysycha, władze postanowiły tego nie zauważyć*, 29.06.2019, <https://oko.press/lodz-na-pustyni-centralna-polska-wysycha-wladze-postanowily-tego-nie-zauwazyc> [dostęp: 5.03.2022].

zaangażowania wszystkich interesariuszy. Jako Ambasador Porozumienia Burmistrzów podejmuję to wyzwanie, ponieważ jestem przekonana, że bez współpracy na każdym szczeblu, nie uda się nam odbudować naszych krajów, ani osiągnąć klimatycznych celów, jakie stawia sobie Europa⁴⁴.

W ramach swojej pracy w Komitecie Regionów Hanna Zdanowska była m.in. sprawozdawcą Komisji Środowiska, Zmiany Klimatu i Energii podczas przygotowania opinii *Transformacja ekologiczna – Jaka równowaga między akceptacją społeczną, a wymogami środowiskowymi z punktu widzenia miast i regionów, z myślą o budowaniu odpornych społeczności*⁴⁵. W agendzie jej pracy znalazł się także udział w warsztatach z przedstawicielami Komisji Europejskiej poświęconych Europejskiemu Zielonemu Ładowi, rewitalizacji oraz zrównoważonej i niskoemisyjnej mobilności, a także łączenie wysiłków z gminami ościennymi w walce o lepszą jakość powietrza przez ograniczanie niskiej emisji oraz zabieganie o zapewnienie bezpośredniego dostępu do unijnych środków przez samorządy⁴⁶. Prezydent Łodzi była również członkiem delegacji Komitetu Regionów na szczyt klimatyczny ONZ w Glasgow (COP26). Podczas rozmowy z Polską Agencją Prasową prezydent Łodzi podkreślała:

przyjechalśmy na COP w Glasgow, żeby pokazać nasze stanowisko. Walczymy przede wszystkim o dostrzeżenie nas jako partnerów, nie tylko na etapie wdrażania, ale również na etapie wymyślania, procedowania określonych rozwiązań. Oczywiście walczymy też o to, żeby miasta były bezpośrednim beneficjentem funduszy na transformację klimatyczną. [...] Prezydent Łodzi zwróciła uwagę, że miasta stanowią 3 proc. łądów na świecie i 1 proc. całej kuli ziemskiej, produkując przy tym prawie 75 proc. gazów cieplarnianych. „Jeżeli to sobie uświadomimy, to myślę, że każdy odpowie sobie, jaka powinna być rola miast, czyli nic o nas bez nas. [...] Wyjaśniła, że zaangażowanie miast jest „szalenie istotne” już na tym etapie, kiedy tworzy się prawo klimatyczne, które będzie wkrótce realizowane w postaci konkretnych działań⁴⁷.

⁴⁴ Prezydent miasta Łodzi Hanna Zdanowska została europejskim ambasadorem, 21.04.2021, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/arttykul/prezydent-miasta-lodzi-hanna-zdanowska-zostala-europejskim-ambasadorem-id40270/2021/4/21> [dostęp: 5.03.2022].

⁴⁵ *Transformacja ekologiczna. Jakiej równowagi potrzeba między akceptacją społeczną a wymogami środowiskowymi z punktu widzenia miast i regionów, z myślą o budowaniu odpornych społeczności?*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-104-2022#:~:text=NL-,PL,-PT> [dostęp: 5.03.2022].

⁴⁶ Prezydent miasta Łodzi Hanna Zdanowska..., op. cit.

⁴⁷ M. Kicka, *Prezydent Łodzi na COP26: walczymy o dostrzeżenie nas jako partnerów i bezpośrednio fundusze dla miast*, 10.11.2021, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/komitet-regionow/prezydent-lodzi-na-cop26-walczymy-o-dostrzezenie-nas-jako-partnerow-i> [dostęp: 5.03.2022].

Hanna Zdanowska była także współautorką apelu samorządowców zasiadających w Komitecie Regionów, którzy postulowali do głównego negocjatora Unii Europejskiej Fransa Timmermansa o uwzględnienie wymiaru regionalnego i lokalnego w ostatecznych konkluzjach z Glasgow w celu ochrony ludzi i planety. Zwracając uwagę, że lokalne władze realizują 70% środków służących łagodzeniu zmiany klimatu i 90% polityk w zakresie przystosowania się do zmiany klimatu⁴⁸.

Samorząd chce także wpływać na strategiczne kierunki rozwoju Unii Europejskiej poprzez stałą obecność w Brukseli dzięki przedstawicielstwom regionalnym. Nie są to palcówki dyplomatyczne i najczęściej można je przyrównać do instytucji lobbystycznych, których funkcjonuje przy Parlamencie i Komisji Europejskiej około 12 tys.⁴⁹ Pierwsze przedstawicielstwa regionalne powstawały w latach 80. i były prowadzone przez samorządy brytyjskie i niemieckie. Jak zauważa Beata Surmacz:

Początkowo działalność biur regionalnych była dosyć negatywnie oceniana przez władze centralne państw członkowskich, które odbierały to jako próbę samodzielnego prowadzenia polityki zagranicznej. Zakaz ustanawiania przedstawicielstw regionalnych w Brukseli obejmował np. Włochy czy Hiszpanię do połowy lat 90.⁵⁰

Tworzenie regionalnych przedstawicielstw wiązało się i do dzisiaj wiąże się z chęcią skutecznego pozyskiwania środków unijnych, wpływaniem na tworzenie europejskiego prawa oraz działalnością polityczną. Wśród czynników sprzyjających powstawaniu „samorządowych ambasad w Brukseli” zwraca się uwagę na

rosnące znaczenie transnarodowych, lokalnych i regionalnych szczebli władzy w państwach UE w procesie tworzenia i realizacji polityk, rozwój polityki społecznej i regionalnej Unii oraz wzrost strukturalnych funduszy rozwojowych, jak również bezpośredni wpływ interesów lokalnych i regionalnych na program Rynku Wewnętrznego⁵¹.

⁴⁸ COP26: Przywódcy lokalni apelują do głównego negocjatora UE Fransa Timmermansa o uwzględnienie wymiaru regionalnego i lokalnego w ostatecznych konkluzjach z Glasgow w celu ochrony ludzi i planety, 13.10.2021, <https://cor.europa.eu/pl/news/Pages/cop-26-local-leaders-call-eus-vice-president-timmermans-include-reg-local-dimension.aspx> [dostęp: 5.03.2022].

⁴⁹ M. Błaszczuk-Zawiła *et al.*, *Polski lobbying w Unii Europejskiej*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2019.

⁵⁰ B. Surmacz, „Ambasady” regionów..., *op. cit.*, s. 38.

⁵¹ U. Kurczewska, M. Mołęda-Zdziech, *Lobbying w Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia Europejskie” 1999, nr 2, s. 68.

Polskie biura regionalne w Brukseli powstawały jeszcze przed akcesją naszego kraju do Wspólnoty, a ich pracownicy najczęściej zdobywali szlify na stażach w biurach regionów partnerskich. Jako pierwsze do życia zostały powołane Biuro Informacyjne Regionów Lubelskiego i Podlaskiego (1999 r.) przedstawicielstwo Pomorskiego Stowarzyszenia Gmin Wiejskich przy UE (2000 r.) oraz Biuro Stowarzyszenia Dolny Śląsk w UE (2001 r.). Od 2012 r. wszystkie polskie województwa mają swoje przedstawicielstwa w Brukseli⁵². Najczęstszą formułą funkcjonowania biur są oddziały departamentów urzędów marszałkowskich, ich delegatury, samodzielne jednostki budżetowe oraz stowarzyszenia gmin i regionalne partnerstwa. Unikatową formę współpracy samorządu wojewódzkiego i miejskiego miało Łódzkie House, czyli Regionalne Biuro Województwa Łódzkiego w Brukseli (2003 r.). Było ono bowiem finansowane w 45% przez Urząd Miasta Łodzi i 55% przez Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego. W ramach umowy o współpracy miasto odelegowało do pracy w Brukseli swojego pracownika i tym samym było przez długi czas jedynym polskim miastem posiadającym oficjalnego przedstawiciela w Brukseli⁵³. Ponad 10-letnia współpraca samorządu wojewódzkiego i gminnego zakończyła się w 2016 r., kiedy to Rada Miasta w Łodzi zdecydowała o zaprzestaniu finansowania biura w Brukseli, którego utrzymanie kosztowało rocznie 200 tys. zł. Jak tłumaczył wówczas na antenie Rozgłośni Polskiego Radia w Łodzi dyrektor Biura Strategii Miasta – Tomasz Jakubiec: „Inne miasta też podejmowały takie decyzje. Region tam pozostawia swoje biuro i będziemy mogli korzystać z jego potencjału. Chodzi o zwiększenie mobilności i elastyczności”⁵⁴. Do głównych zadań i funkcji wojewódzkich przedstawicielstw w Brukseli zaliczyć należy:

- informowanie administracji organu lokalnego o procedurach, inicjatywach i decyzjach ustawodawczych Unii Europejskiej oraz o programach wspólnotowych;
- reprezentowanie interesów danego regionu, jego problemów oraz opinii o konkretnych politykach na forum Komisji Europejskiej oraz Parlamentu Europejskiego;

⁵² W. Modzelewski, *Biura regionalne w Brukseli. Doświadczenia Warmii i Mazur*, [w:] *Region Warmii i Mazur w europejskich procesach integracyjnych*, INP UWM, Olsztyn 2014, s. 155.

⁵³ B. Surmacz, „Ambasady” regionów..., *op. cit.*

⁵⁴ J. Kosmatka, *Łódzkie House. Koniec z finansowaniem biura w Brukseli*, 15.06.2016, <https://radiolodz.pl/25926-lodzkie-house-koniec-z-finansowaniem-biura-w-brukseli,175913> [dostęp: 5.03.2022].

- przygotowanie wizyt przedstawicieli politycznych oraz ekspertów władzy lokalnej – wspieranie przedstawicieli regionalnych w Komitecie Regionów;
- gromadzenie informacji i dobór partnerów;
- prowadzenie punktu kontaktowego dla poszukiwania partnerów z innych regionów, wspieranie tworzenia sieci regionów i współpracy pomiędzy nimi;
- organizowanie imprez informacyjnych i kulturalnych;
- tworzenie wizerunku dotyczącego potencjału gospodarczego i turystycznego regionów;
- udzielanie odpowiedzi na pytania obywateli; spotkania informacyjne z gośćmi z regionu⁵⁵.

Łódzkie House w różnym stopniu spełnia wszystkie z powyższych założeń i celów. Szczególną rolę w jego funkcjonowaniu odgrywają fundusze zewnętrzne. Dzięki aktywnej postawie jego pracowników udaje się pozyskiwać granty i dotacje m.in. z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego oraz programów Horyzont 2020, Interreg Europa oraz Europa Dla Obywateli. Jednym z przykładów kilkudziesięciu zrealizowanych już projektów może być działanie o nazwie *Promocja gospodarcza łódzkich strategicznych sektorów gospodarczych na dalekim i bliskim wschodzie podczas światowych wydarzeń gospodarczych*. Dzięki wsparciu pracowników Biura Województwa Łódzkiego 24 przedsiębiorców mogło skorzystać z pomocy w pozyskiwaniu partnerów biznesowych na rynku chińskim i arabskim⁵⁶. Do dyspozycji firm z regionu łódzkiego jest także prowadzony przez biuro Punkt Wsparcia Inwestora w Brukseli oraz branżowe programy wsparcia promocji gospodarczej jak np. dofinansowanie udziału w targach budowlanych⁵⁷. Innym wymiarem pracy biura jest wspieranie relacji między uczelniami i pomoc w nawiązywaniu współpracy naukowej⁵⁸ oraz

⁵⁵ M.-L. Löper, *Biura przedstawicielskie regionów europejskich w Brukseli*, „Studia Europejskie” 2000, nr 1, s. 55–60.

⁵⁶ *Promocja gospodarcza łódzkich strategicznych sektorów gospodarczych na dalekim i bliskim wschodzie podczas światowych wydarzeń gospodarczych*, Łódzkie House, <https://bruksela.lodzkie.pl/nasze-projekty/promocja-gospodarcza-lodzkie-strategicznych-sektorow-gospodarczych-na-dalekim-i-bliskim-wschodzie-podczas-swiatowych-wydarzen-gospodarczych> [dostęp: 5.03.2022].

⁵⁷ J. Krak, *W Brukseli Województwo Łódzkie wybuduje dom...*, 11.07.2017, <https://epiotrkow.pl/news/W-Brukseli-Wojewodztwo-lodzkie-wybuduje-dom.,29079> [dostęp: 5.03.2022].

⁵⁸ *Łódzkie uczelnie będą się promować w Europie*, 5.07.2011, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C383239%2CŁódzkie-uczelnie-beda-sie-promowac-w-europie.html> [dostęp: 5.03.2022].

organizowanie wydarzeń w budynku biura, który znajduje się niedaleko najważniejszych instytucji europejskich. Wśród projektów promujących region łódzki w Brukseli dużym zainteresowaniem cieszyły się wystawy w ramach EU Design Days. Na przykład w 2017 r.

w fasadę budynku Domu Łódzkiego w Brukseli wbudowano boxy przypominające kształtem namiot, zbudowane w taki sposób, aby przedmioty w nich prezentowane były widoczne zarówno wewnątrz budynku, jak i z zewnątrz, od strony przestrzeni publicznej. Do budowy boxów użyte zostały elementy konstrukcyjne dostarczone przez firmy z branży budowlanej z województwa łódzkiego. Podczas wystawy prezentowano elementy biżuterii autorstwa artystów związanych z Akademią Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego w Łodzi⁵⁹.

Pośród licznych projektów i aktywności Łódzkie House szczególnie ważne jest zaangażowanie we współtworzenie corocznego Europejskiego Tygodnia Regionów i Miast – Open Days. Podczas czterodniowego wydarzenia do Brukseli zjeżdża kilka tysięcy samorządowców, którzy dyskutują o rozwoju lokalnych społeczności w zjednoczonej Europie. Swoją wiedzę dzielą się eksperci i fachowcy, których zapraszają Komitet Regionów oraz regionalne biura w Brukseli. Podczas Open Days 2017 łódzkie biuro razem z partnerami: miastem Maribor, regionem Vysočina, regionem Małopolska, regionem Estremadura oraz regionem Alentejo zorganizowało seminarium *Rola regionów i biznesu we wspieraniu gospodarki o obiegu zamkniętym*, podczas którego rozmawiano o tym, czy transformacja w gospodarkę bardziej cyrkularną przyniesie Europie i jej mieszkańcom nowe możliwości⁶⁰. Podczas Europejskiego Tygodnia Regionów i Miast łódzkie biuro pełni rolę organizatora wizyty radnych, przedsiębiorców, wójtów, burmistrzów i prezydentów z regionu łódzkiego. Ułatwia także im kontakty z parterami z innych europejskich regionów oraz pełni rolę miejsca spotkań dla przedsiębiorców, naukowców oraz przedstawicieli organizacji pozarządowych.

Według Beaty Surmacz „powszechnie najlepiej oceniana jest aktywność przedstawicielstw województw: śląskiego, pomorskiego, dolnośląskiego, mazowieckiego i łódzkiego”⁶¹, a wpływ na to mają odpowiednie nakłady finansowe, dobrze przygotowana kadra oraz wyraźna strategia obecności w Brukseli. Beata Surmacz zauważa również, że polskie biura regionalne można uznać za szkołę samorządności na płaszczyźnie międzynarodowej. Oficjalnie mówi się, że są

⁵⁹ *Brussels design september 2017*, Łódzkie House, <https://bruksela.lodzkie.pl/wystawa-camping-pl-12-26092017> [dostęp: 5.03.2022].

⁶⁰ *Europejski tydzień regionów i miast 2017*, Łódzkie House, <https://bruksela.lodzkie.pl/europejski-tydzien-regionow-i-miast-2017> [dostęp: 5.03.2022].

⁶¹ B. Surmacz, „Ambasady” regionów..., *op. cit.*, s. 51.

narzędziem promocji na zewnątrz, że potrafią lepiej od przedstawicielstw centralnych, takich jak ambasady, konsulaty, przedstawicielstwa handlowe, doposażać działania do atutów i słabości danego województwa. W praktyce jednak różnie z tym bywa. Niewątpliwie stanowią ważny punkt kontaktowy pomiędzy instytucjami unijnymi a regionami, usprawniają komunikację, przyczyniają się do wczesnej identyfikacji zarówno zagrożeń i obszarów problemowych, jak i szans rozwojowych dla regionów”⁶². Z kolei Wojciech Tomasz Modzelewski podkreśla, że

przy ocenie funkcjonowania biur w Brukseli pojawia się czasem zarzut dotyczący ich niskiej efektywności, wobec stosunkowo wysokich kosztów działania. Należy jednak zauważyć, że trudno tę efektywność precyzyjnie zmierzyć, np. liczbą spotkań z unijnymi urzędnikami czy sumą zdobytych dla regionu unijnych pieniędzy. Działania te stanowią bowiem wynik aktywności wielu podmiotów, a nie tylko brukselskiego biura. Równie trudno ocenić działania promocyjne, na przykład propagujące walory przyrodnicze regionu celem przyciągnięcia doń turystów. Ponadto, ze swej istoty, działania tego typu mają charakter długofalowy⁶³.

Wobec powyższych opinii oraz przykładów działalności Lodzkie House stwierdzić należy, że rola biur regionalnych uległa zmianie – w tym rola biura województwa łódzkiego. Na początku funkcjonowania regionalne przedstawicielstwa w Brukseli miały charakter instytucji pomagających zapoznać się z mechanizmami funkcjonowania Wspólnoty, pozwalały na edukację urzędników i nawiązanie kontaktów z pracownikami instytucji europejskich oraz przedstawicielami innych regionów. Obecnie pełnią one rolę zbliżoną do dawnych wydziałów promocji handlu i inwestycji, które pomagały w budowaniu kontaktów gospodarczych. Widać to na przykładzie Łodzi, która korzysta ze wsparcia Regionalnego Biura Województwa Łódzkiego w Brukseli, ale posiadając już wykwalifikowane kadry i wyrobione kontakty, może prowadzić swoją politykę europejską zdalnie, bez ciągłej obecności w Brukseli. Miasto Łódź korzysta z silnej pozycji prezydent Hanny Zdanowskiej w Komitecie Regionów oraz wykwalifikowanych doradców, którzy na co dzień pracują w magistracie. Mimo dosyć trudnych do opisanie konkretnych korzyści z bycia aktywnym na arenie międzynarodowej przez samorządowców ciągle aktualne jest stwierdzenie: „Nie masz w Brukseli lobbysty – to znaczy, że cię tam w ogóle nie ma”⁶⁴.

⁶² *Ibidem*, s. 52.

⁶³ W. Modzelewski, *Biura regionalne w Brukseli...*, op. cit.

⁶⁴ *Nie masz w Brukseli lobbysty – to znaczy, że cię tam w ogóle nie ma*, 26.05.2010, www.bankier.pl/wiadomosc/Nie-masz-w-Brukseli-lobbysty-to-znaczy-ze-cie-tam-w-ogole-nie-ma-2148966.html [dostęp: 5.03.2022].

Rozwój „samorządowej dyplomacji” w perspektywie kandydatury Łodzi do organizacji międzynarodowej wystawy Expo 2022

Jednym z głównych zadań, jakie stawiają sobie samorządowcy, jest rozwój lokalnej gospodarki, tworzenie nowych miejsc pracy oraz przyciąganie kolejnych inwestorów. Istotny wpływ na sukcesy w tym zakresie ma wizerunek miasta oraz jego znaczenie na arenie międzynarodowej, dlatego dosyć często miasta i regiony starają się o organizację wielkich turniejów sportowych, spektakularnych festiwali czy też innego rodzaju wydarzeń podnoszących atrakcyjność turystyczną i mających ogromny walor promocyjny. W literaturze dosyć często mówi się o efekcie barcelońskim, czyli korzyściach, jakie osiągnęła stolica Katalonii przy okazji organizacji w igrzysk olimpijskich w 1991 r. Był to m.in. awans o pięć pozycji w rankingu najatrakcyjniejszych miast w Europie oraz wzrost aktywności fizycznej wśród mieszkańców Barcelony⁶⁵. Nadzieje na wygenerowanie blisko 8-milionowego ruchu turystycznego oraz utworzenie ponad 20 tys. nowych miejsc pracy przyświecały władzom Łodzi, kiedy postanowiły starać się o przyznanie praw do organizacji Expo w 2022 r. W pierwszej kolejności należało przekonać władze krajowe, bez których wsparcia finansowego, merytorycznego oraz politycznego realizacja projektu nie byłaby możliwa. Po kilkumiesięcznym lobbingu we wrześniu 2013 r. ówczesny premier Donald Tusk ogłosił, że Łódź będzie starała się o organizację tzw. małego Expo poświęconego rewitalizacji i zostanie powołany specjalny komitet ds. organizacji tego wydarzenia⁶⁶. Od tego momentu można mówić o rozpoczęciu wielkiej ofensywy dyplomatycznej promującej kandydaturę Łodzi oraz samo miasto. Ponieważ Międzynarodowe Biuro Wystaw Światowych (fr. Bureau International des Expositions – BIE) jest organizacją międzynarodową zrzeszającą rządy państw, kluczowym czynnikiem było zapewnienie dobrej współpracy między samorządem miejskim a instytucjami państwowymi. Już pod koniec 2013 r. Centrum Informacyjne Rządu zapowiadało, że w kolejnych budżetach państwo dofinansuje kandydaturę Łodzi kwotą minimum 10 mln zł (pierwsze wsparcie finansowe ze strony rządu w kwocie 6 mln zł nastąpiło w lutym 2015 r.⁶⁷) i powoła koordynatora

⁶⁵ *Wielkie wydarzenia. Szansa czy przekleństwo dla miast?*, 17.08.2018, <http://obserwatorium.miasta.pl/wielkie-wydarzenia-szansa-czy-przeklenstwo-dla-miast-olimpiada-mistrzostwa-swiata> [dostęp: 6.03.2022].

⁶⁶ *Tusk: będziemy ubiegać się o tzw. małe Expo dla Łodzi*, 30.09.2013, <https://finanse.wp.pl/tusk-bedziemy-ubiegac-sie-o-tzw-male-expo-dla-lodzi-6114566457903233a> [dostęp: 6.03.2022].

⁶⁷ J. Kosmatka, *Łódź otrzymała 6 mln zł na starania o organizację Expo 2022*, 27.02.2015, www.radiolodz.pl/posts/12350-lodz-otrzymala-6-mln-zl-na-starania-o-organizacje-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

od strony rządu, którym będzie szef resortu rozwoju regionalnego. Do ponad 2-letniej pracy nad przygotowaniem końcowego wniosku zaangażowani mieli być także ministrowie gospodarki oraz minister spraw zagranicznych⁶⁸. W efekcie tych deklaracji i po ponad rocznej „nieformalnej” współpracy premier Ewa Kopacz powołała Komitet Sterujący do spraw Expo 2022⁶⁹, w skład którego weszli jako współprzewodniczący wiceprezes Rady Ministrów, minister kultury i dziedzictwa narodowego oraz prezydent Łodzi, członkami komitetu zostali sekretarze i podsekretarze stanu w prawie wszystkich ministerstwach (z wyłączeniem tzw. resortów siłowych), szefowie kancelarii premiera i prezydenta, wojewoda łódzki, marszałek województwa łódzkiego oraz prezesi PKP SA i PKP PLK SA. Pierwsze posiedzenie komitetu odbyło się w Łodzi, ustalono wówczas m.in., że aplikacja zostanie złożona w drugim kwartale 2016 r., a wiceminister infrastruktury i rozwoju Paweł Orłowski podkreślił przy tej okazji, że „pierwsze oceny są optymistyczne, bo nawet sekretarz biura wystaw powiedział, że temat rewitalizacji jest bardzo ciekawy i można pokazać wielu miastom na świecie, jak prowadzić politykę rozwojową, a rewitalizację wykorzystać jako szansę”⁷⁰. Z racji na zbliżające się wybory parlamentarne komitet sterujący spotkał się tylko raz i nie podjął żadnych kluczowych decyzji. Jak czytamy w odpowiedzi ministra Piotra Glińskiego na interpelację poselską Katarzyny Lubnauer

po ukonstytuowaniu się nowego rządu podjęto decyzję polityczną o intensyfikacji i ukonkretnieniu działań władz szczebla centralnego na rzecz łódzkiej kandydatury. W wyniku wewnętrznych ustaleń postanowiono zmienić ramowy akt normatywny dotyczący prac rządu w przedmiotowej kwestii. 27 kwietnia 2016 r. zmieniono zarządzenie o powołaniu Komitetu Sterującego do spraw Expo 2022, jako współprzewodniczących tego ciała wskazując Wicepremiera, Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Prezydenta Miasta Łodzi. 18 maja 2016 r. odbyło się pierwsze posiedzenie Komitetu Sterującego do Spraw Expo w nowym składzie. Komitet zarekomendował rządowi poparcie starań Łodzi o organizację Expo i złożenie w tej sprawie oficjalnego listu notyfikacyjnego do Międzynarodowego Biura Wystaw w Paryżu [...] – organizacji, która przyznaje prawo do organizowania wystaw międzynarodowych. Na podstawie uchwały Komitetu Sterującego zlecono opracowanie uchwały Rady Ministrów w sprawie wyrażenia zgody na zgłoszenie kandydatury

⁶⁸ W czerwcu 2014 r. prezentacja kandydatury Łodzi do organizacji „małego Expo”, 12.12.2013, <https://wiadomosci.onet.pl/lo dz/w-czerwcu-2014-r-prezentacja-kandydatury-lodzi-do-organizacji-malego-expo/5brz43q> [dostęp: 6.03.2022].

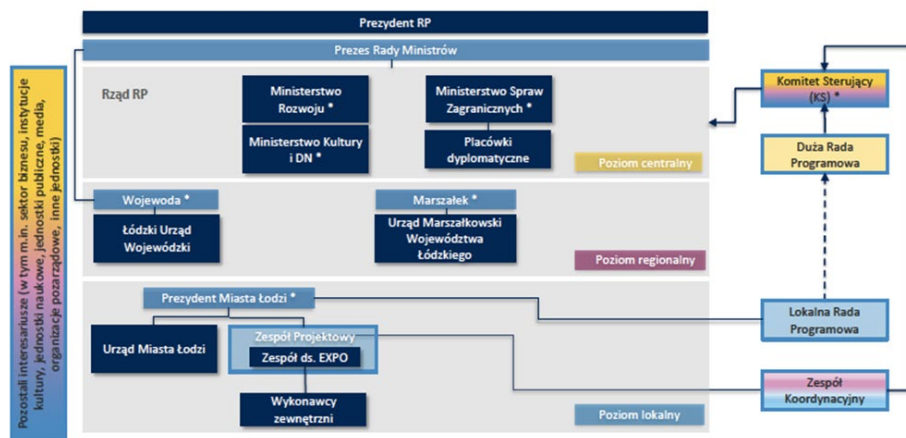
⁶⁹ Zarządzenie nr 56 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 lipca 2015 r. w sprawie Komitetu Sterującego do spraw EXPO 2022 (M.P. z 2015 r., poz. 598).

⁷⁰ W. Gniacikowska, *Ewa Kopacz na komitecie Expo 2022: Łódź ma szansę*, 14.07.2015, <https://lo dz.wyborcza.pl/lo dz/7,35136,18355326,ewa-kopacz-na-komitecie-expo-2022-lo dz-ma-szanse.html> [dostęp: 6.03.2022].

Rzeczypospolitej Polskiej i Miasta Łodzi do organizacji Międzynarodowej Wystawy Expo 2022 w Łodzi. 14 czerwca Rada Ministrów przyjęła uchwałę, a Pani Premier Beata Szydło podpisała list notyfikacyjny. Następnego dnia, 15 czerwca, list oficjalnie złożyłem na ręce Sekretarza Generalnego Międzynarodowego Biura Wystaw w Paryżu. Następnie, kandydatura Łodzi została zaprezentowana na 159. Zgromadzeniu Ogólnym BIE. W moim przemówieniu przez Zgromadzeniem Ogólnym wskazałem na uniwersalność tematu łódzkiego Expo – czyli rewitalizacji miast (City Re:Invented), podkreślając także okoliczność, iż państwo Europy Środkowo-Wschodniej nigdy jeszcze w historii wystaw międzynarodowych nie było gospodarzem Expo. Z dniem złożenia listu rozpoczęły się także działania promocyjne mające na celu uzyskanie poparcia delegatów ze 168 krajów członkowskich BIE⁷¹.

Wsparcie nowego rządu polegało na powołaniu pełnomocnika ds. międzynarodowej wystawy Expo 2022 w Łodzi, którym został wiceminister rozwoju Jerzy Kwieciński⁷².

Rysunek 1. Podmioty odpowiedzialne za realizację wystawy na etapie ubiegania się o organizację Expo 2022 w Łodzi oraz relacje między nimi. Podmioty należą do jednej z czterech kategorii: poziom centralny, poziom regionalny, poziom lokalny oraz pozostali interesariusze

Źródło: prezentacja Komitetu Sterującego do spraw Expo 2022, Warszawa, 18.05.2016/

⁷¹ P. Gliński, *Odpowiedź na interpelację nr 3105 w sprawie wsparcia rządu przy staraniu się miasta Łodzi o organizację Expo 2022*, 5.07.2016, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=000614C1 [dostęp: 6.03.2022].

⁷² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Międzynarodowej Wystawy EXPO 2022 w Łodzi (Dz.U. z 2016 r., poz. 1100).

Co najważniejsze, niezależnie od zmian na szczeblach władzy centralnej, od początku 2014 r. trwało wsparcie dyplomatyczne na rzecz promocji kandydatury Łodzi. Jak mówiła 18 maja podczas posiedzenia Komitetu Sterującego do spraw Expo Hanna Zdanowska:

Chciałabym jednak zaznaczyć, iż poza działaniami koncepcyjnymi i analitycznymi prowadzimy od dłuższego czasu, we współpracy głównie z MSZ, działania promocyjne na arenie międzynarodowej. Realizując zadania z tego zakresu dwukrotnie uczestniczyliśmy w Zgromadzeniach Generalnych BIE, prowadząc działania promocyjne wśród delegatów państw przy BIE, uczestniczyliśmy w Expo 2015 w Mediolanie, gościliśmy w Łodzi Sekretarza Generalnego BIE, odbyliśmy już szereg wizyt zagranicznych, gdzie współdziałając z polskimi placówkami dyplomatycznymi promowaliśmy polski dorobek rewitalizacji i przemiany miast oraz przygotowywaliśmy grunt pod wniesienie kandydatury do organizacji Expo 2022.

W ramach współpracy z MSZ pracownicy Urzędu Miasta Łodzi przygotowali ankietę dla placówek dyplomatycznych dotyczącą projektu Expo 2022 Łódź Polska. Pytano w niej polskich dyplomatów m.in.:

- Czy w państwie/państwach, w których jesteście Państwo akredytowani, występuje zainteresowanie ubieganiem się o organizację Expo 2022? (rozpoznanie ewentualnych kontrkandydatów);
- Czy w państwie/państwach, w których jesteście Państwo akredytowani, występuje zainteresowanie ubieganiem się o organizację innych Expo w późniejszych latach? (rozpoznanie możliwości tworzenia sieci wymiany poparcia; prawa do organizacji Expo do 2020 r. zostały już przyznane, chodzi zatem wyłącznie o kolejne terminy);
- Czy bylibyście Państwo zainteresowani organizacją w 2015 r. wydarzenia (konferencja, wystawa, seminarium) poświęconego zagadnieniu rewitalizacji obszarów miejskich, we współpracy z administracją rządową (m.in. Ministerstwem Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwem Infrastruktury i Rozwoju) i Urzędem Miasta Łodzi? (miasto Łódź do momentu złożenia wniosku aplikacyjnego nie może promować się jako kandydat do organizacji Expo 2022, złożenie aplikacji nastąpi w maju 2016 r., dlatego do tego czasu miasto Łódź może prowadzić otwarcie wyłącznie kampanię informacyjno-promocyjną w oparciu o temat przewodni jakim jest rewitalizacja, przy wykorzystaniu zasobów dyplomacji publicznej, kulturalnej i ekonomicznej);
- Jaki organ rządowy jest odpowiedzialny za podejmowanie decyzji ws. popierania kandydatów ubiegających się o organizację Expo w państwie/państwach Państwa akredytacji? (Z kim należy rozmawiać? W jakim kierunku należy prowadzić lobbing?).

Odpowiedzi na te pytania dostarczyły miastu Łodzi informacji koniecznych do opracowania Strategii Promocji Międzynarodowej Projektu. Na przykład dzięki informacjom z Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Baku uzyskano wiedzę, że w Azerbejdżanie, budując poparcie dla kandydatury Łodzi, należy się skupić na przekonaniu administracji prezydenta. Możliwe, że decyzję w tej sprawie będzie podejmował sam prezydent, po czym zostanie ona zaakceptowana przez gabinet ministrów. Współpraca miejskiego zespołu do spraw Expo z pracownikami ministerstwa rozwoju owocowała również wydaniem wielu instrukcji dla polskich placówek dyplomatycznych⁷³. Każda placówka otrzymała pakiet materiałów promocyjnych zawierających wszystkie niezbędne informacje oraz materiały w formie upominków związanych z kandydaturą Expo 2022 Łódź Polska. W paczkach znalazły się m.in. ulotki i gadżety, które mogły zostać wręczone przedstawicielom państw, w których znajduje się dane przedstawicielstwo. W katalogu sugerowanych działań dla dyplomatów znalazły się m.in.:

- zorganizowanie i przeprowadzenie w możliwie krótkim terminie spotkania poświęconego tematowi Expo 2022 Łódź Polska z przedstawicielem (w odpowiednio wysokiej randze) instytucji, która będzie miała decydujący wpływ na decyzję podczas głosowania BIE;
- aktualizacja informacji (przekazanej np. podczas wcześniejszej kwerendy) dot. osób w danym państwie, które mogą mieć realny wpływ na podejmowane decyzje związane z głosowaniem w sprawie Expo 2022 Łódź Polska;
- przekazywanie na bieżąco informacji dotyczących wydarzeń odbywających się w danym państwie i/lub regionie, na których obecność delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej bądź reprezentanta polskiej kandydatury Expo Łódź Polska byłaby cenna bądź pożądana w procesie budowania poparcia;
- bieżący monitoring wydarzeń, które mogą być istotne w kontekście budowania poparcia dla polskiej kandydatury;
- skontaktowanie się z reprezentantami polskich firm, z polskimi reprezentantami w kraju urzędowania i akredytacji oraz przebywającymi czasowo w misjach w kraju urzędowania celem przekazania stosownych informacji dotyczących polskiej kandydatury Expo 2022 Łódź Polska. Polscy przedstawiciele powinni zostać poproszeni o wsparcie w budowaniu poparcia dla polskiej kandydatury;
- przekazanie informacji dotyczących potrzeb danego kraju w kontekście budowania poparcia na zasadzie wzajemnych poparc, udzielenia pomocy

⁷³ MSZ wspiera Łódź w staraniach o organizację Expo International 2022, 11.02.2015, <https://wiadomosci.onet.pl/lodz/msz-wspiera-lodz-w-staraniach-o-organizacje-expo-international-2022/7lt82m7> [dostęp: 6.03.2022].

rozwojowej, stypendialnej lub innych. W przypadku uzyskania informacji o wystąpieniu potrzeby, która może przełożyć się na uzyskanie poparcia dla kandydatury sugeruje się pilny kontakt z Departamentem Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej w MSZ;

- włączenie, tam gdzie jest to możliwe, konsuli honorowych w kraju akredytacji w działania na rzecz promocji i budowania poparcia dla kandydatury Polski do organizacji Expo w Łodzi;
- regularne raportowanie do MSZ o stanie Państwa działalności dot. budowania poparcia dla polskiej kandydatury.

W ramach działań promocyjnych zachęcających do głosowania na kandydaturę Łodzi jako organizatora światowej wystawy Expo w 2022 r. w mieście odbyła się coroczna narada dyplomacji publicznej. Brali w niej udział przedstawiciele agend rządowych, pracownicy placówek dyplomatycznych i kulturalnych oraz dyrektorzy instytutów polskich za granicą. W celu budowania poparcia do Łodzi zaproszono także cały korpus dyplomatyczny akredytowany w Polsce⁷⁴, a kamieniem milowym w staraniach była dwudniowa wizytacja delegacji BIE, która oceniała stan przygotowań do zorganizowania wystawy⁷⁵. O dobrej współpracy rządu i samorządu w tym zakresie świadczy także to, że z szefem komitetu wykonawczego BIE Choi Jai-Chul oraz Vicentem Gonzalezem Loscertalesem, sekretarzem generalnym BIE, spotkali się także premier Beata Szydło oraz prezydent Polski Andrzej Duda⁷⁶.

Wsparcie rządu w zakresie promocji starań o przyznanie praw do organizacji Expo w Łodzi miało także bardzo konkretny wymiar finansowy. Wydatki państwa na ten cel wyniosły 21,8 mln zł, a miasto Łódź zaangażowało dodatkowe 12,8 mln zł⁷⁷. Większość tych pieniędzy przeznaczono na wsparcie wyspecjalizowanych firm, których zadaniem było przygotowaniu dokumentów

⁷⁴ *EXPO 2022 – wizyta Korpusu Dyplomatycznego*, 23.06.2017, www.lodzkie.pl/aktualnosci/aktualnosci/expo-2022-%E2%80%93-wizyta-korpusu-dyplomatycznego [dostęp: 6.03.2022].

⁷⁵ *EXPO 2022: Delegacja Międzynarodowego Biura Wystaw spotkała się z samorządowcami*, 6.04.2017, <https://lodz.tvp.pl/29830378/expo-2022-delegacja-miedzynarodowego-biura-wystaw-spotkala-sie-z-samorzadowcami> [dostęp: 6.03.2022].

⁷⁶ *Prezydent wspiera organizację International EXPO Łódź 2022*, 7.04.2017, www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-wspiera-organizacje-international-expo-lodz-2022,550 [dostęp: 6.03.2022].

⁷⁷ M. Darda, *Ile rząd i Łódź wydały na promocję Expo 2022? Dużo, a poseł Piotr Apel (Kukiz'15), który dostał rozliczenie projektu, twierdzi, że „za dużo”*, 31.07.2018, <https://dzienniklodzki.pl/ile-rzad-i-lodz-wydaly-na-promocje-expo-2022-duzo-a-posel-piotr-apel-kukiz15-ktory-dostal-rozliczenie-projektu-twierdzi-ze-za/ar/13377415> [dostęp: 6.03.2022].

aplikacyjnych i studium wykonalności (Deloitte – 7 mln zł⁷⁸), doradztwo i realizacja w zakresie budowania międzynarodowego poparcia kandydatury (PwC – 4,8 mln zł⁷⁹) oraz przygotowanie i realizacja działań promujących kandydaturę (KPMG – 7,8 mln zł⁸⁰). W obliczu niewielkich kontaktów międzynarodowych samorządu łódzkiego, braku odpowiednich zasobów ludzkich (w zespole ds. Expo w Urzędzie Miasta Łodzi pracowało 12 osób) oraz doświadczenia w zakresie lobbingu poleganie na wsparciu podmiotów prywatnych wydaje się głęboko uzasadnione. Pod względem uzupełnienia i wsparcia samorządowej dyplomacji kluczowa była współpraca z PwC. Do zadań tej firmy należało m.in.:

- zweryfikowanie stworzonej przez samorządowców i stronę rządową grupy docelowej, czyli państw członkowskich BIE, o których poparcie warto zabiegać. Szczególnie chodziło o uwzględnienie państw z Europy, Afryki, Bliskiego Wschodu i Azji. Zważywszy na kontrkandydatów Rzeczypospolitej Polskiej, a także mając na uwadze uwarunkowania geopolityczne, założono, że wskazane rejony świata dadzą większe pole do pozyskania głosów na rzecz kandydatury Expo 2022 Łódź Polska;
- przygotowanie analizy możliwości oddania przez dany kraj głosu na kandydaturę Expo 2022 Łódź Polska (określenia w skali np.: odda głos; możliwe, że odda głos; możliwe, że odda głos i dodatkowo wymaga szczególnej uwagi z racji oddziaływania międzynarodowego; nie odda głosu), z uwzględnieniem dwóch tur głosowania;
- ocena wpływu danego kraju na inne kraje ze wskazaniem nazw tych krajów, na które relacje z analizowanym krajem mogą mieć wpływ (np. w kontekście ewentualnego głosowania blokowego);
- wskazanie i realizacja planu działań (na podstawie zidentyfikowanych informacji), które należy podjąć w ramach pozyskania poparcia danego kraju dla Expo 2022 Łódź Polska, ze wskazaniem czasu właściwego dla takiego działania oraz podmiotu/podmiotów, które owe działania winny podjąć z zaznaczeniem kilku alternatywnych wariantów rozwiązań w celu utrzymania elastyczności realizacji celu;

⁷⁸ M. Witkowska, *Expo 2022 w Łodzi. Firma Deloitte zajmie się przygotowaniem*, 7.07.2015, <https://dzienniklodzki.pl/expo-2022-w-lodzi-firma-deloitte-zajmie-sie-przygotowaniami/ar/3927543> [dostęp: 6.03.2022].

⁷⁹ *Łódź skorzysta ze wsparcia PwC w walce o organizację EXPO 2022*, 27.07.2017, www.proto.pl/aktualnosci/lodz-skorzysta-ze-wsparcia-pwc-w-walce-o-organizacje-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

⁸⁰ *Łódź wybrała KPMG do promocji EXPO 2022*, 1.08.2017, www.proto.pl/aktualnosci/lodz-wybrala-kpmg-do-promocji-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

- identyfikacja opiniotwórczych gremiów międzynarodowych oraz międzynarodowych spotkań (np. Africa Week at UNESCO) oraz organizacji (np. OIF, Organisation Internationale de la Francophonie), które byłyby dobrą platformą do budowania poparcia dla kandydatury Expo 2022 Łódź Polska;
- trzymanie się najważniejszych założeń, że dla krajów objętych priorytetem najwyższym (przeprowadzenie minimum 4 działań), dla krajów objętych priorytetem wysokim (minimum 3 działania), dla krajów objętych priorytetem średnim (minimum 2 działania), dla krajów objętych priorytetem najwyższym liczba działań była zależna od szczegółowych ustaleń;
- wykorzystanie zagranicznych placówek PwC, a także sieci powiązań oraz kanałów kontaktowych na arenie międzynarodowej do gromadzenia i analizowania wiedzy, informacji oraz budowania poparcia celem uzyskania przez Polskę praw do organizacji Expo 2022;
- prowadzenie obserwacji oraz zbieranie informacji dotyczących kontrkandydatów Rzeczypospolitej Polskiej oraz działań przez nich podejmowanych, które pozwolą na zbudowanie tzw. przewag konkurencyjnych w procesie ubiegania się o Expo 2022;
- informowanie miasta Łodzi o sytuacji, gdy PwC posiada wiedzę, że w działaniach prowadzonych przez kontrkandydatów nastąpiło jakiegokolwiek pogwałcenie zasad ustalanych z BIE co do prowadzenia kampanii budowania poparcia;
- prowadzenie obsługi logistycznej w ramach działań oraz wyjazdów zagranicznych niezbędnych dla wdrożenia planu działań.

W ramach kontraktu z KPMG powstała analiza politologiczna, która m.in. wskazywała wydarzenia międzynarodowe oraz rekomendowane spotkania robocze i tematyczne. Znalazły się wśród nich wydarzenia Programu Narodów Zjednoczonych ds. Osiedli Ludzkich (UN-Habitat), zajmującego się kwestiami urbanizacji i osiedli ludzkich, w tym promocją zrównoważonego rozwoju ośrodków miejskich. Jako priorytetowy zidentyfikowany został udział w konferencji programu, organizowanej w 2016 r. w Ekwadorze mającej być kluczową dla dalszej strategii ONZ w kwestii zrównoważonego rozwoju miast. Rekomendowano także spotkania regionalne (odpowiednio dla Europy, Afryki, rejonu Azji i Pacyfiku oraz Ameryki Łacińskiej i Karaibów), które odpowiedzią na potrzebę promocji Expo 2022 Łódź Polska zwłaszcza wśród krajów, z którymi Polska nie utrzymuje zacieśnionych relacji. W analizie znalazły się także strategie negocjacyjne przygotowane z myślą o uwarunkowaniach kulturowych poszczególnych rejonów świata. Miały to być istotne wskazówki dla delegacji Urzędu Miasta Łodzi i Rzeczypospolitej Polski

w zakresie m.in. pojmowania czasu, tendencji do podejmowania ryzyka, stylu podejmowania decyzji, preferowanego stylu komunikacji oraz aspektów niewerbalnych, pojmowania przestrzeni komfortu, kontaktu wzrokowego czy akceptowanych/nieakceptowanych gestów. Modele negocjacyjne zawierały opis uwarunkowań kulturowych, jakie należy uwzględniać w sposobie prezentacji oferty, w tym m.in. decydowania o osobach odpowiedzialnych za komunikację (skład zespołu delegacji), doborze form komunikacji czy ustalając częstotliwość i styl spotkań (stricte biznesowy czy towarzyski).

Opierając się na współpracy z partnerami prywatnymi, samorządowcy oraz reprezentanci rządu rozpoczęli szeroki lobbing na rzecz Łodzi. W strategii pozyskiwania poparcia duży nacisk postawiono na indywidualne spotkania z przedstawicielami państw członkowskich BIE oraz ich delegatami w Paryżu. Niezależnie od ponadprzeciętnego zaangażowania łódzkich samorządowców podczas zgromadzeń ogólnych BIE zorganizowano także cztery niezależne wydarzenia dla przebywających w Paryżu delegatów z udziałem prezydent Łodzi oraz jej współpracowników. Jednym z gości takiego wydarzenia był urodzony w Łodzi światowej sławy architekt Daniel Libeskind, który bardzo zaangażował się w poparcie kandydatury tego miasta⁸¹. Łódź aktywnie promowała się także podczas Światowej Wystawy Expo 2015 w Mediolanie. Prezydent Łodzi oraz trzech wiceprezydentów odbyło 48 spotkań z przedstawicielami państw, które wybudowały największe pawilony na Expo 2015. Były wśród nich m.in. Tajlandia, Wietnam, Oman, Sudan czy Nigeria⁸². Poszerzeniu poparcia dla kandydatury Łodzi służyła również aktywność Łodzi podczas kolejnej wystawy Expo w Kazachstanie w 2017 r. W promowanie starań włączył się m.in. prezydent Andrzej Duda, który odwiedził wystawę i zachęcał do wsparcia łódzkiej kandydatury. W Astanie łódzcy samorządowcy po raz kolejny spotkali się z niemal wszystkimi delegatami BIE⁸³. Aby skutecznie realizować plan pozyskiwania poparcia, dokonano podziału państw na grupy i zdecydowano, że największy nacisk zostanie położony na kraje europejskie, afrykańskie oraz bliskiego wschodu. Zważywszy na konkurencję Minneapolis, Rio de Janeiro

⁸¹ *Rząd wspomaga Łódź w staraniach o Expo 2022*, 4.11.2017, <https://wgospodarcce.pl/informacje/42270-rzad-wspomaga-lodz-w-staraniach-o-expo-2022> [dostęp: 6.03.2022].

⁸² *Expo 2015: w Mediolanie rozpoczął się łódzki tydzień*, 29.09.2015, <https://dzienniklodzki.pl/expo-2015-w-mediolanie-rozpoczal-sie-lodzki-tydzien/ar/8955251> [dostęp: 6.03.2022].

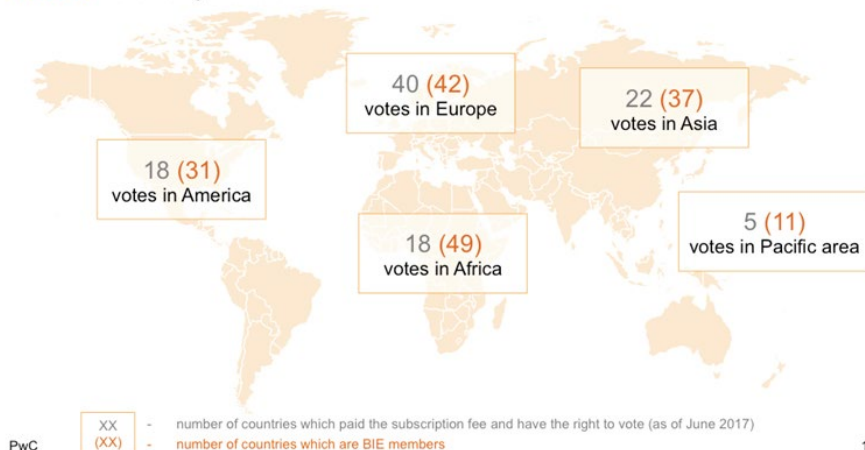
⁸³ *Owocna wizyta w Astanie. Kolejny krok Łodzi w stronę Expo 2022*, 11.09.2017, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artukul/5649/2017/9/11/?L=844> [dostęp: 6.03.2022].

i Buenos Aires, nie brano pod uwagę silnych działań lobbujących w krajach amerykańskich. Dużą szansę pozyskania poparcia upatrywano w krajach afrykańskich, gdzie szereg spotkań odbył wiceprezydent Łodzi Krzysztof Piątkowski. Odwiedził m.in. Angolę, Kamerun, Wybrzeże Kości Słoniowej, Ghanę, Etiopię i Tanzanię. Odbyło się także spotkanie z dyplomatami akredytowanymi przy Unii Afrykańskiej. Zgodnie z rekomendacjami KPMG w Kenii zorganizowano spotkania na forum UN-Habitat i brał w nich udział minister Jerzy Kwieciński. Wsparciem w krajach afrykańskich służył także podwykonawca firmy PwC, francuska agencja Lysios, która w zależności od państwa dobierała do delegacji odpowiednie i wpływowe osoby wspierające lobbying. Przedstawiciele zarządu miasta oraz lokalni samorządowcy odwiedzali także takie państwa jak m.in. Kolumbia, Japonia, Tajlandia, Laos, Wietnam, Seszele, Mauritius, Tunezja, Maroko czy Algieria⁸⁴.

Rysunek 2. Podział państw głosujących podczas wyboru miasta gospodarza Expo 2022

Segmentation of countries (1/2)

The objective should be that Łódź **comes first at the 1st vote in November**: in order to do that, it must gather **45 to 50 votes**. Due to the fact that not all countries paid the subscription fee **only 103 out of 170** have the right to vote.

16

Źródło: Action Plan for building international support, Expo 2022 Łódź, Polska.

⁸⁴ M. Darda, *Ile rząd i Łódź wydały na promocję Expo 2022...*, op. cit.

Zgodnie z przygotowaną przez KPMG analizą politologiczną budowanie poparcia dla kandydatury Łodzi zostało także oparte na charakterystyce państw członkowskich BIE i oferty rozwoju współpracy międzynarodowej. Eksperti wytypowali obszary, zgodnie z którymi definiowano oferty dla poszczególnych krajów. Jak czytamy w dokumencie

podstawową grupą (obszarów) są argumenty merytoryczne – związane z szeroko pojętą tematyką rewitalizacji, rozwoju miast – czyli zagadnienia związane z tematyką Wystawy. Budowanie poparcia dla polskiej kandydatury może też jednak opierać się na dodatkowych obszarach – politycznym, gospodarczym, technologicznym, edukacyjnym, kulturalnym, czy pomocy rozwojowej. Tak szerokie podejście do poszukiwania spójnych obszarów, polskich przewag negocjacyjnych, czy punktów styku w potencjalnych negocjacjach z poszczególnymi krajami jest niezbędne, aby zmaksymalizować szanse na dobranie właściwej oferty dla danego kraju. Jednocześnie zasób informacji publicznych, do którego KPMG miało dostęp, jest stosunkowo ograniczony, stąd dla wybranych krajów możliwym było zdefiniowanie ofert jedynie w wybranych obszarach⁸⁵.

Rysunek 3. Obszary budowania poparcia definiowane w opisach krajów członkowskich BIE

Źródło: Analiza politologiczna przy ubieganiu się Rzeczypospolitej Polskiej o przyznanie praw do organizacji Expo 2022 w Łodzi.

⁸⁵ KPMG, dokument wewnętrzny.

Szczególnie istotne dla uzyskania poparcia oraz oceny aplikacji było zadeklarowanie pomocy dla krajów rozwijających się. W lutym 2017 r. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej zagwarantował odpowiednie środki finansowe na ten cel. W liście do sekretarza generalnego Międzynarodowego Biura Wystaw premier Mateusz Morawiecki przedstawił cały program pomocy – zaznaczając, że

podstawowe środki na zapewnienie udziału krajów rozwijających się w Wystawie zostały zarezerwowane w ramach budżetu Expo 2022 Łódź Polska, opisanego w Studium Wykonalności, a także Funduszu Specjalnym. Zabezpieczona kwota wynosi 35.000.000 Euro. Pomoc będzie obejmowała w szczególności: wsparcie w przygotowaniu, utrzymaniu i funkcjonowaniu pawilonów, wsparcie w zakresie gości odwiedzających Wystawę w Polsce oraz personelu obsługującego pawilony i inne wydarzenia, wsparcie w organizacji Dni Narodowych oraz działań promocyjnych i kulturalnych, wsparcie w okresie inkubacji Wystawy, wsparcie w ramach EXPO Legacy. Zgodnie z przeprowadzonymi obliczeniami, łączna kwota 35.000.000 Euro pozwoli na umożliwienie około 50 krajom rozwijającym się na uczestnictwo w EXPO 2022 Łódź Polska. Dzięki temu kraje te będą miały możliwość zaprezentowania swojej historii oraz dorobku kulturowego, a także doświadczeń rewitalizacyjnych i szeroką promocję biznesu w Łodzi, w centralnej części Europy. Z drugiej strony realnym procesem stanie się wymiana wiedzy i doświadczeń pomiędzy krajami rozwijającymi się, a innymi uczestnikami Wystawy, w tym podmiotami gospodarczymi, których nowoczesne rozwiązania dedykowane tematyce miejskiej i budowaniu jakości życia, mogą okazać się niezwykle cenne w przypadku wdrożenia w krajach rozwijających się. [...] Niezależnie od pomocy w ramach projektu EXPO 2022 Łódź Polska, kraje rozwijające się mogą również korzystać ze stałej pomocy rozwojowej oferowanej przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej. Ponadto Rząd Rzeczypospolitej Polskiej i publiczna spółka celowa, organizująca EXPO 2022 Łódź Polska, podejmie współpracę z prywatnymi i publicznymi instytucjami w celu umożliwienia najefektywniejszego uczestnictwa krajom rozwijającym się w EXPO 2022 w Łodzi⁸⁶.

Podobne deklaracje przedstawiły dwa pozostałe miasta/państwa kandydaci, czyli Buenos Aires (Argentyna) oraz Minneapolis (USA).

⁸⁶ *Plan pomocy dla krajów rozwijających się Expo 2022 Łódź Polska City re:invented.*

Rysunek 4. Deklarowane nakłady na pomoc dla krajów rozwijających się

Źródło: Action Plan for building international support, *op. cit.*

Według Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych

samorząd łódzki we współpracy z rządem przygotował znakomity projekt, który został bardzo dobrze oceniony przez podmioty gospodarcze, specjalistów i opinię międzynarodową. Łódź stała się miastem rozpoznawalnym, kojarzonym z udanymi procesami zmian⁸⁷.

Niestety w głosowaniu 15 listopada 2017 r. Łódź uzyskała 56 głosów, a Buenos Aires cieszyło się poparciem 62 delegatów. Dosyć zaskakujący był wynik (25 głosów), jaki osiągnął trzeci kandydat, amerykańskie miasto Bloomington (w dniu głosowania zastąpiło Minneapolis). Komentatorzy jako główną przyczynę porażki wskazują solidarność państw amerykańskich w drugiej turze głosowania, gdzie wybierano między Łodzią a Buenos Aires⁸⁸. Z rozmów z osobami odpowiedzialnymi za przygotowywanie kandydatury wynika,

⁸⁷ *Komentarz PISM: Expo 2022: porażka, która może być sukcesem*, 6.11.2017, https://pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM_Expo_2022_pora_ka_kt_ra_mo_e_by_sukcesem [dostęp: 6.03.2022].

⁸⁸ M. Darda, *Łódź bez Expo 2022, ale rząd nie wycofuje się z obiecanych inwestycji*, 16.11.2017, <https://plus.dzienniklodzki.pl/lodz-bez-expo-2022-ale-rzad-nie-wycofuje-sie-z-obiecanych-inwestycji/ar/12679127> [dostęp: 6.03.2022].

że przyczyn porażki można upatrywać w kilku czynnikach, na które miasto nie miało wpływu. Jednym z nich była dosyć niewielka sieć polskich placówek dyplomatycznych na całym świecie. Na przykład na 59 państw afrykańskich obecnie przypada tylko 12 polskich ambasad, co ma wpływ na budowanie rozpoznawalności Polski i szukania poparcia dla takich projektów jak Expo 2022 Łódź Polska. W stosunkach międzynarodowych liczą się także powiązania kapitałowe i przekazywanie pomocy finansowej. Nieoficjalnie mówi się o tym, że Argentyna zaangażowała pieniądze w budowanie poparcia wśród państw afrykańskich oraz pomogła opłacić składki członkowskie krajów, które były zawieszone w prawach członka BIE. Po ogłoszeniu wyników głosowania strona rządowa upatrywała przyczyn porażki w braku poparcia dla Łodzi wśród państw europejskich. Miało to być związane z przyjętą przez Parlament Europejski rezolucją wzywającą Polskę do przestrzegania praworządności i niesłusznymi oskarżeniami w zakresie wzrostu nastrojów ksenofobicznych w naszym kraju. Zarówno strona rządowa, jak i władze Łodzi były zgodne, że „zbudowano coś niesamowitego, niezależnie od przekonań politycznych”⁸⁹ i deklarowały dalsze współdziałanie w zakresie rewitalizacji miasta i prowadzonych projektów inwestycyjnych. W przytaczanym już komentarzu Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych można przeczytać:

Dzięki dalszemu promowaniu swoich osiągnięć i organizowaniu międzynarodowych konferencji (Łódź) może stać się uznanym ośrodkiem debat nad polityką miejską, zrównoważonym rozwojem, urbanizacją czy smart cities. Kampania na rzecz Expo stała się zatem ważnym elementem dyplomacji samorządowej i publicznej. Kryzys związany z postindustrialną przeszłością miasta przekuto w sukces, podkreślając dobre zarządzanie i innowacyjność. Doświadczenie Łodzi może być szczególnie cenne dla innych polskich miast i regionów, gdyż pokazało nowy sposób myślenia o promocji i budowania marki na świecie⁹⁰.

Podsumowanie

Starania o przyznanie praw do organizacji Expo w Łodzi w 2022 r. były największą w historii polskiego samorządu kampanią promocyjną na arenie międzynarodowej z udziałem wsparcia rządowego oraz funduszy centralnych. Tuż po przegranej głosowaniu Hanna Zdanowska podkreślała, że wygraną miasta jest to, że „nawet małe państwa na Pacyfiku, państwa w Afryce, w Azji,

⁸⁹ *Łódź nie zorganizuje Expo. Przegrała z Buenos Aires*, 15.11.2017, <https://tvn24.pl/polska/expo-2022-nie-dla-lodzi-przegrala-z-buenos-aires-organizacje-wystawy-ra790507-2574059> [dostęp: 6.03.2022].

⁹⁰ *Komentarz PISM: Expo 2022..., op. cit.*

potrafią wymówić poprawnie nazwę naszego miasta, powiem więcej: wiedzą gdzie jest Łódź”⁹¹. Namacalną korzyścią i efektem starań o organizację małego Expo jest powstałe studium wykonalności, które określało m.in. koszty budowy pawilonów i sposób zagospodarowania terenu wystawy. W dokumencie znalazły się także bardzo przydatne analizy dotyczące bazy noclegowej miasta, potrzeb transportowych oraz uwarunkowań przestrzennych centrum miasta, gdzie miała odbyć się wystawa. Wskazano także potencjalne inwestycje takie jak system parkingów *park & ride*, zidentyfikowano listę inwestycji dróg szybkiego ruchu, zweryfikowano założenia wieloletnich inwestycji drogowych Zarządu Dróg Wojewódzkich w Łodzi i zaplanowano rozbudowę bądź przebudowę 32 dróg. Stworzono także kompleksowe koncepcje urbanistyczne centrum miasta. Zestawienia i dokumenty tworzone na potrzeby organizacji wystawy służą jako mapa drogowa rozwoju miasta, a planowane pod Expo inwestycje są w większości i tak realizowane. Ubieganie się o organizację Expo odcisnęło pozytywne piętno na mieszkańcach Łodzi i regionu, m.in. zwiększyło poziom lokalnego patriotyzmu oraz świadomość dotyczącą procesów rewitalizacyjnych, którym miała być poświęcona wystawa. Organizacja wystawy cieszyła się bardzo wysokim poparciem społecznym zarówno wśród mieszkańców miasta i regionu, jak i pozostałej części Polski. Zdecydowana większość Polaków (90%) opowiadała się za organizacją Expo w 2022 r. Niemal takie same wyniki (91%) uzyskano, badając mieszkańców regionu łódzkiego⁹². Korzystając z pozytywnego nastawienia mieszkańców Łodzi oraz zdobytego doświadczenia, władze Łodzi postanowiły ubiegać się o organizację Expo Horticultural 2024, czyli wystawy poświęconej kształtowaniu miejskiego krajobrazu i zieleni. W marcu 2018 r. BIE oraz organizacja AIPH (International Association of Horticultural Producers) poparły starania miasta w tym zakresie. Niestety ze względów na pandemię COVID-19 wydarzenie zostało przeniesione na 2029 r.⁹³

Patrząc z perspektywy minionej dekady, widać wyraźnie, że udział jednostek samorządu terytorialnego (JST) w polityce zagranicznej państwa wzrasta, chociaż deklarowane przed dziesięcioma laty przez MSZ włączenie samorządów w działania dyplomatyczne wciąż ma charakter incydentalny. Można odnieść wrażenie, że wszelka aktywność międzynarodowa JST wynika raczej z ich własnej inicjatywy i jest niezależna od polityki zewnętrznej państwa. Samorządy

⁹¹ *Łódź nie zorganizuje Expo..., op. cit.*

⁹² Badanie opinii Polaków na temat miasta Łodzi, rewitalizacji oraz organizacji Wystawy EXPO 2022, 2016.

⁹³ *Zielone Expo w Łodzi pięć lat później niż planowano*, 23.09.2020, <https://lodz.tvp.pl/49999869/zielone-expo-w-lodzi-piec-lat-pozniej-niz-planowano> [dostęp: 6.03.2022].

potrafią wykorzystywać istniejące możliwości prawne w tym zakresie, zarówno regulacje międzynarodowe, jak i te zawarte w polskim prawodawstwie. Same też kształtują własne dokumenty programowe, w których współpraca międzynarodowa stanowi jeden z ważnych elementów rozwoju i uważana jest za naturalną formę aktywności. Jednostki Samorządu Terytorialnego posiadają odpowiednie *know-how* i zainteresowane są wspieraniem celów polityki zagranicznej państwa polskiego, zwłaszcza w dziedzinie kształtowania pozytywnego wizerunku kraju na arenie międzynarodowej i umacnianiu jego pozycji w świecie. Polska samorządność cieszy się opinią sprawnie funkcjonującej, a na polskich rozwiązaniach w obszarze samorządu chętnie wzorują się państwa wschodniej Europy, zwłaszcza Ukraina. Wzrastające znaczenie wielkich miast powoduje jednak, że coraz śmielej identyfikują one własne cele na arenie międzynarodowej, które mogą nie być tożsame z oficjalną polityką zagraniczną państwa. Tego typu sytuacje w ostatniej dekadzie miały miejsce wielokrotnie. Wynikały one nie tylko z powodów politycznych (rząd Rzeczypospolitej Polskiej i władze większości wielkich miast wywodzą się z rywalizujących ze sobą partii politycznych), ale także z innego rozumienia interesów państwa i jego roli w polityce międzynarodowej. Tego typu różnice wystrzyły kryzysy uchodźcze (zarówno z 2015, 2021, jak i 2022 r.). W trakcie zapoczątkowanego w 2015 r. kryzysu część samorządów (reprezentujących zwłaszcza duże miasta) otwarcie zakomunikowało swoje odrębne zdanie od oficjalnych enuncjacji władz centralnych, uzasadniając je pobudkami etycznymi, humanitarnymi oraz gospodarczymi.

W 2021 r. na sprzeciw wobec polityki rządu wobec uchodźców przekraczających granicę polsko-białoruską zdecydowały się nawet małe samorządy, kierując się nie tylko względami humanitarnymi, ale także wizerunkowymi. Agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. wyzwoliła ogromną energię społeczną i niespotykaną wcześniej falę pomocy dla uchodźców, w której to samorządy okazały się sprawniejsze niż administracja rządowa. Jednostki Samorządu Terytorialnego zaczęły same komunikować się z samorządami ukraińskimi, oferując i organizując pomoc na ogromną skalę, zrywając jednocześnie kontakty z partnerami z Rosji. Jednym z najbardziej aktywnych w Polsce samorządów, jeśli chodzi o współpracę międzynarodową jest miasto Łódź. Prowadzi ono własne działania na arenie międzynarodowej, takie jak np. aktywności prezydent Łodzi w Komitecie Regionów czy też współpraca z miastami partnerskim. Bywa ona jednak incydentalna i nieoparta na przemyślanej i dobrze ugruntowanej w dokumentach strategii. Przykład starań o Expo 2022 pokazuje, że miasto może w dosyć krótkim czasie wypromować się na arenie międzynarodowej i osiągnąć sukces. Niemniej jednak realizacja wielkich projektów międzynarodowych wymaga wsparcia finansowego i instytucjonalnego aparatu państwowego.

Bez zaplecza „krajowej pajęczyny dyplomacji” samorząd nie jest w stanie sobie sam poradzić, a bez współpracy ponad politycznymi podziałami zawsze będzie skazany na porażkę.

Bibliografia

- VI Forum Miast Partnerskich „Smart City” w Łodzi*, 8.10.2020, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/vi-forum-miast-partnerskich-smart-city-wlodzi-id37021/2020/10/8> [dostęp: 5.03.2022].
- 30 Jahre Städtepartnerschaft Stuttgart – Łódź*, 05.2018, www.stuttgart.de/medien/ibs/WEB_Broschuere_30Jahre_Lodz_DE-PL.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Action Plan for building international support, Expo 2022 Łódź Polska.
- Analiza politologiczna przy ubieganiu się Rzeczypospolitej Polskiej o przyznanie praw do organizacji Expo 2022 w Łodzi.
- Badanie opinii Polaków na temat miasta Łodzi, rewitalizacji oraz organizacji Wystawy EXPO 2022, 2016.
- Baliszewski T., *Z Chin do Łodzi pociągiem. Od kwietnia funkcjonuje bezpośrednie połączenie towarowe*, 22.11.2013, <https://natemat.pl/82959,z-chin-do-lodzi-pociagiem-od-kwietnia-funkcjonuje-bezposrednie-polaczenie-towarowe> [dostęp: 5.03.2022].
- Błaszczuk-Zawiła M. et al., *Polski lobbying w Unii Europejskiej*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2019.
- Brussels design september 2017*, Lodzkie House, <https://bruksela.lodzkie.pl/wystawa-camping-pl-12-26092017> [dostęp: 5.03.2022].
- Chengdu*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/chengdu> [dostęp: 5.03.2022].
- COP26: Przywódcy lokalni apelują do głównego negocjatora UE Fransa Timmermansa o uwzględnienie wymiaru regionalnego i lokalnego w ostatecznych konkluzjach z Glasgow w celu ochrony ludzi i planety*, 13.10.2021, <https://cor.europa.eu/pl/news/Pages/cop-26-local-leaders-call-eus-vice-president-timmermans-include-reg-local-dimension.aspx> [dostęp: 5.03.2022].
- Cudny W., Kubiak E., Rouba R., *Dziedzictwo kulturowe łódzkich Żydów i jego rola w rozwoju współczesnej Łodzi i regionu łódzkiego*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. 10, nr 1, s. 117–136.
- Darda M., *Ile rząd i Łódź wydały na promocję Expo 2022? Dużo, a poseł Piotr Apel (Kukiz'15), który dostał rozliczenie projektu, twierdzi, że „za dużo”*, 31.07.2018, <https://dzienniklodzki.pl/ile-rzad-i-lodz-wydaly-na-promocje-expo-2022-duzo-a-posel-piotr-apel-kukiz15-ktory-dostal-rozliczenie-projektu-twierdzi-ze-za/ar/13377415> [dostęp: 6.03.2022].
- Darda M., *Łódź bez Expo 2022, ale rząd nie wycofuje się z obiecanych inwestycji*, 16.11.2017, <https://plus.dzienniklodzki.pl/lodz-bez-expo-2022-ale-rzad-nie-wycofuje-sie-z-obiecanych-inwestycji/ar/12679127> [dostęp: 6.03.2022].
- Europejski tydzień regionów i miast 2017*, Lodzkie House, <https://bruksela.lodzkie.pl/europejski-tydzien-regionow-i-miast-2017> [dostęp: 5.03.2022].

- Euroregions, Excellence and Innovation across EU borders. A Catalogue of Good Practices*, 2018, https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/recot_crii_catalogue_0.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Expo 2015: w Mediolanie rozpoczął się łódzki tydzień*, 29.09.2015, <https://dzienniklodzki.pl/expo-2015-w-mediolanie-rozpoczal-sie-lodzki-tydzien/ar/8955251> [dostęp: 6.03.2022].
- EXPO 2022: Delegacja Międzynarodowego Biura Wystaw spotkała się z samorządowcami*, 6.04.2017, <https://lodz.tvp.pl/29830378/expo-2022-delegacja-miedzynarodowego-biura-wystaw-spotkala-sie-z-samorzadowcami> [dostęp: 6.03.2022].
- EXPO 2022 – wizyta Korpusu Dyplomatycznego*, 23.06.2017, www.lodzkie.pl/aktualnosci/aktualnosci/expo-2022-%E2%80%93-wizyta-korpusu-dyplomatycznego [dostęp: 6.03.2022].
- Gliński P., *Odpowiedź na interpelację nr 3105 w sprawie wsparcia rządu przy staraniu się miasta Łodzi o organizację Expo 2022*, 5.07.2016, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=000614C1 [dostęp: 6.03.2022].
- Gniacikowska W., *Ewa Kopacz na komitecie Expo 2022: Łódź ma szansę*, 14.07.2015, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,18355326,ewa-kopacz-na-komitecie-expo-2022-lodz-ma-szanse.html> [dostęp: 6.03.2022].
- Hanna Zdanowska – *Prezydent Miasta Łodzi*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/urzed-miasta-lodzi/prezydent-miasta> [dostęp: 5.03.2022].
- Jóskowiak K., *Unia Europejska – samorząd terytorialny a profil jego międzynarodowej współpracy na poziomie lokalnym i regionalnym w przyszłości*, „Studia Europejskie” 2008, nr 3, s. 103–124.
- Kalisiak-Mędelska M., *Idea miast partnerskich. Przykład Łodzi*, [w:] *Kryzys finansowy a programowanie rozwoju jednostek przestrzennych*, red. S. Korenik, A. Mempel-Śnieżyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013.
- Kicka M., *Prezydent Łodzi na COP26: walczymy o dostrzeżenie nas jako partnerów i bezpośrednie fundusze dla miast*, 10.11.2021, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/komitet-regionow/prezydent-lodzi-na-cop26-walczymy-o-dostrzezenie-nas-jako-partnerow-i> [dostęp: 5.03.2022].
- Komentarz PISM: Expo 2022: porażka, która może być sukcesem*, 6.11.2017, https://pism.pl/publikacje/Komentarz_PISM__Expo_2022__pora_ka__kt_ra_mo_e_by__sukcesem [dostęp: 6.03.2022].
- Komitet Regionów: 21 polskich samorządowców będzie bronić interesów lokalnych i regionalnych*, 13.02.2020, <https://cor.europa.eu/pl/news/Pages/NOTATKA-DOTY-CZ%C4%84CA-POLSKIEJ-DELEGACJI.aspx> [dostęp: 5.03.2022].
- Komórki organizacyjne urzędu*, Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/urzed-miasta/komorki-organizacyjne-urzedu> [dostęp: 5.03.2022].
- Kosmatka J., *Łódzkie House. Koniec z finansowaniem biura w Brukseli*, 15.06.2016, <https://radiolodz.pl/25926-lodzkie-house-koniec-z-finansowaniem-biura-w-brukseli,175913> [dostęp: 5.03.2022].
- Kosmatka J., *Łódź otrzymała 6 mln zł na starania o organizację Expo 2022*, 27.02.2015, www.radiolodz.pl/posts/12350-lodz-otrzymala-6-mln-zl-na-starania-o-organizacje-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

KPMG, dokument wewnętrzny.

Krak J., *W Brukseli Województwo Łódzkie wybuduje dom...*, 11.07.2017, <https://epiotrkow.pl/news/W-Brukseli-Wojewodztwo-lodzkie-wybuduje-dom.,29079> [dostęp: 5.03.2022].

Kurczewska U., Mołęda-Zdziech M., *Lobbing w Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia Europejskie” 1999, nr 2, s. 49–71.

Löper M.-L., *Biura przedstawicielskie regionów europejskich w Brukseli*, „Studia Europejskie” 2000, nr 1, s. 55–60.

Lyon w skrócie, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/lyon> [dostęp: 5.03.2022].

Łódzkie uczelnie będą się promować w Europie, 5.07.2011, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C383239%2Clodzkie-uczelnie-beda-sie-promowac-w-europie.html> [dostęp: 5.03.2022].

Łódź: miasta partnerskie [hasło], https://pl.wikipedia.org/wiki/Portal:%C5%81%C3%B3d%C5%BA/Miasta_partnerskie [dostęp: 6.03.2022].

Łódź nie zorganizuje Expo. Przegrała z Buenos Aires, 15.11.2017, <https://tvn24.pl/polska/expo-2022-nie-dla-lodzi-przegrala-z-buenos-aires-organizacje-wystawy-ra790507-2574059> [dostęp: 6.03.2022].

Łódź prosi o pomoc miasta partnerskie z Chin, 21.03.2020, www.rp.pl/swiat/art820151-lodz-prosi-o-pomoc-miasta-partnerskie-z-chin [dostęp: 5.03.2022].

Łódź skorzysta ze wsparcia PwC w walce o organizację EXPO 2022, 27.07.2017, www.proto.pl/aktualnosci/lodz-skorzysta-ze-wsparcia-pwc-w-walce-o-organizacje-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

Łódź wybrała KPMG do promocji EXPO 2022, 1.08.2017, www.proto.pl/aktualnosci/lodz-wybrala-kpmg-do-promocji-expo-2022 [dostęp: 6.03.2022].

Marszałek Władysław Ortyl o Strategii Karpackiej, 5.03.2021, <https://polskieregiony.pl/marszalek-wladyslaw-ortyl-o-strategii-karpackiej> [dostęp: 5.03.2022].

Miasta partnerskie, Urząd Miasta Łodzi, <https://bip.uml.lodz.pl/miasto/miasta-partnerskie> [dostęp: 5.03.2022].

Miasta partnerskie – dlaczego warto współpracować, 23.04.2019, https://samorząd.infor.pl/sektor/rozwoj_i_promocja/wspolpraca/2960129,Miasta-partnerskie-dlaczego-warto-wspolpracowac.html [dostęp: 5.03.2022].

Miasta partnerskie Łodzi oficjalnie popierają nasze starania o Expo 2022, 18.09.2017, uml.lodz.pl/aktualnosci/arttykul/miasta-partnerskie-lodzi-oficjalnie-popieraja-nasze-starania-o-expo-2022-id5834/2017/9/18 [dostęp: 5.03.2022].

Międzynarodowa współpraca samorządów, „Opinie i Ekspertyzy” 06.2017, OE-261, www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/4057/plik/oe261_internet.pdf [dostęp: 5.03.2022].

Modzelewski W., *Biura regionalne w Brukseli. Doświadczenia Warmii i Mazur*, [w:] *Region Warmii i Mazur w europejskich procesach integracyjnych*, INP UWM, Olsztyn 2014, s. 113–126.

MSZ wspiera Łódź w staraniach o organizację Expo International 2022, 11.02.2015, <https://wiadomosci.onet.pl/lodz/msz-wspiera-lodz-w-staraniach-o-organizacje-expo-international-2022/7lt82m7> [dostęp: 6.03.2022].

- Nie masz w Brukseli lobbysty – to znaczy, że cię tam w ogóle nie ma*, 26.05.2010, www.ban-kier.pl/wiadomosc/Nie-masz-w-Brukseli-lobbysty-to-znaczy-ze-cie-tam-w-ogole-nie-ma-2148966.html [dostęp: 5.03.2022].
- Niemiecka firma farmaceutyczna zainwestuje około 15 mln euro pod Łodzią*, 26.01.2022, <https://investmap.pl/niemiecka-firma-farmaceutyczna-zainwestuje-okolo-15-mln-euro-pod-lodzia.a300023> [dostęp: 5.03.2022].
- O centrum*, Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi, www.centrumdialogu.com/o-nas/o-centrum-dialogu [dostęp: 5.03.2022].
- O Komitecie*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/about/Pages/default.aspx> [dostęp: 5.03.2022].
- Odpowiedź Sekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych na interpelację nr 446 Posła na Sejm Jacka Żalka z dnia 8.01.2016 r. w sprawie współpracy Ministerstwa Spraw Zagranicznych z polskimi jednostkami samorządu terytorialnego w kwestii ich aktywności międzynarodowej, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0BCC3DBD [dostęp: 1.11.2016].
- Owocna wizyta w Astanii. Kolejny krok Łodzi w stronę Expo 2022*, 11.09.2017, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/5649/2017/9/11/?L=844> [dostęp: 6.03.2022].
- Partnerstwo miast*, 26.09.1998, Urząd Miasta Łodzi, Stuttgart, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/miasto/miasta_partnerskie/BPTiWzZ_miasta_stud_090130.pdf [dostęp: 6.03.2022].
- Pasztor M., Jarosz D., *Władze komunistyczne w Polsce a ruch miast bliźniaczych w Europie*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, t. 52, nr 4, s. 293–313.
- Plan pomocy dla krajów rozwijających się Expo 2022 Łódź Polska City re:invented*.
- Polska delegacja krajowa*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/PL/members/Pages/Delegation.aspx?country=Poland> [dostęp: 5.03.2022].
- Prezydent miasta Łodzi Hanna Zdanowska została europejskim ambasadorem*, 21.04.2021, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/prezydent-miasta-lodzi-hanna-zdanowska-zostala-europejskim-ambasadorem-id40270/2021/4/21> [dostęp: 5.03.2022].
- Prezydent wspiera organizację International EXPO Łódź 2022*, 7.04.2017, www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-wspiera-organizacje-international-expo-lodz-2022,550 [dostęp: 6.03.2022].
- Priorytety prac polskiej delegacji na lata 2020–2025*, Europejski Komitet Regionów, <https://wielkopolska.eu/attachments/article/1262/Priorytety%20prac%20polskiej%20delegacji%20na%20lata%202020-2025.pdf> [dostęp: 5.03.2022].
- Promocja gospodarcza łódzkich strategicznych sektorów gospodarczych na dalekim i bliskim wschodzie podczas światowych wydarzeń gospodarczych*, Łódzkie House, <https://brukse-la.lodzkie.pl/nasze-projekty/promocja-gospodarcza-lodzkie-strategicznych-sektorow-gospodarczych-na-dalekim-i-bliskim-wschodzie-podczas-swiatowych-wydarzen-gospodarczych> [dostęp: 5.03.2022].
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Międzynarodowej Wystawy EXPO 2022 w Łodzi (Dz.U. z 2016 r., poz. 1100).
- Rząd wspomaga Łódź w staraniach o Expo 2022*, 4.11.2017, <https://wgospodarce.pl/informacje/42270-rzad-wspomaga-lodz-w-staraniach-o-expo-2022> [dostęp: 6.03.2022].

- Sikora A., *Łódź na pustyni. Centralna Polska wysycha, władze postanowiły tego nie zauważyć*, 29.06.2019, <https://oko.press/lodz-na-pustyni-centralna-polska-wysycha-wladze-postanowily-tego-nie-zauwazyc> [dostęp: 5.03.2022].
- Sprawozdania z wykonania budżetu miasta Łodzi za rok 2019. Materiały towarzyszące*, 03.2020, Urząd Miasta Łodzi, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BIP_AB_20/WBd_spraw_19_mat_tow_20200701.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Sprawozdania z wykonania budżetu miasta Łodzi za rok 2020*, 29.03.2021, Urząd Miasta Łodzi, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BIP_SS_21/WBd_spraw_20_mat_tow_20210407.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Städtepartnerschaften – den europäischen Bürgersinn stärken, Eine empirische Studie*, Deutsch Französisch Institut, 2008, www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/EZ_Staedtepartnerschaften_2018_dt.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Stuttgart w skrócie*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/stuttgart> [dostęp: 5.03.2022].
- Stuttgart, wir fahr'n nach Łódź!*, 2018, Urząd Miasta Łodzi, https://uml.lodz.pl/files/public/user_upload/20180605170628322_2_.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Surmacz B., „Ambasady” regionów – przedstawicielstwa polskich województw w Brukseli, „Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2013, nr 8, s. 36–52.
- Tegoroczna łódzka Noc Muzeów tylko online*, 7.05.2020, <https://lodz.tvp.pl/47929828/tegoroczna-lodzka-noc-muzeow-tylko-online> [dostęp: 5.03.2022].
- Tel Awiw-Jafa*, Urząd Miasta Łodzi, <https://uml.lodz.pl/dla-mieszkancow/o-miescie/wspolpraca-z-zagranica/tel-awiw-jafa> [dostęp: 5.03.2022].
- The Millennia-Long History of German Sister Cities*, <https://sistercities.org/2019/10/11/history-of-german-sister-cities> [dostęp: 5.03.2022].
- Transformacja ekologiczna. Jakiej równowagi potrzeba między akceptacją społeczną a wymogami środowiskowymi z punktu widzenia miast i regionów, z myślą o budowaniu odpornych społeczności?*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-104-2022#:~:text=NL,PL,PT> [dostęp: 5.03.2022].
- Tusk: będziemy ubiegać się o tzw. małe Expo dla Łodzi*, 30.09.2013, <https://finanse.wp.pl/tusk-bedziemy-ubiegac-sie-o-tzw-male-expo-dla-lodzi-6114566457903233a> [dostęp: 6.03.2022].
- Uchwała nr LVI/1678/22 w sprawie wyrażenia woli zerwania współpracy pomiędzy miastem Łódź w Rzeczypospolitej Polskiej a miastem Iwanowo w Federacji Rosyjskiej, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/BRM_2020/08_1678.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Uchwała nr X/122/03 Rady Miasta Łodzi z dnia 9 kwietnia 2003 r. w sprawie współpracy Miasta Łodzi z Miastem Chemnitz w Republice Federalnej Niemiec, https://bip.uml.lodz.pl/files/bip/public/miasto/miasta_partnerskie/BPTiWzZ_mp_Chemnitz_090213.pdf [dostęp: 5.03.2022].
- Unijne ramy gromadzenia danych dotyczących rybołówstwa*, Europejski Komitet Regionów, <https://cor.europa.eu/pl/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-5241-2015> [dostęp: 5.03.2022].

- W czerwcu 2014 r. prezentacja kandydatury Łodzi do organizacji „małego Expo”*, 12.12.2013, <https://wiadomosci.onet.pl/lodz/w-czerwcu-2014-r-prezentacja-kandydatury-lodzi-do-organizacji-malego-expo/5brz43q> [dostęp: 6.03.2022].
- Wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej, https://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14803&Itemid=945 [dostęp: 5.03.2022].
- Wielkie wydarzenia. Szansa czy przekleństwo dla miast?*, 17.08.2018, <http://obserwatorium.miasta.pl/wielkie-wydarzenia-szansa-czy-przekleństwo-dla-miast-olimpiada-mistrzostwa-swiata> [dostęp: 6.03.2022].
- Witkowska M., *Expo 2022 w Łodzi. Firma Deloitte zajmie się przygotowaniem*, 7.07.2015, <https://dzienniklodzki.pl/expo-2022-w-lodzi-firma-deloitte-zajmie-sie-przygotowaniem/ar/3927543> [dostęp: 6.03.2022].
- Zarządzenie nr 56 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 lipca 2015 r. w sprawie Komitetu Sterującego do spraw EXPO 2022 (M.P. z 2015 r., poz. 598).
- Zielone Expo w Łodzi pięć lat później niż planowano*, 23.09.2020, <https://lodz.tvp.pl/49999869/zielone-expo-w-lodzi-piec-lat-pozniej-niz-planowano> [dostęp: 6.03.2022].

Local government dimension of Polish foreign policy 2012–2022.

Part II: International activity of local government on the example of city of Łódź

The subject of the article concerns the role and participation of the Polish local government in the foreign policy of the Republic of Poland in 2012–2022. In part I of the article describes the legal acts and program documents on the basis of which the local government can pursue its external policy. The goal of part I is to analyze the diversification of activities in foreign policy, with particular emphasis on the interests of local government. The part 2 concentrates on a specific local government (the city of Łódź) that tries to pursue an active international policy. The main goal of the article is to examine the activity of local governments in the foreign policy of the state in the aspect of broadly understood reflection on the international environment of the Republic of Poland. This type of analysis may be used to organize the knowledge about the possibilities, conditions and benefits, or possible losses of conducting elements of foreign policy by Polish local governments.

Key words: local government, foreign policy (after 1989), international cooperation, refugees, twin cities, European Union, Expo 2022, Łódź

Samorządowy wymiar polskiej polityki zagranicznej 2012–2022.

Część II: Aktywność międzynarodowa samorządu na przykładzie Łodzi

Tematyka artykułu dotyczy roli i udziału polskiego samorządu terytorialnego w polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2012–2022. W części I artykułu zostały scharakteryzowane akty prawne oraz dokumenty programowe, na podstawie których samorząd terytorialny może prowadzić politykę zewnętrzną, a także poddano analizie dywersyfikację

działań w polityce zagranicznej, ze szczególnym uwzględnieniem interesów samorządu terytorialnego. Część II obejmuje analizę konkretnego samorządu (Łodzi), który stara się prowadzić aktywną politykę międzynarodową. Zasadniczym celem artykułu pozostaje przyjrzenie się aktywności samorządów w polityce zagranicznej państwa w aspekcie szeroko rozumianej refleksji nad otoczeniem międzynarodowym Rzeczypospolitej. Tego typu analiza może posłużyć uporządkowaniu wiedzy na temat możliwości, warunków oraz korzyści lub ewentualnych strat prowadzenia elementów polityki zagranicznej przez polskie samorządy.

Słowa kluczowe: samorząd, polityka zagraniczna (po 1989), współpraca międzynarodowa, uchodźcy, miasta partnerskie, Unia Europejska, Expo 2022, Łódź

INFORMACJE DLA AUTORÓW

Formatowanie i redagowanie

Tekst artykułu powinien być złożony pismem Times New Roman o wielkości 12 punktów interlinią 1,5. Terminy i wyrażenia obcojęzyczne oraz tytuły artykułów i książek należy pisać kursywą (*italic*). Nie należy stosować wytłuszczeń (**bold**). Nie należy stosować podkreśleń. Prosimy o konsekwentne stosowanie skrótów (np., r., w. itp.) w całym artykule. Jeśli artykuł podzielony jest śródtytułami na części, to prosimy rozpocząć od „Wprowadzenia”, a na końcu umieścić „Podsumowanie”. Nie ma potrzeby numerowania śródtytułów.

Ilustracje

Rysunki i fotografie powinny być wklejone do tekstu w miejscu powołania oraz dostarczone na nośnikach lub pocztą elektroniczną jako oddzielne pliki źródłowe (w formacie *.jpg, *.psd lub *.tif) o odpowiedniej jakości (np. całostronicowa grafika powinna mieć rozdzielczość około 1500 x 2400 punktów). Wykresy należy dostarczyć w plikach programu Excel (*.xls).

Ilustracje zaczerpnięte z innych prac i podlegające ochronie prawa autorskiego powinny być opatrzone informacją bibliograficzną w postaci odsyłacza do literatury, umieszczonego w podpisie rysunku, np. Źródło: N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998, s. 123.

Tabele

Tabele należy umieszczać możliwie blisko powołania i numerować kolejno. Tabele tworzy się, stosując polecenie: *Wstaw – Tabela*. Wskazane jest unikanie skrótów w rubrykach (kolumnach) tabel. Tekst w tabeli powinien być złożony pismem mniejszym niż podstawowy. Ewentualne objaśnienia należy umieścić bezpośrednio pod tabelą, a nie w samej tabeli.

Przypisy

Obowiązują przypisy dolne, które należy tworzyć, stosując polecenie: *Wstaw – Odwołanie – Przypis dolny*.

W polu, które pojawi się na dole kolumny, wpisujemy tekst przypisu (pismo wielkości 8–9 pkt). Przykłady:

– publikacje książkowe:

S. Grodziski, *Habsburgowie*, [w:] *Dynastie Europy*, red. A. Mączak, Wrocław 1997, s. 102–136.

– artykuły w czasopiśmie:

S. Waltoś, *Świadek koronny – obrzeża odpowiedzialności karnej*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 2, s. 16.

W przypisach do oznaczania powtórzeń należy stosować terminologię łacińską, czyli: *op. cit.* (dzieło cytowane), *ibidem* (tamże), *idem* (tenże), *eadem* (taż).

– artykuły ze stron internetowych (nazwa witryny pismem prostym, data publikacji artykułu, pełny adres, data dostępu w nawiasie kwadratowym, daty zapisywane cyframi arabskimi w formacie dd.mm.rrrr):

M. Arnold, *China, Russia Plan \$242 Billion Beijing–Moscow Rail Link*, Bloomberg, 22.01.2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-22/china-russia-plan-242-billion-rail-link-from-beijing-to-moscow> [dostęp: 10.07.2015].

Do tekstu należy dołączyć:

- tytuł artykułu w języku angielskim,
- streszczenia w języku polskim i angielskim (po około 900 znaków ze spacjami),
- słowa kluczowe w języku polskim i angielskim (4–9),
- notę o autorze zawierającą imię i nazwisko, tytuł lub stopień naukowy, afiliację oraz numer ORCID
- adres poczty elektronicznej do korespondencji,
- oświadczenie w sprawie ghostwriting i guest authorship.
- oświadczenie autora informujące, że przeznaczony do druku w czasopiśmie „Kra-kowskie Studia Międzynarodowe” artykuł nie jest złożony do druku w innej redakcji, ani nie został wcześniej opublikowany.

Lista recenzentów

W roku 2022 artykuły zgłaszane do „Krakowskich Studiów Międzynarodowych” opiniowali pod kątem ich naukowej przydatności do rozpowszechniania:

prof. dr hab. Adam Jelonek
dr hab. Wojciech Mazur, prof. UJ
prof. dr hab. Grażyna Pasztor
prof. dr hab. Maciej Perkowski
prof. dr hab. Piotr Salwa
prof. dr hab. Anna Szczepańska-Dudziak
prof. dr hab. Mariusz Wołos
dr Marzena Żakowska

ZASADY RECENZOWANIA PUBLIKACJI W CZASOPISMACH¹

1. Do oceny każdej publikacji powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki.
2. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.
3. Rekomendowanym rozwiązaniem jest model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. *double-blind review proces*).
4. W innych rozwiązaniach recenzent musi podpisać deklarację o niewystępowaniu konfliktu interesów; za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem:
 - bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo, związki prawne, konflikt),
 - relacje podległości zawodowej,
 - bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających przygotowanie recenzji.
5. Recenzja musi mieć formę pisemną i kończyć się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.
6. Zasady kwalifikowania lub odrzucenia publikacji i ewentualny formularz recenzencki są podane do publicznej wiadomości na stronie internetowej czasopisma lub w każdym numerze czasopisma.
7. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji/numerów nie są ujawniane; raz w roku czasopismo podaje do publicznej wiadomości listę recenzentów współpracujących.

¹ Zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego obowiązującą od roku 2012.

